UVODNI ESEJ

3 Brane Senegačnik: **Realizem lirike**

SMER LITERATURA

6 Eva Šubic: **Pesmi**

POEZIJA

12 Esad Babačić: **Včasih se spomniš, da si pozabil**

PROZA

16 Drago Jančar: **Pri Hummlu**

LITERATOVA BESEDA

20 Malina Schmidt Snoj: **Moja njiva**

NEPOVEDANE ZGODBE

23 Ivan Ott: **Prstana**

28 Renato Podbersič ml.: **Ivo Bric – primorski narodnjak, protifašist in žrtev revolucije**

Z MOHORJEVE KNJIŽNE POLICE

32 Matija Remše: **Žongler Naše ljube Gospe**

POGOVOR

36 Urška Perenič: **Luiza Pesjakova je bila družbeno pripoznana in spoštovana**

PORTRET

44 Mira Delavec Touhami: **Josipina Urbančič Turnograjska (1833–1854)**

46 Andrej Rahten: **Kočijaž Evrope**

IN MEMORIAM

49 Edvard Kovač: **»Ne veste, kako je tukaj lepo.«**

IZ SLOVENSKE KULTURNE DEDIŠČINE

51 Ferdinand Šerbelj: **Baročni freskant Franc Jelovšek (1700–1764)**

55 Bojana Rogelj Škafar: **Poslikane panjske končnice na Slovenskem**

JEZIKOVNA KRIŽPOTJA

57 Nina Novak Kerbler: **Kako pa kaj dvojina?**

MUZIKOLOGIJA

61 Matjaž Barbo: **Oživljanje spomina na češkega glasbenika Františka Josefa Benedikta Dusíka**

SEDMA UMETNOST

65 Lilijana Nedič: **Milena Zupančič, ikona slovenskega filma**

V TAVČARJEVEM LETU

68 Janez Vodičar: **Škofova modrost**

ESEJ

74 Jerneja Jezernik: **Novoodkriti popotni dnevniki Alme M. Karlin**

79 Roman Globokar: **Zakaj je varovanje okolja zapostavljeno v katoliški etiki?**

84 David Bandelj: ***De utilitate inutilitatis*: apologija klasične kulture skozi osebno izkušnjo**

89 Jernej Leva: **Esej o glasbi ob branju Cankarjevega Kurenta**

IZ LITERARNE ZAPUŠČINE

91 Igor Grdina: **Zaliv, mesto in pisatelj**

PREDBRANJE

95 Plutarh: **Spisi o živalski psihologiji**

99 Več avtorjev, ur. dr. Željko Oset: **Jože Pučnik v zgodovinskem spominu in spominu sodobnikov**

104 Mira Delavec Touhami: **Dehteče spominčice ljubezni**

109 Daniela Dvořáková: **Pod kraljičinim žezlom**

JUBILEJ

113 Bogdan Kolar: **Kapucin p. dr. Metod Benedik – osemdesetletnik**

KNJIŽNE OCENE

115 Tone Partljič / Branko Zadnik: **Izpovedi samote**

116 Eva Ule / Jocelyn Sauvard: **Céleste in Marcel: Proustova ljubezen**

118 Ifigenija Simonović / Janez Felc: **Dopuščanje in odpuščanje ob Cedronu**

KULTURNI ODMEVI

120 Ifigenija Simonović: **Petje, pesniki in strahovi**

123 Ifigenija Simonović: **Harmonična tihožitja Zorke L-Weiss**

124 Kristian Koželj: **Pol stoletja v vzvratnem ogledalu**

ZVON | Najstarejša slovenska revija
za literaturo, kulturo in družbo

2023, številka 3–4, letnik XXVI

UREDNICA
Meta Lenart Perger

ODGOVORNA UREDNICA
dr. Tanja Ozvatič

UREDNIŠKI ODBOR
Andrej Arko
mag. Hanzi Filipič
Mateja Gomboc
dr. Edvard Kovač
dr. Aleš Maver
dr. Matija Ogrin
dr. Renato Podbersič ml.
Matija Remše
dr. Jernej Kusterle

OBLIKOVANJE
Lidija Murenc

IZDALA IN ZALOŽILA
Društvo Mohorjeva družba in
Celjska Mohorjeva družba, d. o. o.

ZA ZALOŽBO
predsednik Lojze Kozar
in ravnateljica dr. Tanja Ozvatič

UREDNIŠTVO
Prešernova ul. 23, 3000 Celje
T 01 244 36 66
zvon@celjska-mohorjeva.si

MARKETING
Simon Ozvatič
simon@celjska-mohorjeva.si

NAROČNIŠKA SLUŽBA
Lidija Koštomaj
info@celjska-mohorjeva.si
T 03 426 48 00

TISK
Dravski tisk

NAKLADA
500 izvodov

CENA
Posamezna številka
5,40 EUR
Letna naročnina
27 EUR
Letna naročnina za tujino
45 EUR

Izhajanje te revije v letu 2023 sofinancira Javna agencija za knjigo Republike Slovenije.

www.mohorjeva.org

NA NASLOVNICI
Žanjice, panjska končnica.
Hrani Slovenski etnografski muzej.

ISSN 1408-645X

Saška Ocvirk, urednica
pri Celjski Mohorjevi družbi

Je Cankar ob svojem »petem evangeliju« in Kurentovih zvoncih kdaj pomislil, koliko bi jih bilo treba napisati, da bi Slovenci zaslišali tiho pesem svojih polj in njiv? Zdi se, da kričavi hrup sodobnosti slehernika sili zgolj v mesarsko klanje digitalnih aren ali otopelo nemost družbenega obrobja. Izgubljen stik z realnostjo naj bi bila bolezen Zahoda, izkušnja postkomunističnega Vzhoda pa učinkovito zdravilo za tovrstne iluzije. Ker naj bi izkušnja velikega trpljenja in težkih časov ustvarjala močne ljudi in obete boljših dni. Mi seveda nimamo težav z boleznijo, še manj z zdravilom.

Tokratna dvojna številka Zvona prinaša celo vrsto priložnosti za prevpraševanje, kaj smo na svoje njive posejali in kaj bomo želi. Kot da bi v zraku obvisele besede Toneta Kuntnerja: Kaj je ostalo po vseh teh oranjih, kopanjih in ravnanjih, kaj po vseh teh hlepenjih, sanjah in upanjih?

Nekatera v blato zatolčena semena vzklijejo kot nepovedane zgodbe, kot nikoli prepoznana imena junakov in žrtev, kot okužba v rani, ki se noče in noče zaceliti. Na srečo je ob praznikih še vedno dovolj razlogov za hvaležnost, morda kakšen manj za vznesenost. Knjigo o Jožetu Pučniku (v predbranju) spremlja predvsem žalost. Ker je trnovo usodo očeta slovenske države težko razumeti. Pravzaprav je težko razumeti narod, če so že ravnanja raznih »očetov naroda« povsem razumljiva.

Pa nam iz zgodovine ne manjka svetilnikov in kažipotov. Boris Pahor je pri tem vztrajal čez vse mere dojemljivega. Zdaj na ogenj njegovega ognjišča nalaga dr. Urška Perenič. In ob njenih besedah je človek spet lahko le žalosten. Ker bi rad gledal naprej, ne nazaj. Pa tam spredaj tako pogosto ni česa videti. Najpomembnejši knjižni dogodek leta – za Slovence desetletja – je praktično pred vrati, kaj bo v satovju besed, pa komaj kdo ve. Ker tega ni vredno širše deliti in ker nobenega medija v državi to več ne zanima? Ampak čas zmrzne na različne načine. Včasih tudi kot podoba na panjski končnici. Komu mar blato! Seme ostane. »Seme resnice za jutrišnji čas,« bi zaključil pesnik.

Dr. Brane Senegačnik

Realizem lirike

Poljski nobelovec, pesnik in esejist, Czesław Miłosz je tožil nad tem, da so sodobni pesniki zahodnega sveta izgubili stik z realnostjo: v subjektivistični, hermetični poeziji modernizma se besede nanašajo le še na besede in ne sežejo več do resničnosti. Vzhod bi jim lahko pokazal rešilni izhod iz te zagate in pot vrnitve k resničnosti s svojo izkušnjo velikega trpljenja, ki jim ga je naložila totalitarna komunistična zgodovina. Francoski filozof Alain Badiou ga je zavrnil – in ta zavrnitev je v marsičem tako značilna za intelektualne razmere našega trenutka, da si jo je vredno ogledati. Moderna poezija, pravi Badiou, ni hermetična (ker ne nosi nobenega skritega sporočila), ne subjektivna (saj je radikalno brezosebna), ampak je namenjena vsem, tako kot matematika. Njena neukinljiva površinska enigmatičnost zahteva, da se bralec poslovi od statičnega, objektivnega sveta, na katerega se moderno pesniško besedilo pač ne nanaša, in »se spusti v pesem« oziroma »vstopi v njeno operacijo«.[1] In kaj to pomeni? Moderna pesem ni opis sveta, ne izraz nikogaršnjega doživljanja (zato so zanjo izkušnje, kamor sodi tudi trpljenje, povsem irelevantne), ampak je operacija jezikovna operacija in dogodek v jeziku: »Ker je pesem operacija, je tudi dogodek.«[2] Dogodek (ki pomeni nekaj novega, prelom z vsem že znanim) pa – to je *articulus fidei* Badioujevega nauka – konstituira resnico: iz navedka izhaja, da (moderna) pesem že s tem, ko obstaja, v procesu svojega poteka ustvarja (singularne) resnice. To je sicer v nasprotju z njegovo tezo o primarnosti dogodka, iz zvestobe kateremu naj bi resnica šele nastajala, a nasprotja in nejasnosti nas pri tej dogmatični teologiji brez Boga ne smejo preveč vznemirjati, sicer lahko samo skomignemo, ko v nadaljevanju odgovora Miłoszu preberemo, da takšna pesem »v vdolbini jezika proizvaja neko Idejo« in se v svoji »najčistejši univerzalnosti« obrača na vse ljudi brez vsake osebne razlike.[3] Na tem mestu kljub vseskozi zatrjevani (a slabo utemeljeni) avtonomiji umetnosti vstopi politika, Badioujeva kritika pa postane odkrito cinična: pesem potrebuje egalitarnega naslovnika, Množico, ta pa morda še obstaja (besedilo je nastalo v prvi polovici devetdesetih let) na Vzhodu – od Leipziga do Pekinga. Torej: če že obstaja razlika med Vzhodom in Zahodom glede sredstev pesmi, je Vzhod res v prednosti, a nikakor ne zaradi človeškega trpljenja, temveč zato, ker tam obstaja Množica. Komunistični egalitarizem je tedaj tista prednost, ki ustvarja pogoje za resnično poezijo. In tja, ne pa v slonokoščene palače samozadostnega jezika in »čiste pojmovnosti«[4] nas po bizarni Badioujevi interpretaciji

[1] Alain, Badiou, *Mali priročnik o inestetiki*, Ljubljana: Društvo Apokalipsa, 2004, 47.
[2] Prav tam.
[3] Prav tam, 49.
[4] Prav tam, 48.

usmerja kažipot Mallarméjeve poezije (ki reprezentira modernistično pesništvo Zahoda).

Mnogo ljudi fascinirajo filozofski tanki, ki jih vozi politična strast: velike besede in občutek svetovnosti, ki jo vzbujajo, zmes osupljive pojmovne natančnosti in nič manj osupljive površnosti, surovi vrednostni apriorizmi in izključevanje, suvereno ignoriranje lastnih protislovij in predvsem suvereno reduciranje človeka. Nič čudnega torej, če jih fascinira Badioujeva metafizika imanence. A vendar: *sunt lacrimae rerum*, bolečina sveta ne poneha in ljudje še zmeraj čutijo, kako »stvari jočejo« kot v presunljivem Vergilijevem verzu. Mar ta občutja, te izkušnje niso več pomembne? »Kdor níkdar kruha ni v solzah / užil, kdor v dolgih ni nočeh / na postelji bedel v skrbeh, / ta vas, nebeške sile, ne pozna!«[5] So ti Goethejevi verzi s časom izgubili svojo eksistencialno veljavnost in so samo še literarna zgodovina? Miłoszeva kritika temelji na nasprotnem prepričanju: trpljenje je način spoznavanja, in to ne le nebeških sil, temveč tudi vsega, kar nas obkroža: narave, družbe, človeka, samega sebe. Ne edini, a pomemben, neovrgljiv in nenadomestljiv način. A to nikakor ne velja le za trpljenje, tudi druga občutja in čustva – svetla, temna, silovita, spokojna, nešteta – nam razkrivajo resničnost: tako so verjeli ljudje stoletja, iz te izkušnje je skozi vso zgodovino nastajala poezija. Ker je del naravnega in zgodovinskega jezika, se vanjo vtiskujejo sledi naravnega okolja, v katerem živi skupnost njegovih govorcev, in sledi njene zgodovine, a tudi sledi individualne miselne dejavnosti in izkušenj. V poeziji se je od nekdaj spominjalo, oznanjalo, načrtovalo, prepričevalo, obupovalo in verovalo; skoraj nikoli ni bila razumljena samo kot tekst, kompleks miselnih operacij – v kožo verzov so se od zmeraj vrezovale slasti, bolečine in sanje. Vse to je bila njena globoka identiteta; razglasiti to identiteto za anahronizem in ji odreči relevantnost pomeni historični provinicializem, ne glede na to, kje in v kakšnem obsegu se to dogaja. V kakšne vse ideološke projekte so že vklepali poezijo tisti, ki so jo osvobajali njenih domnevno preživelih zgodovinskih bremen in vzorcev!

Od časa Miłoszeve kritike se je zgodilo marsikaj; slonokoščenih stolpov subjektivizma in izoliranih jezikovnih laboratorijev praktično ni več: porušili so jih fanatiki trivializma in pesniški aktivisti vseh vrst. Ali so bile s tem njegove besede uslišane in se je poezija vrnila k sebi, se pravi k življenju? Težko je reči, kaj bi si o tem mislil veliki poljski pesnik. Lahko pa opozorimo na neki vidik njegove misli o družbeni vlogi poezije. Kar je obžaloval, je to, da sodobne pesnike ogroža osamljenost, da se je pretrgala vez med njimi in veliko človeško družino: v svetu pod obnebjem znanosti se je izgubil smisel neposredne izkušnje, s tem pa sta ob veljavo prišla tudi pesnikova domišljija in »otrok, ki se skriva v njem«.[6] Neobstojnost vseh meril, nevera v duhovno resničnost, redukcija človeka na telesno stvarnost, zgubljeno upanje na slavo – takšna je realnost sodobnega pesnika, in pristna pesniška krepost je »ostra, okrutna zavest«, da je pač tako;[7] da za nami – ljudmi in pesniki – ostajata samo »pretrgan šepet« in »mroči smeh«,

[5] Johann Wolfgang von Goethe, *Wer nie sein Brot mit Tränen aß*, prev. B. S.
[6] Czesław Miłosz, Šolska ura biologije, v: *Življenje na otokih*, Ljubljana: ŠOU, Študentska založba, 1997, 284.
[7] Prav tam, 274.
[8] Navedeno po Miłosz, Šolska ura biologije, 271.

kot to stanje zgoščeno opiše z besedami znamenite rojakinje Wisławe Szymborske.[8]

Realistično, morda kar preveč realistično, da bi bilo povsem realno. Samota je pogosto spremljala pesnike in pesnice vseh časov; ne nujno kot družbena ali ljubezenska osama, temveč kot notranji pogoj ustvarjalnosti, ki je po svojem bistvu individualna. Notranja samota, ki pomeni mejni položaj, tako na robu družbe kot na robu biti, kar na koncu koncev sovpade, saj je smrt najgloblja samota, kot je prelepo povedal Kosovel v pesmi *O saj ni smrti*: »Samo odmikaš se, / samo tih postajaš, / samo sam postajaš, / sam in neviden.« V tem položaju človek vidi drugače in več: resničnost ne spremeni le barve, ampak se tudi razpre. Seveda je v tem nekaj nelahkega, srhljivega, a ne nujno temnega: skrivnost, ki zabriše meje biti, je lahko tudi sončna. O tem z velikim sijajem pričajo, tako, denimo, Pindarjevi stihi kot utripajoča magma besed Octavia Paza. Občutek, da se tu oglaša še nekaj drugega, ne običajni naravno-družbeni subjekt, je stara grška poezija izražala tako, da je izvor pesniške besede in njene melodije pripisovala muzam. Od tod tudi posebnost in nerazpoložljivost pesniške govorice, njena »tujost«, v kateri se obenem globlje razodeva lastna resničnost in enotna resničnost sveta … Mnogo stoletij pozneje, v religiozno izsušeni civilizaciji, so psihologi takšno izkušnjo poimenovali drugače: navdih, vzgib podzavesti, doživljanje sebstva, ki presega jaz, Arthur Rimbaud pa jo je zgostil v sloviti *dictum*: »Jaz je nekdo drug.« Kakorkoli: s te meje je videti resničnost drugače, od tod je mogoče videti skrivnost, »videti, da ne vidimo«, kot je zapisal Hugo Mujica.[9] Pesniška samota ne pomeni družbene izolacije, pobega iz pereče socialne realnosti v samozadostnost prividnega subjektivnega sveta. Pesniška samota je odkrivanje resničnosti, ki je sicer ni mogoče odkriti; v poeziji, vsaj v neki vrsti poezije, gre za paradoksno srečevanje samot, za njihov pogovor o tem, kar nas vse povezuje, in za kar brez pesmi nimamo besed. Za vprašanja, ki so tu ob vseh drugih – družbenih – vprašanjih in ki bi ostala tudi, ko bi vsa druga vprašanja dobila odgovor. Za vprašanja, ki s svojo neodgovorljivostjo odstirajo človeško resničnost in mero. V tem smislu poezija v resnici *je* univerzalna, kot bi rad Badiou. Miłosz je seveda hotel reči, da se je v 20. stoletju zaprl prostor za takšno pesništvo in doživljanje in da pesnikom in pesnicam ne preostane drugega kot kritično beleženje tega stanja, in plaho, a tudi naivno upal, da bo znanost v prihodnosti sama začela gledati na resničnost pesniško, kot na čarobni labirint zrcal. Ni začela in ne bo. Ni dvoma: njegova analiza družbenih razmer poezije je briljantna; in zavedati se jih pomeni misliti realistično. Verjeti, da so te razmere in pokrov, ki ga znanost in sociološka miselnost pritiskata na človeka, *usoda*, in da je to, kar ostaja pod pokrovom, sedaj *vsa* resničnost, pa ni realizem, temveč fatalistični historicizem. Lahko bi rekli tudi: antropološka redukcija. Človek pod tem pokrovom, človek brez smrti, brez skrivnosti, brez upanja, je neki drug človek. Samo ime še ostaja isto, če nič več ne vidi, kako nam umrli »s previdno kretnjo podajajo svetli / trikot jadra «.[10]

[9] V pesmi Slutnja, v Hugo Mujica, *Pesmi*, Ljubljana: KUD Logos, 147.
[10] Marzanna B. Kielar, *Vaje iz neobstoja*, Ljubljana: Družina, 136.

Eva Šubic

Si, ko si se rodil, nameraval živeti?

Ali je Platon nameraval zgraditi
temelje Evrope,
ali je prva ženska slutila,
da pod srcem nosi naslednjih 117 milijard,
ali trta po mreži
izbira ovinke načrtno,
ali Bog prešteje naše utripe
ali nas kot glasbene skrinjice
le slepo navije
in čaka,
da se izpojemo?

Ali si ti ta trenutek, to pesem,
to življenje
izbral

ali te je le nekaj neznatnega,
neoprijemljivega položilo
v le še eno naključje?

Tesnoba poletnega večera

Kako hitro se pozabi mrtve ljudi,
pravi babi,
malo mrtvi, malo živi jemo to
bučno juho
in nekdo že kosi
in poletni vonj že
buta čez okna
in okus paradižnika je sladek in topel,
ampak te naredi
živčnega –
to noč bi moral stati drugje,
morda moral ljubiti drugače
ali pa vsaj ležati v travi
sproščeno
in ne v pričakovanju obiska
tistega klopa,
morda bi moral šepetati
ljubi me, *ne ljubi me*, *ljubi me*, *ne ljubi me*
namesto šteti pike komarjev,
spomnim se časov,
ko sem po gozdu skakljala
z dvignjeno glavo,
prepričana,
da lok, ki sva ga iz lesa naredila z očetom,
lahko rani.
Tako mlada kri je krožila v
tako mladem telesu,
takrat –
stojim pred ogledalom,
moje prsi čvrsto
štrlijo predse,
morda bi morala roditi,
pomislim,
dokler je v meni sploh še kaj
tistega prepričanja
v svet in v to, da lahko
tečem hitreje od vsakega
fanta v vasi.

Do konca pojem paradižnik,
na robu krožnika si izjemoma dovolim pustiti nekaj čebule.
To sem puščala
kot otrok.

Vztrajno teptam oreh

Če umrem mlada,
nenadno,
recimo doma
za pisalno mizo –
vam povem, da ni bilo naravne smrti.

Če se to zgodi,
je takrat moja misel odkrila rimo –
tako nizkotno, tako resnično,
tako bistveno,
da usoda ni dovolila
teh črk v tem svetu.

Če me bo iznenada *pobralo*,
verjemite, da tisto,
kar je *seglo* po meni,
ni bila dlan,
ampak morda snov sama.

Kot oreh me bo pobrala vijoličnost,
ko bom s svojim otroškim cepetanjem
dosegla prvo razpoko
na njegovi lupini.

Nekaj na tem svetu
nas namensko ohranja nevedne,
nekaj na tem svetu žge babilonske knjižnice,
preden bi jih prebrali,
nekaj na tem svetu
nas upihne kot svečo,
ravno, ko bi prvič zares zagoreli.

Nekaj na tam svetu
vedno znova poskrbi,
da te spoznamo osebno,
še preden bi te razkrili
na Zemlji.
Na tem svetu ni naravnih smrti
vse so nadnaravne.

Dež na nebu in oblaki v mojih laseh

Ko hodiš po tistem dežju
in najstniki med prsti valjajo cigarete,
kako jim plešejo med prsti,
kot da bi kadili žamet;
in mame, za katere upaš, da
niso tako bolne, kot izgledajo,
ker se med njihovimi bedri običajno motajo
mladi, a frišno naporni piščanci –
5. razred je energetski vrh
vsakega človeka
(tudi 40-letnic, ki se še nikoli niso počutile mlajše),
In torba,
ki ritmično udarja po mojem boku,
notri zajetna zbirka
naglušnih listov in vijolična šminka v
častitljivih letih –
mehanično se širi ritem po
boku navzgor,
daje takt mislim, ki
so danes votle,
*dežne kaplje se me danes
izogibajo*.

Razmišljam, katere pesmi so me včasih
pomirjale v takih dneh,
pa se ne spomnim.

Domov se privlečeš,
ne da bi te na ulici oplazile
ene same oči,
povsem neviden za mestni vrvež,
*izvržen iz portreta,
ki ga tisti dan pišejo zgodovinarji*.

Še včeraj sem za sabo puščala poglede,
in danes,
danes nisi več nič.

Novodobni Emonec

Ker v meni ni krhkih karavan
in ker veliko ljudi razpade,
še preden bi življenje po njih
prvič udarilo,
in se nato jokajo v
tankočutnem poetičnem stiharjenju,
namesto da bi
preštihali vrt in
svojo bledikavo kožo
kot kokoši popasli na
zeleni trati.

Okoli njih trdnjava izolacije,
ki v stenah kože in betona
zadržuje vonj, *smrad*
potu in urina in acetona
in čikov in posteljnine, ki ima
vedno več prebivalcev,
in infuzije kablov,
ki vodijo proti dlanem
(edina konstanta),
obkladki limoninega sladoleda,
ki se v kožnih žepih ustne votline spreminjajo v
lepljivo juho,
votlo podrsavanje copat, vsak dan za
celinko daljše,
in momljanje, *laganje*
mami v telefon,
da ja, si danes že jedel.

Živimo v obdobju, ko je večina kriminalcev
že zaprtih.

Uredniški komentar

Eva Šubic je vsestransko nadarjena ustvarjalka, ki ne ustvarja zgolj na polju literature, temveč tudi likovne umetnosti, hkrati pa ob študiju medicine njeno področje zanimanja sega vse do filozofije, kar njenemu pesniškemu motrenju sveta daje presenetljivo svežino in širino pa tudi izrazito plastičnost pesniških podob.

Slednje so skorajda brez izjeme kompleksne in tako žive, da bi bralec hlastnil po njih tudi takrat, ko so neprijetne, kot denimo smrad */ potu in urina in acetona / in čikov in posteljnine, ki ima / vedno več prebivalcev* … Hkrati se njene pesmi od čutne konkretnosti ne bojijo zaiti v abstraktno spekulacijo in izjaviti *Če me bo iznenada* pobralo, */ verjemite, da tisto, / kar je* seglo *po meni, / ni bila dlan, / ampak morda snov sama* … in pri tem zamolčati ravno dovolj, da prepustijo bralcu nalogo in privilegij, da sam poišče ključ za razvozlanje takšnih mest.

Pesmi Eve Šubic so torej v tenkočutnem ravnovesju vpete med čutnost in abstrakcijo, ozemljenost in transcendenco. Le redkokdaj se jim primeri, da se to ravnovesje zamaje ali se v njem pojavijo za las tanke razpoke.

Čeprav v ospredje stopajo motivi, ki velikokrat grozijo, da bodo manj izurjenega avtorja zapeljali v razčustvovanost, se Eva nastavljenim pastem spretno izogne s skorajda mojstrskim obvladovanjem sarkazma kot enega najtežjih in najučinkovitejših pesniških postopov. In četudi se njen sarkazem velikokrat nevarno približa cinizmu, ga v takšnih trenutkih spretno zmehča z ozkimi besednimi razpokami, skozi katere zasije ranljivost, ki jih približa bralčevi intimi.

Evin razkošen jezik in širok pesniški horizont v slovenski literarni prostor prinašata talent, za katerega upamo, da ga bo avtorica razvijala naprej, in se veselimo njene pričujoče in prihodnjih pesniških objav.

Kristian Koželj

O avtorici

Foto: osebni arhiv avtorice

Eva Šubic (2002, Novo mesto) je bila en od tistih otrok, ki so v osnovni šoli začeli pisati svoj ZnAnStVeNoFaNtAsTiČni RoMaN, v katerem so ljudje umirali bistveno prepogosto, junaki pa imeli sumljivo veliko podobnosti s tistimi iz zbirk, ki so jo takrat navduševale. Zdaj piše predvsem poezijo, ki jo objavlja v revijah *Nebulae*, *Spirala*, *Rast* in na spletnem portalu *Pesem.si*. Bila je finalistka *male Veronike* (2021), trikrat se je uvrstila na državno raven *Festivala mlade literature Urška*. S svojo poezijo se predstavlja na *Mladih rimah* in na večerih slam poezije knjigarne Goga. V prostem času se ukvarja tudi z risanjem in slikanjem, preko mednarodnega natečaja je bila njena slika nekoč razstavljena v Washingtonu. Poleg umetnosti ima rada filozofijo, zanimive ljudi in tisti občutek življenja v telesu. Veliko časa posveča tudi študiju medicine, ki jo vedno znova preseneča v svoji lepoti (in obsežnosti).

Esad Babačić

Včasih se spomniš, da si pozabil

So konci,
so reke,
ki jih imajo
v sebi.
Si ti,
ki jih razumeš
bolje od
samega sebe.
Prepozno,
s simpatijo
ubijanja nežnosti,
ki je neznosno sama
v svojem začetku.

12. 5. 2023

V ustavi ni snega.
Na zastavi ni snega.
V tvojem srcu sneži večnost.

12. 12. 2022

SAFET

Še vedno sem sam, Safet.
Nisi ti kriv, da nisem nehal.
Sam, brez žoge, drvim v svet.
Dribler golega srca,
brez dresa in grba, *driblam* sam,
sebe, tebe, vse, ki igrajo sami zase,
driblam in ne dam žoge,
dokler ne pride *Švaba*
in mi jo vzame, same drame,
Safete, ne sam, kam …

13. 4. 2023

Otrok vzame piškot sam.
Ne daš mu ga ti.
Kdo si ti?
Nisi piškot!
Samo otrok si,
ki je pozabil
vzeti piškot.

17. 3. 2023

Vse bom preležal.
Sebe bom preležal.
Tebe bom preležal.
Ne bom vstal.
Vse sem dal.
Ni mi žal.
Zato bom ležal
in gledal,
kako sem bežal.
Ne gre za rimo,
ki ti je nisem dal,
gre za zimo,
ko nisem vstal.

26. 2. 2023

Hitri vlaki zamujajo hitreje.
10. 1. 2023

Včasih si počasen, ker so ostali prehitri.
9. 1. 2023

Med ponižnostjo in ponižanjem
je ena sama prekleta nižina.
9. 10. 2022

Samo, da veš, da te imam rad.
Vse ostalo je poceni.
1. 10. 2022

Ljubljana je kletka misli,
ki ne znajo vzleteti.
11. 8. 2022

Včasih se spomniš,
da si pozabil.
10. 7. 2022

Proleter
Včasih gradiš stolpnico
in so vsa stanovanja tvoja.

Na prihajajočih volitvah
bom spet volil televizor.
16. 2. 2022

Prvi januar,
sreče je konec.
Poglej me!
Nisem tvoj lonec.

1. 1. 2023

Vi ne veste, kako srečni ste,
da ne veste.

Vsaka tvoja pesem
je bila kepa,
ki me je zadela.

17. 10. 2022

Foto: Jože Suhadolnik

Esad Babačić (1965) je doslej izdal petindvajset knjig poezije, proze in esejev. Prevodi njegovih knjig so izšli v angleščini, nemščini, hrvaščini, bolgarščini, makedonščini, objave v literarnih revijah in različnih antologijah pa zajemajo tudi prevode v španski, francoski, hebrejski, armenski, ruski, italijanski, poljski, češki, slovaški in albanski jezik. Za svojo knjigo esejev *Veš, mašina, svoj dolg* je bil nagrajen z Rožančevo nagrado, za svojo pesem Donava pa je na Dunaju prejel mednarodno nagrado Hörbiger. Za zbirko *Prihodi, odhodi* je bil nominiran za Jenkovo nagrado (2013), ki jo podeljuje Društvo slovenskih pisateljev, njegova zbirka *Včasih* pa je bila leta 2021 nominirana za Veronikino nagrado. Leta 2014 je prejel književno nagrado velenjica – čaša nesmrtnosti za vrhunski desetletni pesniški opus, ki pomembno zaznamuje umetniško literaturo XXI. stoletja.

Uredil je antologijo slovenske punk poezije *Zamenite mi glavo*, ki je bila prevedena v nemški jezik. Je tudi urednik antologije slovenske poezije športa *Vsak boksar boksa svoj boks*.

Vir: Wikipedija

Drago Jančar

Pri Hummlu

Vsakdo ima svojega angela varuha, je rekla mama – kdor jo je slišal, svojo mamo, ji verjame. Tudi kadar gre od doma? Tudi. Povsod hodi z njim. Se pravi, da gre z njim tudi na Dunaj, da zdaj opazuje, kaj počnem tukaj pri Hummlu, moral bi reči v Hummlu, v kavarni Hummel, toda na fotografiji, tam na hodniku na poti na stranišče, so fotografije gospoda Hummla v črni obleki, ni ga več, a njegove fotografije so tukaj, zato rečem pri Hummlu, ne pa v Hummlu. To je čisto zgoraj, na vrhu Josefstädter Straße, že skoraj pri postaji podzemne, linija U-6. In res: kaj počnem tukaj? Malo zmajuje z glavo, angel varuh, kajti zdaj praznim tretjo četrtinko zelenega veltlinca, drugo pri Hummlu, prvo pa tam spodaj v gostilni Zur Stadt Paris, kjer sem spraznil tudi krožnik golaža; bolje bi bil storil, ko bi ob golažu spraznil kakšno pivo; zeleni veltlinec se ne meša dobro s tisto rdečo papriko, lahko si predstavljam, kakšna brozga nastaja v želodcu, še zlasti zato, ker je tam že črna kava. Črna kava je tam zato, ker je pred menoj na mizi poleg kozarca z zelenim veltlincem tudi beležnica, beležnica je tukaj zato, da bi vanjo pisal, kaj pa naj človek počne na Dunaju, če je tukaj že drugi mesec, kaj naj počne drugega, kot da pri Zur Stadt Paris, ki ni videti niti malo pariški, poje golaž, gre po Josefstädter Straße gor do kavarne Hummel in vso pot skozi Josefstadt misli, koliko ljudi je bilo tukaj, ki jih več ni, skoraj na vsaki hiši je kakšna plošča, ena je slovenska, Miklošič iz našega Lotmerka je tukaj stanoval in hodil tja čez v Nationalbibliothek v službo. In tudi sam je hodil, tale, ki to piše v beležnico, ko je bil še mlad, je hodil tod naokrog, z Majo Haderlap je pred literarnim večerom za koroške študente jedel neke orientalske jedi v lokalu, ki ga tudi več ni, marsičesa več ni. Maja je še, napisala je imenitno knjigo, vidim jo na straneh *Angela pozabe*, kako hodi z očetom po Dunaju, oče je prinesel s seboj flaškon vina, ne bodo njega tile Dunajčani pustili žejnega. Tudi mene ne bodo, v Hummlu naročim četrtinko, drugo, in čečkam v beležnico stavke, ki mi pridejo na misel. Kaj pa? To, recimo, da je Hummel nekaj zelo dunajskega. Zur Stadt Paris še bolj, ni videti prav pariški, videti je kot precej navadna gostilna, skoraj malce

zanemarjena, je pa znamenita, ne samo zato, ker ima zelo star kovinski šank, stare mize in stole ter prijaznega trebušastega natakarja, ampak tudi zato, ker je tja zahajal Heimito von Doderer, on sam: Franz Carl Heimito Ritter von Doderer. Mnogi *ritterji* in igralci iz bližnjega teatra in publika iz gledališča z imenom Theater in der Josefstadt so tudi hodili tja, novinarji iz Die Presse še v času K. u. K. so hodili tja na golaž in pivo, gotovo niso bili tako neumni, da bi ob fijakarskem golažu pili *grüner veltliner*. Morda pa so pili šampanjec, moj prijatelj Primož Simoniti, ki je velik učenjak in ima tudi kakšne učenjaške, nemara celo aristokratske navade, pravi, da vsak bedak lahko pije šampanjec ob kaviarju, šampanjec je treba piti ob pasulju. Se pravi, da so ob golažu v gostilni Zur Stadt Paris včasih zagotovo pili francoski šampanjec, crémant so pili, če so že pili vino, ne pa zelenega veltlinca, kar sem storil jaz, kar še zmeraj počnem, pri Hummlu. Zur Stadt Paris ni znamenit zaradi fijakarskega golaža, tudi ne zaradi tlačenke z bučnim oljem, ampak zaradi Heimita von Dodererja, tja je zahajal, ne samo zahajal, še knjigo je napisal o tej Blauensteinerjevi gostilni, knjigo s čudnim naslovom *Ein andere Kratki-Baschik*. Nisem je bral, morda jo še bom, bral sem njegovo *Strudlhofovo stopnišče* v slovenskem prevodu, tudi Strudlhofovo stopnišče sem videl, morda ga bom še enkrat, morda še nocoj, ko izpraznim tretjo četrtinko do konca, takrat vstanem in se lahnih nog napotim od Hummla v Alsergrund, ni daleč od tod, in se vzpnem v tej pomladni noči po tistih stopnicah, obsijanih z mesečino. Imel je svojega angela varuha, Heimito, včasih je zaspal, gotovo je zaspal takrat, ko je von Doderer vstopil v nacistično stranko na Dunaju, zaspal je, sicer bi ga posvaril, da bodo s tem same težave, in res so bile, žal mu je bilo, von Dodererju, da se je znašel najprej med rjavimi srajcami, potem pa še v njihovi vojski, v wehrmachtu, ki ni bil avstrijska vojska, on, ki je znal tako lepo pisati o Avstrijcih, ki so nekaj drugega kot Nemci. A se je varuh potem očitno le prebudil in bdel nad njim, ko je kot oficir v nemški vojski hodil po Franciji in blodil po Norveški in se po dolgem begu živ in zdrav vrnil na Dunaj v Josefstadt. Gotovo je kdaj srečal H. C. Artmanna, ki je tudi stanoval v Josefstadtu, saj sem ga tudi sam srečal, a to je bilo v Salzburgu, Ludwig Hartinger mi je predstavil sivolasega pesnika, velikega pesnika, ta je znal brati svoje pesmi, občinstvo je bilo očarano, v popolni tišini je bral, znal je brati svoje pesmi. Ni ga več v Josefstadtu, stal sem pred spominsko ploščo na hiši, v kateri je stanoval, sploh ga ni več. In Mila Dora prav tako ni več v Josefstadtu, nekoč sem se z njim prav lepo razgovoril o sarajevskem atentatu in vojni v Jugoslaviji, ki je divjala takrat, ko sva skupaj nastopila na Dunaju, zanimiv gospod je bil tale Milutin Doroslavac, človek iz Budimpešte, človek iz Josefstadta, tudi njega ni. Je pa Turrini, Peter Turrini, on je, pred dnevi je bila v josefstadtskem teatru premiera njegove igre *Aus Liebe*, ta pa gotovo še hodi tod naokoli. Ali pa piše, gotovo piše, napisal je neznansko število gledaliških iger, ne bi jih mogel, če bi sedel pri

Hummlu ob zelenem veltlincu. Kakor sedim jaz in prav tako pišem, ampak kaj? Pišem, da je ob pogledu na plešasto in povsem rdečo glavo nad modrim ovratnikom težko verjeti, da ima tudi ta glava nad seboj ali v svoji bližini angela varuha. Gospod je kvartopirec, sedi ob mizi s še tremi ostalimi kvartopirci, mečejo karte, molčijo, od časa do časa zahrumijo od jeze ali navdušenja, zakaj bi imeli kvartopirci svoje angele, ali niso kvartopirci nagnjeni k goljufijam, k prevaram, k nenehnim poskusom, da bi prevarali ali celo ogoljufali vse tri druge kvartopirce? Pa ga ima, rdečeplešasti, mama je rekla, da ga ima vsakdo. Tudi tale zgovorna stara gospa, ki prav blizu mene na rdečem oblazinjenem sedežu vas čas ponavlja *alles, alles toll*, ... gotovo laže, ne more biti vse *alles toll* z njeno familijo, kot pripoveduje fantu svoje hčerke, ki sedi tam poleg njene hčerke in jo pozorno posluša, samo dela se, da jo pozorno posluša, v resnici si misli kaj svojega. Tudi njena hči ve, da ni vse *alles tolle aus der knolle* kajti v nobeni družini ni vse krasno, v vsej kavarni, ki mirno živi svoje večerno dunajsko življenje, ni nikogar, ki bi lahko rekel, da je vse krasno. Čeprav tale, ki je pravkar vstopil, ta pa misli, da je vse krasno, vse, kar je on in kar je na njem. Videl sem ga danes okrog poldneva, na Naschmarktu. Natakar v črni majici z napisom *Wilde Fische* mu je zaklical, šef vas pozdravlja, danes je v Innsbrucku! Ni mu samo zaklical, ko je prišel k mizi, se mu je tudi poklonil, toliko, da mu ni poljubil roke. Kdo si ne bi zapomnil takšnega gospoda, ki mu na Naschmarktu v ribji restavraciji skoraj poljubijo roko. Res je spoštovanja vreden, vreden je šefovih pozdravov iz Innsbrucka. Oprijeto črno obleko ima na sebi, črno srajco, na glavi ima črno svileno ruto, z vozlom na tilniku, čudna reč, rekel bi, da so takšne nosili pirati, ampak on gotovo ne misli, da je podoben piratu, on je moderen, eleganten in nekoliko izzivalen, spod rute mu silijo sivi lasje, tudi po obrazu je malce poraščen, tako kot pravi moški dandanes mora biti; malo, ne preveč, če bi bil preveč, bi bil videti zanemarjen, on pa ni, on je urejen, na posebno skrben način urejen, videz mora biti sproščen, lahkoten. Na nogah ima dolge špičaste čevlje, ves, kolikor ga je, je pravi *špičak*. Gre skozi kavarno, s trdimi visokimi petami udarja ob tla, to je znamenje lahkotne samozavesti. Nikogar ni, zaradi katerega bi se bilo vredno tukaj ustaviti, tudi šefa iz Wilde Fische ne, šef je še zmeraj v Innsbrucku. Odide skozi vrata, izgine kakor privid, ki se je za hip pokazal vsem, ki tukaj ždijo in preživljajo svoj večer, kvartopirce poznam, vsak večer so tukaj. Mnogi tukaj preživljajo večere, ker je v kavarni lepše kakor doma: za tiste, ki kvartajo, za tiste, ki večerjajo fijakarski golaž – tudi tukaj ga imajo, ne samo pri Blausteinerju –, za tiste, ki samotni berejo časopise, za tiste, ki buljijo predse in vase, za tistega, ki pije zeleni veltlinec in čečka v svojo beležnico in mu je že čez glavo zadosti Dunaja. Včasih bi bil človek preprosto doma, ne pa da visi vsak večer pri Hummlu na Dunaju, že konec drugega meseca. Kam pa naj gre, vse je že videl. Videl je Strudlhofovo stopnišče, videl je gledališča, razstavišča in

kurbišča, na koncu je človek sam in v kavarni Hummel. Kakor je sama, morda celo samotna gospa, ki mu sedi nasproti pri sosednji mizi, zatopljena v knjigo, podobna je gospe E. J., prav tako frizuro ima, tudi gospa E. J. je gotovo pogosto sedela v tej kavarni, ali pa v kateri drugi kavarni, morda v Café Eiles, ta je prav nasproti Blauensteinerjeve gostilne pariškega imena, morda je v kavarni Eiles tudi kaj napisala, nekateri tudi v kavarni kaj napišejo, celo v kavarni Hawelka, ta je sploh umetniška, sami umetniki sedijo tam, pred leti sem spoznal gospoda Hawelko, tudi gospa Hawelka je, ko gospoda Hawelke ni bilo več, stopila k naši mizi in se z nami prijazno pomenkovala, zdaj tudi gospe Hawelka ni več. A ta gospa, ki mi sedi nasproti, ta ne piše, bere, ne dvigne pogleda s knjige. Toda zdaj, prav zdaj dvigne pogled s knjige, naravnost v moje oči dvigne svoj pogled, za hip me gleda, se morda poznava? Gotovo me ne gleda zato, ker sem posebej zanimiv ali ker bi se želela celo seznaniti z menoj, nič takega, njen pogled je precej prazen oziroma poln nečesa drugega, tega, kar je pravkar prebrala, njen pogled je še zmeraj tam med stranmi knjige. K meni ga je dvignila samo zato – zdaj mi je že popolnoma jasno –, ker se je popraskala po gležnju, morda si je popravila nogavico ali sponko na čevlju. Torej, ker je segla z roko k svojemu gležnju, se je sklonila, dvignila glavo in pogledala v moje oči. Ni jih opazila, ne mojih oči ne mene; ko je njena roka opravila pri gležnju, kar je imela opraviti, se je spet zagledala v knjigo, ne glej v tistega moškega, ki pije vino, je neslišno rekel njen angel varuh, nič dobrega ne more biti iz tega. Njegov pa reče: dovolj je bilo, dovolj vina in Hummla in vsega, pojdi spat. Plačam, zunaj je prazna ulica, na drugi strani pred pekarno Felber, tam kjer zjutraj kupujem rogljičke, stoji človek in mi maha. To je Ahmed, mladi mož, vsak večer stoji tam, včasih stopim k njemu, včasih pride on k meni, zdaj prihaja k meni, teče čez cesto z jutrišnjimi izdajami časopisov. Videti je vesel, mali Ahmed pa res potrebuje enega dobrega angela, kajti človek, ki je stopil iz Hummla, je eden redkih, ki še kupuje časopise. Povedal mi je, že zdavnaj, da ljudje sploh ne berejo več časopisov, odkar imajo internet, prodaja pada. Vaše branje pred spanjem, reče Ahmed. To sem mu povedal jaz, že pred več kot mesecem dni sem mu povedal, da najlaže zaspim, če berem neumne časopise. On zdaj vsak večer ponovi ta stavek, morda mu je njegov angel, ki je prišel z njim iz Maroka, svetoval, da ga je dobro ponoviti, kajti tale, ki prihaja iz Hummla, bo kupil *Die Presse* in *Standard*, včasih pa še *Kurier* ali celo *Kronen Zeitung*, samo zato, da bo lahko zaspal med novicami in komentarji, televizije namreč nima, da bi ob njej zaspal, dobro, da je nima, a večeri so vseeno nekoliko pusti, zato pogosto sedi pri Hummlu in kupuje pri Ahmedu jutrišnje časopise in njegov angel, ki je prišel z njim izpod Pohorja, mu šepne, ne bodi skopuh, daj mu petdeset centov, običajno mu dam petdeset centov več, kot stanejo časopisi, a nocoj sem še manj skopuh, nemara zaradi treh četrtink zelenega veltlinca, dam mu evro. In Ahmed se na široko zasmeji s svojimi belimi zobmi, dobro spite, reče. Ti tudi, Ahmed.

Dr. Malina Schmidt Snoj

Moja njiva

Foto: osebni arhiv avtorice

Ko prelistavam svoje pisanje, ki je med letoma 1993 in 2022 izšlo v več knjigah, sem se spomnila na Cankarja – glede na njegov dramski opus, s katerim sem se večkrat ukvarjala, to ni presenetljivo –, na naslov njegove zbirke črtic in na začetni stavek v njej: »Prehodil sem svojo njivo ...«, s katerim se ozira na svoje delo in ki se mi zdi primeren za naslov tegale prispevka: gledam, katera knjižna dela so poleg drugih krajših besedil, spremnih besed in razprav, zrasla na moji.

Ob tem sem sprva rahlo presenečena. Nekaterih lastnih stavkov ne prepoznam več, saj mi je način, kako so zapisani, nekako tuj. To se mi dogaja zlasti pri prvi knjigi z naslovom *Intelektualec na preizkušnji: slovenski dramski junak med intimo in revolucijo* (1993), ki je v osnovi moj razširjeni doktorat s temo iz slovenske dramatike in je kot tak zavezan določenim pravilom tovrstnega pisanja, tako na ravni celotne zgradbe kot jezika. Menim, da je današnji občutek tujosti posledica takratnega prizadevanja, da bi bilo besedilo, ki je nastajalo ob koncu sedemdesetih let, pisano kolikor mogoče objektivno in z vsemi potrebnimi opombami, brez vsakršnih bolj osebnih nians, ki so v mojem kasnejšem pisanju vsekakor prisotne.

Vendar pa to ne pomeni, da v študiji ni jasnega osebnega stališča ob problemih izbrane (s strani komisije ne prav z veseljem odobrene) teme, povezane z zanimivim vprašanjem, kakršno se mi je postavilo ob specifičnih dramah iz obdobja pred drugo vojno, med njo in po njej. To se na kratko glasi: kam so izginili predvojni liki t. i. pozitivnih intelektualcev, prepričanih v revolucionarne ideale? V povojnem času, ko naj bi se njihovi nazori udejanili, jih namreč najdemo večinoma izrazito razočarane. V dramah teh let so se ob natančnih analizah besedil osebe zelo pogostih intelektualcev nekako razvrstile v tri tipe: v že omenjene pozitivne in v glavnem aktivne, v vmesne, največkrat pasivne, ki se (še) ne morejo odločiti za novo ideologijo, in v negativne, ki ostajajo kot raznovrstni »sovražniki« zunaj tega kroga. V okviru take osnovne sheme pa se pojavljajo najrazličnejše psihološke, nazorske in filozofske variacije, še posebno, ko avtorjem liberalne, leve provenience primaknemo še tiste z desne, ki s svojim krščanskim etosom posegajo iz realno-socialnih tudi v povsem druge dimenzije. Dva glavna dela študije imata tako povedna naslova: »Dvom na levici« in »Problematizacija z desne«. Obravnavane drame s posebne vrste junakov in dogodkov začenjajo odpirati tudi problematična, zamolčana in še danes ne razrešena poglavja naše polpretekle zgodovine, tako recimo razločevanje med narodnoosvobodilnim bojem in revolucijo, državljansko vojno, travmatične povojne poboje, na ontološki ravni pa temeljno vprašanje zla na svetu sploh.

Moja druga knjiga *Josip Vošnjak* (2003) za zbirko Znameniti Slovenci je zelo drugačna. Čeprav natančno opremeljena s podatki iz virov in literature, pa tudi z množico fotografij s podnapisi, omogoča poljudno in včasih, si mislim, celo duhovito tekoče napisana raziskava dovolj prostora za razne domneve in hipoteze. Mladoslovenski politik, navdušenec za zedinjeno Slovenijo, deželni in državni

poslanec, pisatelj in dramatik druge polovice 19. stoletja je v knjigi prikazan na poseben način, s pogledom iz njegovega pisanja, se pravi iz literature »nazaj« na realno zgodovinsko dogajanje. Njegove vzgojne mohorjanske povesti, zanimive politične drame in prav poseben nekonvencionalen roman namreč zelo jasno in pogosto čisto konkretno odsevajo njegov prostor in čas, takratne nazore in dejanja v politiki, gospodarstvu, narodnostnem in socialnem položaju, kulturi, seveda pa tudi v njegovem osebnem krogu in življenjskih problemih tedanjega časa, kakor so bili na primer pojav antisemitizma, spiritizma, vprašanja pesimizma in vere v usodo v nasprotju z življenjskim realizmom in aktivizmom; vsi ti družbo pretresajoči elementi so najbolj razvidni ravno v romanu *Pobratimi* (1889), ki je prav zato doživel veliko negativnih kritik, najhujšo izpod peresa Antona Mahniča. Roman lepo osvetljuje tudi celotno Vošnjakovo ambivalentno osebnost, ki je združevala neverjetno življenjsko energijo in agilnost na mnogih področjih s pesimistično vdanostjo v usodo.

Med njegovimi dramami je ob *Lepi Vidi*, varianti tega mita v meščanski obliki, in ob prvi socialni drami *Premogar* z junaki iz delavskega, rudarskega okolja najbolj neposredno politična drama *Doktor Dragan*, v kateri je s pravimi imeni oživljena afera podkupljenega poslanca Tomana v zvezi z gorenjsko železnico, najbolj zanimiva pa – paradoksno – tista, ki je, mislim, postala deloma izziv za Cankarjevega *Kralja na Betajnovi*. Česar namreč Vošnjak v drami *Pene* (1889) še ni mogel niti hotel uvideti – da so lahko negativne dramske figure ne le tujci, tedaj osovraženi Nemci, temveč tudi sami Slovenci –, je na enakem dramskem tlorisu radikalno izpeljal Cankar: Vošnjakov glavni goljuf ne gre do konca po svoji nihilistični poti, temveč se pokesa in odpove oblasti, Cankarjev Kantor pa seveda ne.

V monografiji o Vošnjaku se svobodnejši, da ne rečemo literarnejši pristop k oblikovanju besedila kaže že v naslovih posameznih poglavij, ki bolj ali manj jasno napovedujejo, kakšno je recimo bilo njegovo otroštvo, ko »šibe ni bilo pri hiši«, kako je vladala med njim in Mihaelom »bratska ljubezen«, kako se je moral za slovenstvo šele odločiti, medtem ko je njegov brat Franz ostal Woschnagg, kako kot odličen študent medicine pri znamenitih dunajskih profesorjih kljub znanju za »podaljševanje niti življenja« ni mogel rešiti svoje hčerkice pred smrtjo zaradi davice itd. Ob tem sem poskušala nakazati tudi tedanje razmere v vzgoji otrok in sploh v družinskih odnosih, v narodni zavesti, v nemoči medicine, v gospodarskih in političnih zadevah, v literaturi … Ker so Vošnjakova literarna dela, v katera je prepoznavno umestil tudi sebe zdravnika, znance, prijatelje in svojo ljubezen, torej prepletena z resničnimi osebami in dogodki, že sama po sebi podoba zgodovine konca devetnajstega stoletja na Slovenskem.

Ker sem na gledališki akademiji že nekaj časa predavala o zgodovini slovenske dramatike, sem nazadnje pomislila, da bi to obsežno snov na svojstven način pravzaprav lahko predstavila v knjigi, vendar tako, da bi jo poleg študentov brali tudi slovenski izobraženci in iz nje zaznali tudi vsakokratne širše probleme in duh časa. Ne glede na historično snov sem opustila vsakršne opombe, dodala pa imensko in stvarno kazalo ter slikovno gradivo, ki se neposredno prilega vsebini. Poskušala sem esejistično vijugati med avtorji dram in jih smiselno povezovati ali pa jih kazati kot pomenljivo različne med seboj. Po lastni presoji sem odmislila manj zanimiva oz. neznačilna besedila, obravnavana pa v osnovi kronološko povezala v smiselne sklope, tako da so se lahko pomensko prepletali kot zanimivi *Tokovi slovenske dramatike* (2010) z nekaterimi skupnimi značilnostmi od Škofjeloškega

pasijona, prvega slovenskega dramskega besedila, preko Cankarja vse do Draga Jančarja.

Tokovi so narasli v dve knjigi, v prvi tečejo do konca druge svetovne vojne, v drugi pa do začetka 21. stoletja in kažejo spremenjeno podobo sveta. Pri tem bralcu ni treba vnaprej poznati vsebin in problemov obravnavanih iger, saj je ta zgodovina slovenske dramatike pisana v prepletu dramskih zgodb s sprotno interpretacijo ter z osvetljevanjem tem in motivov tudi za nazaj in nakazovanjem še vnaprej, da bi bil razvoj naše dramatike, v kateri različni stilni tokovi soobstajajo, kolikor mogoče logično in razvidno prikazan.

S svobodnim subjektivnim pristopom do snovi sem uveljavila tudi individualnejši slog pisanja in tako menim, da mi je v moji doslej zadnji knjigi, biografiji o moji materi, znameniti plesalki Brini, z naslovom *Samo en ples* (2022), ki načrtno napeljuje na Kajuhovo pesem »Samo en cvet«, uspelo zanimivo združiti njeno osebno življenjsko zgodbo in usodo s silnicami kulturno-politične zgodovine razgibanih tridesetih let prejšnjega stoletja v krogu mlade leve inteligence okrog revije *Sodobnost*, kakor tudi z nevarno razburljivim vojnim časom, ko je preživela nepredstavljivo smrtonosni zimski pohod XIV. divizije čez Štajersko, ter nato mirnejšim povojnim obdobjem, ko se je zaradi medvojnih poškodb morala odpovedati svoji najgloblji želji po plesanju in je ostala le še plesna pedagoginja in koreografinja.

Marta Paulin je kot dekle iz ljubljanskega predmestja osem let hodila v našo prvo plesno šolo, ki jo je za moderni ples ustanovila Meta Vidmar, bila njena najboljša in edina učenka, ki je tik pred začetkom vojne v Operi pripravila samostojni plesni večer z odličnimi kritikami. V letih okupacije se je pridružila ilegali in si nadela ime Brina, pod katerim jo večina ljudi še do danes najbolj pozna. Pred kapitulacijo Italije je odšla v partizane, v kulturniško skupino XIV. divizije, ki jo je vodil pesnik Kajuh, s katerim sta postala nerazdružna tovariša. Na mitingih, ki pa so se morali v ofenzivi in globokem snegu nehati, je vselej plesala ob harmoniki ali petju ljudskih in partizanskih pesmi. Po Kajuhovi smrti so jo z ozeblinami odpeljali v kurirsko postojanko, kjer je preležala več mesecev, ko pa je že lahko hodila, je s kurirji odšla v Belo krajino, nato z letalom v italijanski Bari, pa v Beograd in nazadnje domov. Po vojni se je sčasoma ustalila v profesorskem poklicu za predmet gibalna vzgoja za vzgojiteljice, ki si ga je sama zamislila in zanj napisala tudi strokovne priročnike. Zaživela je mirno družinsko življenje in uživala v izletih z mnogo cvetlicami.

Vzporedno z mamino osebno biografijo sem skušala s kratkimi skicami zapisati tudi zgodbe znanih ljubljanskih mladenk, ki so obiskovale Metino šolo, opisati njeno najboljšo prijateljico, ki je imela znamenito ljubljansko trgovino Lectarija, mladega slavista Frana Petreta, s katerim se je pred vojno tudi poročila, in umetnostnega zgodovinarja Antona Stupico, ki se je posebej zanimal za njen ples, ter seveda svojega očeta, profesorja pedagogike Vlada Schmidta, zabeležiti pa tudi še mnogo znancev, s katerimi se zapolnjuje prostor kulturnih povezav tistega časa. Vse pripovedovanje pa je vendarle osrediščeno okrog njene osebe, podloženo z zgodovinskimi podatki, osvetljeno z množico fotografij in obarvano z mojimi spomini ter mnenji. Njeno podobo lahko še danes zasledimo v spominskih zapisih sodobnikov, v pesmih, romanu in plesnih predstavah, lahko jo zaslutimo v vseh Brinah in Brinih, ki sedaj (nevede) nosijo njeno ime, dejstvo pa je, da se ob tem počasi že spreminja v legendo ali mitsko zgodbo.

Ne vem še, kaj bo z mojo njivo v prihodnje, treba bo posejati nova semena in upati na ugodne vremenske okoliščine, da še kaj požene.

Ivan Ott

Prstana

Prevedel Andrej Arko

V svojem zgodovinskem avtobiografskem romanu v treh jezikih, v hrvaškem *Ukradeno djetinjstvo*, slovenskem *Ukradeno otroštvo* in nemškem *Gerautne Kindheit*, sem opisal dogodljaj s poročnima prstanoma, ki sem ju na travniku pred železniško postajico v Pliberku, preden so nas podli Angleži s prevaro predali jugoslovanskim partizanom, prejel v hrambo od žene slovenskega domobranskega častnika iz Ljubljane. Ta prstana, skrita zašita v mojem deškem kratkem plaščku (takrat sem bil star 10 let), sta z mano prešla, neodkrita ves križev pot, partizansko taborišče smrti Teharje pri Celju, otroški vzgojno-popravni taborišči za »otroke sovražnikov države« na nekdanjem posestvu Petriček nad reko Savinjo blizu mesta Celje in otroško taborišče Stiegerjeva vila v Celju – vse do vrnitve v rojstno mesto Zagreb. Nikjer, prav nikjer, niti ne v znanem in nagrajenem dokumentarnem filmu enega najboljših slovenskih režiserjev Mirana Zupaniča z angleškim naslovom *Children from Petriček Hill*, *Otroci s Petrička*, nisem razkril, kaj se je na koncu s tema prstanoma zgodilo in kje sta končala. To je do današnjega dne ostala moja žalostna skrivnost, ki me je mučila desetletja. Zdaj, ko sem dopolnil visoka leta starosti in se lahko moje tuzemsko življenje vsak dan prekine, sem se odločil, da razkrijem to skrivnost, kakršna je nastala po moji zablodi in ki si je nikdar ne bom mogel oprostiti, niti si je ne morem. Tu je ta zgodba s svojim koncem.

Maja leta 1945 so britanski vojaki, ki so zavzeli južni del Avstrije, hoteli pod pretvezo razorožene slovenske vojake domobrance z družinami – ženami in otroki ter nekaj hrvaškimi vojaki – z vojaškimi tovornjaki premakniti v italijansko pristaniško mesto Trst, jih tam preobleči v nove uniforme in opremiti s sodobno oborožitvijo ter jih spustiti v Slovenijo, ki so jo zavzeli jugoslovanski partizani, da bi se bojevali proti njim in da bi na zavzetem svobodnem ozemlju osnovali svojo demokratično državo Slovenijo. Kot se je pozneje izkazalo, nekateri pa so o tem prepričanju celo že prej dvomili, je bila to čista laž in podel sporazum Angležev s partizani, namreč da Angležem vso prostovoljno predano razoroženo slovensko vojsko zahrbtno in s trikom izročijo partizanom, ki so jo vso po vrsti pobili, ko je prispela v Slovenijo in ji padla v roke. To je bilo

približno dvanajst tisoč zajetih slovenskih vojakov in okrog šeststo civilistov, v glavnem žensk z otroki, med katerimi sem bil tudi sam s svojima krušnima staršema, mamo Slavko in očetom Francem Kočevarjem, domobranskim častnikom.

Iz zbirnega taborišča Vetrinj blizu Celovca v Avstriji smo se, natovorjeni na kakih štirideset vojaških tovornjakih, odpravili domnevno v Trst. Veliko vojakov se je veselilo bojev proti partizanom in osvobajanja svoje domovine, zato so s pesmijo zapuščali Vetrinj. To je bila ena zadnjih skupin, ki so jih Britanci vozili iz Vetrinja. Nekaterim prisilno odpeljanim vojakom iz prejšnjih transportov se je posrečilo pobegniti neposredno pred izročitvijo jugoslovanskim partizanom na železniški postajici Pliberk ali pozneje z vlaka, s katerim so jih vozili v Jugoslavijo, in so se vrnili v Vetrinj ter poročali preostalim domobrancem in njihovemu vodstvu, kaj se dogaja s transporti vojakov in civilistov ter da gre za čisto britansko izdajo. Toda višji častniki slovenskih domobrancev še niso mogli verjeti tem svojim vojakom, saj so trdno verjeli Angležem, ti pa so vztrajno trdili, da gre za laži posameznikov, ki se naj ne bi želeli boriti proti partizanom.

Tudi mi na našem tovornjaku smo začeli dvomiti o dobrih namerah Angležev. Čeprav je bil tovornjak prekrit z gumirano ponjavo, ki je bila trdno navezana nanj, se je nekaj vojakom posrečilo skozi razpokice pokukati ven in opaziti, da tovornjaki ne vozijo proti zahodu Avstrije, proti Italiji, ampak v nasprotno smer, proti severovzhodu. A to je bilo vse nepreverjeno in le domneva. Šele ko smo proti koncu dneva prispeli pred postajico Pliberk in so nas Britanci izkrcali na veliko poljano, obkroženo s krepkimi do zob oboroženimi angleškimi vojaki in na gosto razpostavljenimi strojniškimi gnezdi, s katere nas niso pustili niti k vodi niti da bi mogli opraviti potrebo, nam je bilo jasno, da smo zajeti in da nas čaka zla usoda. Z bližnjega perona postajice, kjer je stal dolg sestav zaprtih transportnih živinskih vagonov, izza katerih so kdaj pa kdaj pogledovale partizanske glave, prepoznavne po šajkačah z rdečo zvezdo, nam je postalo jasno, da se ne bomo peljali v Trst, ampak nazaj v komunistično Jugoslavijo.

Na tisti poljani smo prespali noč pod milim nebom. Angleški stražarji so zakurili ognje, da bi se po kakem naključju ponoči mimo njih ne prebil kdo od ujetnikov in pobegnil. Kljub temu jih je nekaj pobegnilo, ker so stražarje podkupili z zlatimi verižicami, ročnimi urami, prstani in zapestnicami, da bi ti na svojem stražarskem mestu pogasili ogenj in se oddaljili v času domenjenega pobega. Tudi vojaki iz čete mojega očeta so podkupili stražarje in povabili svojega nadrejenega, mojega očeta, naj beži z njimi. On pa je to s hvaležnostjo odklonil, kajti jaz in mati ne bi smela pobegniti skupaj z domobranskimi vojaki. Bila bi jim samo v napoto.

Naslednjega dne zjutraj je bila menjava britanskih stražarjev, ki so se razlezli med zastražene begunce in jim začeli odvzemati vse dragocenosti: zapestnice, zlate verižice, ure in drugo zlatnino, ki so jo nosili s sabo pregnani begunci. Pri tem so se smejali in v angleščini opravičevali krajo s tem, da bi partizani zajetim tako ali tako vse vzeli, ko jim bodo izročeni. In to so bili prislovični angleški gentlemani!

Na poljani se je k nam namestila zakonska dvojica iz Ljubljane, domobranski častnik in njegova mlada soproga, ki so ju moji starši poznali od prej iz Ljubljane. Z dovoljenjem moje mame se je ta gospa obrnila name z besedami: »Dragi sinko, čutim in celo prepričana sem, da jaz in moj soprog ne bova preživela partizanskega ujetništva, ko jim naju bodo Angleži izročili. To velja za skoraj vse ljudi, ki so jih Britanci pripeljali iz Vetrinja. Ti, sinko, boš kot eden izmed redkih otrok to tragedijo preživel. O tem sem trdno prepričana. Pravzaprav vem to po nekakšnih prividih. Zato bi imela prošnjo zate. Tu imaš poročna prstana od mene in mojega soproga. Skrila ju bova, zašila v tvoj plašček. Pa če se boš kdaj vrnil v Ljubljano in ohranil svoj plašček, ju predaj mojim sorodnikom in povej, kako sva soprog in jaz izgubila svoje življenje in kdo so najini ubijalci.«

Potem je vzela priročni šivalni pribor, previdno po notranji ramenski strani mojega kratkega plaščka razparala šiv in odznotraj v podlogo iz krojaške vate pazljivo vrinila pristana. Nato je to zašila, kot bi s krojaškim šivalnim strojem. Na plaščku se ni nič videlo, da je bil razparan in zašit. Vrnila mi ga je in mi zaželela, naj me varuje ljubi Bog. Pri tem me je objela in jaz sem začutil, kako po mojem obrazu kapajo njene tople solze.

Nič nisem razumel, kaj se je zgodilo. Vprašujoče sem pogledal mamo, ki me je pomirila z besedami: »To je v redu, sinko! Stori tako, kot te je zaprosila naša znanka. Ne sprašuj ničesar, ampak prepusti času, da opravi svoje, in pazi na svoj plašček.«

A čas je bil z nami neusmiljen. Angleži so nas natrpali v vagone za prevoz živine, jih zatesnili in nas predali partizanom, ki so se vsuli iz kolodvorske zgradbe. Sledil je naš križev pot z vlakom in peš. Ob vsakem zaustavljanju vlaka na odprti progi so se v vagone med ujetnike vrivali partizani in jemali od ljudi vse vrednejše stvari: ročne ure, zlate ženske zapestnice in verižice, prstane z rok in drugo zlatnino. Zahtevali so tudi denar. Kdor se je upiral, so ga mlatili s puškinimi kopiti. Jaz sem se stisnil v kot vagona in drhtel kot slamica na vodi vse zaradi strahu, da mi ne bi kak partizan slekel plaščka, ga razparal in izvlekel skrita prstana. Kakor da bi vedeli, da sta v njem skrita prstana.

To se ni zgodilo in v nočnem pohodu čez Julijske Alpe[1] sem raje odvrgel težki kovček, ki sem ga bolj vlekel za sabo, kakor pa nosil, kot pa svoj plašček, ki me je pri hoji dušil in vezal. Ta nočni pohod sva preživela mati in jaz kakor tudi oče s svojimi vojaki, prav tako strašno trpljenje na cesti od kolodvora v Celju do taborišča smrti na Teharjah. Tam sem ponoči plašček slačil in si ga spravljal pod zglavje. Ko so me iz taborišča smrti Teharje skupaj še s štiridesetimi otroki prestavili v otroško taborišče Petriček nad reko Savinjo kakih deset kilometrov od mesta Celja,[2] so nas vse otroke slekli do golega, odvzeli čevlje, hlače in plaščke, nas oprašili z diditijem, sredstvom za uničevanje človeških zajedalcev, vrnili pa naše razkuženo spodnje perilo ter nam dali nekakšne sandale in neprikladne poletne hlačke.

[1] Mišljeni so hribi ob Hudi luknji. Železniška proga med Mislinjo in Velenjem je bila namreč med vojno razrušena in domobranci ter svojci so morali med tema krajema pešačiti (op. prev.).

[2] Petriček je od središča Celja oddaljen slabe tri kilometre (op. prev.).

Pa sta šla, moja prstana, sem z žalostjo pomislil nanju, zašita v plašček. Ne bom mogel izpolniti želje znanke svojih staršev. Pozneje smo izvedeli, da so bile naše mame pobite v taborišču Teharje ali drugod, naši očetje, domobranski vojaki, pa v Kočevskem rogu, na Teharjah, nekje na poljih okoli Teharij in Celja ter zasuti v tankovskih jarkih ali v Barbarinem rovu pri Laškem.

Ko so nas po nekaj mesecih bivanja v otroškem taborišču Petriček premestili v drugo otroško taborišče v Celju, v Stiegerjevo vilo ob Ljubljanski cesti, ni bilo o mojih odvzetih oblačilih ne duha ne sluha. Prepričan sem bil, da so partizani v mojemu plaščku odkrili prstana in si ju prisvojili, potem pa plašček odvrgli v smeti. Samo to je še bilo treba, da ljubi Bog ne usliši prošnje te žene, naj mi ohrani življenje.

Na mojo srečo sem prestal vse tegobe: ko me je bosanski partizanček, ki je pozneje z drugimi partizani prišel iz Bosne in Hrvaške v naše popravno komunistično taborišče za otroke državnih sovražnikov v Celju, kakršno je bilo zato preimenovano v dom za vojne sirote, zgrabil za goltanec in ga deset rok ni moglo odtrgati od mene; ta mali partizanski borec je bil prizadet s partizansko boleznijo padavico, epilepsijo; ali pa ko me je v nogo zadel razstrelek ročne granate, ko so jih mali podivjani nekdanji partizanski bojevniki v blaznosti metali drug na drugega in s peno na ustih kričali: »Ubijte ustaše!« Vse to sem opisal v romanu *Ukradeno otroštvo*.

Potem pa je v prvi polovici leta 1946 prišel iz Zagreba moj biološki oče Stjepan Ott, ki je po naključju izvedel, da sem živ, da sem preživel vse komunistične poboje in da sem v partizanskem domu v Celju. Za upraviteljico doma Gigico Nerast[3] in za vse gojence doma je bilo to, da nisem Slovenec, za kogar so me imeli, in da moji roditelji niso bili ubiti v taborišču Teharje, ampak da so živi in da živijo v Zagrebu, ogromno presenečenje. Čeprav je bilo šolsko leto 1945/46 pri kraju in sem s prav dobrim uspehom končal prvi razred gimnazije, so me skušali zadržati v Celju daljši čas, ker sem bil določen, da še z nekaterimi otroki odidem na vojaško šolo v Rusijo.[4] Moj oče in jaz sva prelisičila upraviteljico, da me je spustila iz doma prej, preden je po nas prispelo letalo iz Rusije.

Ob odpustu iz doma in odhodu v Zagreb sem dobil nekaj novega spodnjega perila, nekaj srajc in čisto prevelike nove čevlje in potem sem skoraj padel v nezavest, ko mi je neka vzgojiteljica prinesla moje kratke hlačke in kratki plašček, ki so mi ga partizani odvzeli ob prihodu v otroško taborišče Petriček in v katerega sta bila všita prstana. Plašček in hlačke so bili ves čas shranjeni v domski garderobi.

Ko mi je ta vzgojiteljica predala plašček, sem skrivaj stisnil ramenski del, da bi pod prsti začutil kaj trdega. Po vsem sodeč sta bila to prstana, ki mi ju je zaupala žena domobranskega častnika na poljani pred postajico v Pliberku. Od sreče bi se najraje tisti vzgojiteljici vrgel okrog vratu, jo objel in jo vso poljubil. K sreči sem se tega vzdržal, da se ne bi izdal. Pozneje, ko sva moj krvni oče in jaz zapustila tisti dom v Celju, nisem niti njemu ničesar razkril. Šele ko sva prispela v Zagreb, sem na začudenje očeta in navzoče mame nestrpno razparal naramnik prinesenega

[3] Frančiška Nerat - Gigica (op. prev.).
[4] Zveza sovjetskih socialističnih republik (op. prev.).

plaščka in na njuno iznenadenje izvlekel poročna prstana. Biološka starša sta sprva mislila, da sta to poročna prstana mojih krušnih staršev, Slave in Franca Kočevarja, vse dokler nisem razkril skrivnosti skritih prstanov. Dali smo ju v škatlico in spravili v omaro za perilo. To, da bi se odpravil v Ljubljano in poiskal sorodnike domobranskega para, kateremu sta pripadala tista prstana, sploh ni prišlo v poštev.

Šele petindvajset let pozneje sem prvikrat po begunstvu odpotoval in obiskal Ljubljano, da bi pri svojem birmanskem kumu, »botru«, kakor se pravi po slovensko, ki je bil lastnik znane gostilne v četrti Rožna dolina, poizvedel, ali sta se mu morda oglasila moja starša. Hkrati sem mu nameraval dati prstana, da ju izroči sorodnikom zakonskega para, ki sta jima pripadala, katerih naslova pa nisem poznal. A sem doživel veliko razočaranje. Ne le da se mu moji slovenski starši niso oglasili in da menda ni nič vedel o njih, ampak me je na lep način odstranil iz lokala, kjer sem ga obiskal, in mi v strahu prepovedal, da bi ga kdaj koli znova obiskal ali mu pisal. On ni bil ubit, ostal je na prostosti, niso mu odvzeli lokala, ker je bil med vojno birmanski boter ne le meni in drugim domobranskim otrokom, ampak tudi nekaj otrokom partizanov, pobeglih v gozd ali skritih v ilegali. Tako so mu prizanesli, vendar so komunisti stalno pazili nanj in opazovali, kaj počne in s kom ima zvezo.

Žalosten sem se vrnil v Zagreb skupaj s prstanoma, za lastnika katerih sem vedel, da sta bila ubita kot vsi drugi prisilno vrnjeni begunci iz avstrijskega Vetrinja. Svojega botra v Ljubljani nisem nikoli več obiskal niti se mu nisem oglasil. Kasneje sem izvedel, kakšen teror so izvajali komunisti nad sorodniki in prijatelji domobranskih vojakov. Edino leta pozneje, ko sem že bil v Nemčiji, sem obiskal sorodnike svojega adoptivnega očeta Franca Kočevarja v Metliki. Nenapovedano in iznenada. Pred tem se jim trideset let nisem oglasil, da še živim. Ob tej priložnosti je moja teta padla v nezavest, ker je sprva mislila, da sem tajni udbovec, kakršni so jih stalno terorizirali, ne pa mali Ivica, ki ga je poznala od prej in za katerega niso vedeli, kaj se je z njim zgodilo kakor tudi ne za sina in brata Francka.

Prstana sta bila še naprej shranjena v zagrebškem stanovanju vse do moje ženitve, ko sem prišel na noro misel, da bi ta prstana za vedno ohranil tako, da bi ju dal predelati v svoja poročna prstana. V tistem času so državi še vladali komunisti. Dal sem ju nekemu zlatarju v Zagrebu, da ju predela po prstih moje in soprogine roke. Ne samo da je bila to neumna in nepotrebna zamisel, saj sem v Nemčiji že dobro zaslužil in tistega zlata nisem potreboval, pač pa sem pozabil fotografirati in zapisati imeni na prstanih ter datuma rojstev in poroke, tako da se danes, sedemdeset let kasneje, ne spominjam več vgraviranih imen niti datumov. Ne jaz ne soproga nisva nikdar nosila teh prstanov, ohranjena pa ju imava še danes.

Sorodniki tega domobranskega zakonskega para so gotovo izvedeli, kako je tragično končal, čeprav tudi ne za kraj, v kateri množični grobnici je pokopan. Kakor tudi sam ne vem za svoje krušne starše. Vest pa me peče, da nisem izpolnil želje soproge tistega domobranskega častnika. Edino na dan vseh svetih prižgem svečo tako za ta zakonski par kakor tudi za svoje sorodnike.

Dr. Renato Podbersič ml.

Ivo Bric – primorski narodnjak, protifašist in žrtev revolucije

Ob 80. obletnici smrti

Portret Iva Brica. Fotografijo hrani njegova hči Boženka Grželj.

Nedolžna žrtev revolucije

Spomladi 1943 je komunistična revolucija tudi na Primorskem prešla v drugo fazo. Na udaru so se znašli številni njeni dejanski in potencialni nasprotniki. V začetku junija 1943 sta tako mlada domača partizana pred očmi dveh mladoletnih sinov pokončala družinskega očeta in uglednega protifašista Iva Brica (1896–1943). Njegov glavni »greh« je bil odklanjanje komunističnega gibanja in tesno sodelovanje s krogom goriškega pravnika in politika dr. Janka Kralja. Sredi septembra 1943 so se partizani-domačini znesli še nad sestrama in nečakinjama Iva Brica.

Danes je znano, da je umor Iva Brica v imenu Pokrajinskega komiteja KPS naročil dr. Aleš Bebler (1907–1981), predvojni komunist in španski borec, ki ga je KPS oktobra 1942 poslala na Primorsko. Ohranjeni partijski dokumenti v Arhivu Republike Slovenije kažejo, da je umor Iva Brica Bebler utemeljeval kot »justifikacijo belogardističnega somišljenika«. Sodeč po teh dokumentih je za organizacijo izvedbe umora dr. Bebler zadolžil Julija Beltrama (1913–1989), sekretarja Okrajnega komiteja KPS za Srednjo Primorsko. Nadalje mu je naročil še požig Bričeve domačije, če bi ljudstvo to dejanje odobravalo.

Bebler je živel v bunkerju na Vogrskem pri Gorici, bil je dobro obveščen in rad je ukazoval podrejenim. Od njega so prihajala navodila za umore dejanskih in namišljenih nasprotnikov partizanskega gibanja na Primorskem. Vsi, ki se niso strinjali s partizanskim gibanjem pod vodstvom komunistov, so bili razglašeni za – narodne izdajalce. Med njimi so se znašli tudi odločni protifašisti in tisti, ki so svarili, da je treba počakati z oboroženim odporom na Primorskem.

Za narodov blagor

Z Lojzetom Bercetom sta oktobra 1921 v Dornberku obnovila Slovensko čitalnico, sicer ustanovljeno že leta 1863, in Ivo je postal njen predsednik. Poleg

tega je vodil domači dramski odsek. Hkrati je obiskoval režiserske tečaje, ki jih je organizirala goriška Prosvetna zveza. Na domači oder je uspešno postavil več iger (*Miklova Zala*, *Petrčkove poslednje sanje*, *Domen*, *Dekle z biseri*, *Mlinar in njegova hči*), vodil je kulturne in zabavne večere. Kot dopisnik je svoje prispevke objavljal predvsem v goriškem slovenskem časopisju, največ v glasilu slovenskih prosvetnih društev *Naš čolnič*. Pripravil je tudi nekaj krajevno-zgodovinskih zanimivosti.

Po fašistični ukinitvi slovenskih društev leta 1927 je Ivo Bric rešil društveno imetje v Dornberku. Zavedal se je pomena branja v domačem jeziku, doma je imel bogato knjižnico s 500 slovenskimi knjigami, ki jih je rad posojal. Redno si je dopisoval z domačimi fanti, ki so služili vojaški rok v italijanski vojski. Pogosto je organiziral izlete (Vitovlje, Sv. Višarje, Log pri Vipavi), ki so se jih udeležili tudi narodni buditelji in zaupniki, kot so bili Filip Terčelj, Venceslav Bele, Lojze Bratuž in Mirko Brumat.

Fašistični očitki

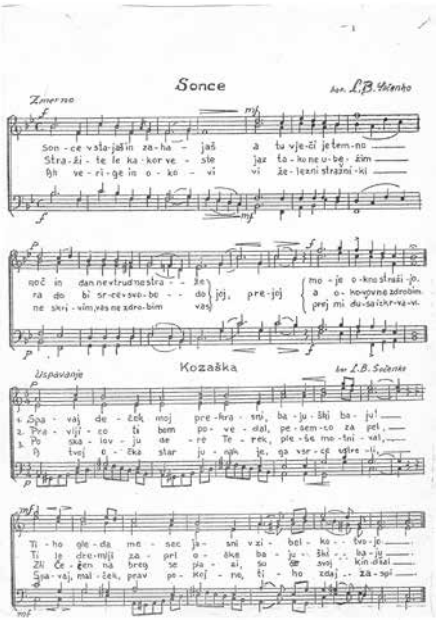
Očitki italijanskih oblasti, ki jih je podpisal goriški prefekt, so jasno razvidni v podrobnem poročilu goriškega kvestorja, sestavljenem 13. februarja 1930:

> Bric je duša dornberškega političnega dogajanja, ker je – poleg župnika – s svojo kulturo in moralnim položajem edini človek, ki ima zares vpliv na tamkajšnje prebivalstvo. Glavno orožje, ki se ga poslužuje v boju proti našim ustanovam, sta njegovi funkciji, ki ju opravlja: tajnik Kmečke zadruge in svetovalec dornberške hranilnice. Vzpostavil je pravi sistem pasivnega odpora proti prizadevanju oblasti, da bi utrdila italijanstvo tega področja. Bil je predsednik sedaj razpuščenega slovenskega kulturnega krožka v Dornberku in si prizadeva, da bi mladim ohranil spomin na zatrto ustanovo. Organizira izlete, kot da gre za športno dejavnost, za njimi pa se skriva politično delovanje. Med nedavno preiskavo na njegovem domu, kjer smo iskali orožje in strelivo, smo odkrili, da ima bogato slovensko knjižnico, ki jasno izpričuje, kakšna čustva goji njen lastnik do Italije. Še vedno je v stikih s predstavniki slovenske nacionalistične stranke iz raznih krajev goriške in tržaške province. Čeprav je odrejeno, naj ga stalno nadziramo, je to težko, saj se pogosto in naglo vozi z motorjem. Da bi omejili njegovo dejavnost in olajšali delo policijskih organov, nameravam predlagati zanj ukrep opomina (ammonizione).

Pričevanje o očetu

Žalostno pričevanje v spomin na umorjenega očeta je pred leti podal Ivov sin Bogdan Bric (1932–2011), ki je pozneje postal duhovnik, nazadnje je služboval v Oseku:

V družini Bric se nas je rodilo sedem otrok. Moj oče je bil globoko veren in duša kulturnega življenja v vasi Dornberk, pogosto so se sovaščani hodili k njemu posvetovat. Med prvo svetovno vojno je bil avstro-ogrski podoficir. Po

Notni zapis pesmi Sonce. Dokument hrani Boženka Grželj.

vojni je postal tajnik domače kmečke zadruge in svetovalec hranilnice v Dornberku. Doma smo imeli za tiste čase bogato knjižnico, skorajda same slovenske knjige, bilo jih je več kot petsto. Oče jih je rad posojal vaščanom. Naša družina je bila povezana s slovenskimi krščanskimi intelektualci na Goriškem, dve moji starejši sestri sta služili pri uglednih in narodno zavednih družinah Kacin in Bednarik v Gorici. Očeta in vso našo družino so italijanske oblasti hotele prisiliti, da si spremenimo priimek, iz Bric naj bi postali Brizzi. Seveda oče o tem ni hotel niti slišati. Italijani so očeta imeli za slovanskega iredentista, zato so mu sledili, ga zasliševali in preganjali. Leta 1936 so ga italijanske oblasti poslale za pet let v konfinacijo v južno Italijo, blizu mesta Potenza. Zaradi vplivov raznih prijateljev, predvsem dr. Janka Kralja, je bil že po slabem letu izpuščen. Po italijanskem napadu na Jugoslavijo aprila 1941 je bil spet aretiran kot nepoboljšljiv iredentist in poslan v južno Italijo, a se je kmalu vrnil domov.

Ko je tudi na Primorskem začela delovati OF, je bil oče povabljen k sodelovanju, ki pa ga je zavrnil. Vedel je, da to organizacijo vodijo komunisti. Seveda je iskreno želel, da se Primorci rešimo italijanskega fašizma, a hkrati ni želel, da ga zamenja komunizem. Poleg tega je bil v stiku z določenimi krogi v Ljubljani, o komunizmu pa je veliko slišal že pred vojno in prebiral zapise o stanju v tedanji Sovjetski zvezi. Ljudi je svaril, kaj prinaša OF in z njo komunizem, predvsem, da to novo gibanje povzroča bratomorno vojno. S tem se oče kot veren in pošten človek ni mogel strinjati. Vedel je tudi, da ga hočejo komunisti ubiti, a se je pazil. O svojih slutnjah je govoril z mamo in starejšima sestrama. Jaz sem bil premajhen, da bi vedel, kaj se točno dogaja. Sem pa čutil to napetost.

Dne 1. junija 1943 smo domači zvečer opazili, da je naša hiša »zastražena« s strani terencev. Noč je bila jasna in videli smo tudi dve postavi s puškama. Drugo jutro, moralo je biti okrog 6. ure, smo šli z očetom kosit na travnik Berišče pod Gradiščem, slabe pol ure od naše hiše. Jaz in starejši brat Branko.

Iz bližnjega gozda sta prišla mladoletna domačina, brez kap. Poznal sem ju, eden je bil iz Tabra, drugi iz Gradišča nad Prvačino. S puškama v rokah sta zahtevala, naj gre oče z njima na pogovor s komandirjem. Oče Ivan je dejal, da se od tam ne premakne. Tedaj ga je eden od partizanov iz bližine vpričo naju hladnokrvno ustrelil v glavo. Z bratom sva bila zaprepadena, grozno žalostna in prestrašena. Odhitela sva domov povedat, kaj se je zgodilo. Mama je ravno dojila najmlajšo sestro Boženko, ki je bila stara dva meseca. Naši vaščani so bili tako prestrašeni, da si ni nihče upal pomagati pri prevozu pokojnega. Naša starejša sestra Nada, ki je takrat imela 19 let, ga je sama z vozom pripeljala domov. Ko je peljala mrtvega očeta proti domu, je bila naša vas kot izumrla, nikjer žive duše, vsi so se zaprli v svoje hiše in zagrnili okna. Očeta smo pokopali naslednji dan, pogreba se je udeležilo precej ljudi. Moj

brat Branko, ki je bil starejši od mene, se je po umoru očeta zaradi varnosti umaknil v Gorico in potem v Žabnice v Kanalsko dolino. Tam je živel pri družini Ehrlich, pri sorodnikih dr. Lamberta Ehrlicha, ki so ga komunisti ubili v Ljubljani že leta 1942. Po končani vojni so domači aktivisti naši mami ponujali borčevsko penzijo, če bi javno oznanila, da ga niso ubili partizani/komunisti, ampak četniki.

Kljub vsemu hudemu nismo nikdar niti za hip pomislili, da bi se nad komer koli kaj maščevali. Tako smo morali obljubiti tudi naši mami.

Nekaj ohranjenih pesmi

V zapuščini Iva Brica, ki jo danes hrani hčerka Boženka Bric Grželj, se je v izvirniku ohranilo tudi nekaj njegovih pesmi. Ob koncu leta 1918, v času, ko je bil Ivo zaprt v italijanskem zaporu v Ajdovščini, mu je doma umrla mama Jožefa. Niso ga spustili na pogreb. Takrat sta v zaporu nastali dve njegovi pesmi. Prva izraža hrepenenje po svobodi, kasneje jo je uglasbil Lojze Bratuž – Sočenko (1902–1937), ki je kmalu zatem umrl mučeniške smrti zaradi fašističnega nasilja. Druga Ivova pesem pa izpoveduje ljubezen do umirajoče matere.

V zaporu – umirajoči mamici!

Dvakrat zamreženo okno, a jaz ob njem slonim,
čeravno sem nedolžen – razbojniku enak se zdim.
Premišljujem usodo svojo, kaj srce mi teži,
na mamico se zmislim, kaj ona zdaj trpi.
Sem pustil jo, umiraje na postelji že brez glasu,
poklical sem jo – ona – ne vda se, ko, da bila bi v enem,
s teškim šel sem srcem, misleč bi še kedaj
Vas videl bom, o mama, ko pridem spet nazaj.

Kako trpim, o mamica, naj mili Bog le zna;
saj mi življenje polno bo vedno le gorja.
Ti iščeš krogom sebe, s trudnimi očmi,
zastonj edinca Tvojga, pri postelji ga ni!
Oči so solzne, njegove; a obupno je njemu srce
roke svoje vije k nebu – in glasno kliče Te.
Vsaj s pogledom ga blagoslovi, predno se poslovíš,
v srečnejše pojdeš kraje, siroto zapustiš!

Nesrečen sem, o mamca med štirimi zidovi
osamljen sem le tu in tam, me vzdramijo zvonovi.
Pomolim, kot otrok le zna, s povzdignjenimi očmi,
ko vrsta name pride, da bi se videli.

V Ajdovščini, dne 10. decembra 1918

Matija Remše

Žongler Naše ljube Gospe

Michel Zink: *Žongler Naše ljube Gospe*; 14,5 x 20,3 cm, broš. in vez.; 204 str.; ilustr.; RZ; Mohorjeva družba 2003

Knjiga ima podnaslov: Srednjeveške krščanske zgodbe. Njen avtor je Michel Zink, v času izida pred dvajsetimi leti profesor francoske srednjeveške literature na Collège de France. K naši izdaji je napisal tudi kratek predgovor iz katerega navajam:

> V veliko veselje mi je, ko slišim, da so te zgodbe prevedene v slovenščino. Razlogi za moje veselje so v prvi vrsti osebni: s Slovenijo in tamkajšnjimi prijatelji sem tesno povezan. Naj se v tej knjigi najprej spomnim Andreja in Majde Capuder, ki sta v Franciji pet let s toliko šarma in topline tako uspešno predstavljala Slovenijo, in Miha Pintariča, svojega nekdanjega študenta, na katerega sem res ponosen, ker s tako veličino uteleša prihodnost francoskega študija na univerzi v Ljubljani, in po čigar zaslugi je slovenski prevod sploh ugledal luč sveta. Seveda ne smem pozabiti na prevajalca Boštjana Zupančiča, ki se mu na tem mestu iskreno zahvaljujem.
>
> Razlogi za radost pa segajo tudi onkraj prijateljskih vezi: Kako naj bi se ne veselil prevoda svojih zgodb v jezik dežele, ki zre proti obzorjem evropske kulture – kot glasnik novih časov in novih priložnosti za vso Evropo! S slovenskim prevodom ta knjiga dobiva svežega vetra. Tako je, kot bi se podaljšala in pomnožila moja prvotna namera, da zgodbam, ki svobodno zajemajo iz srednjega veka, vdahnem univerzalnega glasu in jih spravim v sozvočje z današnjim verskim čutenjem.

Knjigo imam po toliko letih v spominu iz mnogih razlogov. Med njenim nastajanjem sem spoznal Miho Pintariča in začel z zanimanjem prebirati, kar je objavil (po tistem precej tudi pri nas), pa njegovo sestro, ki sem ji še vedno neke vrste dolžnik. Pred izidom je bila kratka uredniška izmenjava mnenj s prevajalcem o izrazu žongler, ki ima v sodobnem pomenu nekoliko drugačno vsebino. Predstavitev letne zbirke, v kateri so zgodbe izšle, je bila za Mohorjevo nekaj posebnega, saj se je odvijala v večernih urah v romantičnem okolju na blejskem otoku – po zaslugi tedanjega komercialnega direktorja Jurija Ludviga, ki je prisluhnil željam ustvarjalcev. Poleg že omenjenih (razen avtorja Zinka) je prišla tudi ilustratorka Rosemary Garfitt – z Otoka na otok. Dva njena motiva je na opremi uporabila oblikovalka zbirke Mihaela Svetek, čeprav je že ilustratorka sama pripravila tudi predlog zunanje opreme. Ta mi je, zanimivo, ostal celo bolj v očeh, kar sem ugotovil, ko sem ob pripravi tega prispevka prosil za izvod knjige iz celjskega arhiva. Spominjam se kratkega predavanja, ki ga je v svojem bleščeče umirjenem in vsebinsko jedrnatem slogu ob *Žonglerju* podal dr. Andrej Capuder.

Iz avtorjevega uvoda k zgodbam postavljam tu daljši odlomek:

> V tej knjigi so zbrane krščanske zgodbe. Nastale so v srednjem veku v zahodnem svetu, vendar niso srednjeveške. Napisane so na novo in marsikatera je dodobra

spremenjena. Pri pisanju sem namreč skušal storiti, česar naj ne bi počeli, kadar se ukvarjamo s preteklostjo. Nisem se ravnal po črki zgodb, kot so nastale v tistem času, in nisem opozarjal na prepad, ki nas ločuje od dobe, v kateri so nastale, ter od takratnega načina razmišljanja, ki nam je postalo tuje in ga bomo razumeli le, če se izognemo navideznim podobnostim z današnjim časom. Zgodbe, ki so me navdahnile, sem namenoma ubral v sozvočju z dušo sodobnega človeka. Povedal sem jih na svoj način, jim brez zadržkov spreminjal obliko in duha in iz njih nemalokrat potegnil povsem drugačen nauk od onega, ki ga je vseboval izvirnik.

In kako to, da sem si dovolil toliko svobode? Čemu sploh predstavljati bralcu zgodbe iz srednjega veka, ki niso več zgodbe iz srednjega veka? Zato, ker gre za verske zgodbe. Naj se zdi srednji vek še tako tuj, krščanska vera, ki ga je zaznamovala in navdihnila zgodbe, ki sem jih priredil, je še vedno tu. Ugovarjati, da je ta vera le na videz ista, bi bilo nesmiselno, poenostavljeno in napačno. Nesmiselno, ker gre za nekaj povsem očitnega, saj se naše predstave o človeku, družbi, naravi in vesolju povsem razlikujejo od srednjeveških. Kako le naj bi prav vera – za tiste, ki jo še imajo – ostala nespremenljiva? Toda odpraviti občutek stalnosti vere z zamahom roke bi bilo poenostavljeno, saj je jasno najmanj to, da tak občutek med ljudmi obstaja. In končno bi bilo to tudi napačno, kajti vera, dogma, morala, mistično izkustvo in njegov izraz v današnjem krščanstvu nikakor niso povsem drugačni od srednjeveških.

Številne nabožne pripovedi iz tistega časa nas danes zbegajo, včasih se nam zdijo neokusne, drugič pohujšljive, tretjič grozljive. Nekatere pa se nas dotaknejo, kakor po naključju, kot da se avtor ne bi kaj posebej ukvarjal s tistim, kar je v njih ganljivega. Namenoma sem izbiral slednje. Nisem si prizadeval natančno posredovati srednjeveške duhovnosti, temveč sem iz nje zgolj črpal, kar je zanimivo tudi za današnjo dušo. Presenetilo me je, da jo lahko pripovedi iz tako oddaljene preteklosti v svoji srednjeveški obliki, ob le rahlo prestavljenem poudarku, nagovorijo s tako silovitostjo. Tvegal sem postati izdajalec besedil, da bi postavil v ospredje stalno prisotnost vere.

Zgodbo o žonglerju Naše ljube Gospe najdemo na osmem mestu med petintridesetimi zgodbami, na strani 48. Bil je popotnik brez stalnega bivališča in nastopal s svojimi vragolijami, da si je zaslužil vsakdanji kruh. Samostani so mu bili kot gostišča ob poti in hkrati kot prag domače hiše ob koncu poti. Besede pridigarja, ki jih je slučajno slišal, so ga nagnile k vstopu v samostan. Sprejeli so ga in mu naložili najnižja opravila. Z gorečnostjo in veseljem je poprijel za vsako delo. Nekega dne ga sobrat zaloti, kako pred Marijinim kipom z Detetom v naročju poskakuje in izkazuje svoje spretnosti. Pokliče opata in oba ga skrivoma opazujeta. Ko se – kljub spominu na misli sv. Bernarda o tem, da so tudi menihi neke vrste žonglerji sredi sveta, ko bežijo pred njim in si prizadevajo za večnost z Bogom – opat po koncu žonglerjeve predstave sam pri sebi že odloča, kako bi ga kaznoval za nespodobno vedenje sredi cerkve, se kamnita Devica nagne, sname z glave tančico, mehko in nežno kot iz najboljšega blaga in z materinsko nežnostjo žonglerju obriše od napora oznojeni obraz.

Poanta zgodbe je povsem aktualna in svarilo vsem tistim oskrbnikom Božjih skrivnosti, ki se vse preveč radi in prepogosto postavijo za njihove lastnike; ki ključe nebeškega kraljestva raje uporabljajo za zaklepanje kot za odklepanje; ki po svoji omejeni človeški presoji že med rastjo neusmiljeno ločujejo ljuljko od pšenice in tako povzročajo več škode od koristi.

V slovenskem literarnem izročilu vidim vzporednico pri Prešernovem *Orglarju*:

Al Bog slavca ni posvaril.
Le posvaril je pušavca:
»Pusti peti mojga slavca,
Kakor sem mu grlo stvaril.«

Komur pevski duh sem vdihnil,
Z njim sem dal mu pesmi svoje;
Drugih ne, le te naj poje,
dokler de bo v grobu vtihnil.

In ko smo že pri slavčevem petju, naj za popolnejši okus po knjigi izmed zgodb navedem še eno v celoti. Njen naslov je:

Menih in ptica

Nekoč je živel menih. Kakor je bilo tiste čase v navadi, so ga bili starši že ob rojstvu namenili Bogu in ga še kot majhnega dečka poslali v samostan. Zdaj je bil na pragu starosti. Ni mu bilo žal, da je vse življenje preživel v istem samostanu med korom in spalnico, med kapiteljsko dvorano in obednico, med sprejemanjem romarjev in prepisovanjem rokopisov v skriptoriju. Bil je srečen in zatorej dober menih, predane vere in čiste vesti. Mirno je čakal na dan, ko ga bo Bog, kateremu je služil na tem svetu, sprejel na onem.

Le eno ga je mučilo. Redovniško življenje je mirno, podvrženo pravilom. Menihov dan, ki ga od zore do mrka, od zornic do sklepnic merijo ure molitev, je enak prejšnjemu in naslednjemu. Enak? Seveda ne. Skozi cerkveno leto se menjavajo obdobja pokore in obdobja radosti: adventnemu času sledi božični, postnemu velikonočni. Tako cerkveno leto prikazuje Kristusovo življenje in oblikuje kristjanovega. A ko se izteče, se začne novo – enako prejšnjemu. Ta enolični red, to ponavljanje dni in let našega meniha ni prav nič vznemirjalo. Saj česa drugega ni nikoli poznal. Vedel pa je, da bo tega življenja enkrat konec. Tukajšnje življenje je živel v pričakovanju onega drugega, pravega. In to ga je vznemirjalo. Izvoljeni v raju pojejo hvalnice Bogu, tako kot menihi na tem svetu. Toda oni ne pričakujejo ničesar, tam so za vekomaj. Meniha je bilo strah, da mu bo večnost v nadlego. Naj bo še tako srečen v božjem kraljestvu, bal se je, da mu bo dolgčas.

Nekega jutra, med odmorom v kapitlju, se je kot običajno odpravil na kratek sprehod v gozdiček ob samostanu. Bilo je v velikonočnem času, zrak je bil svež in prijetno je dišalo. Mlado listje na drevju, trava, mah … vse je bilo sveže, čisto in radostno. Menih je sedel na korenine jesena, katerega majhni podolgovati listi so na tleh zarisovali senco. Za travnimi bilkami so se skrivale drobne vijolice. Malo

stran, v višji in temnejši travi, ki je pokrivala vlažno kotanjo, morda je bil celo izvir, so rasle vetrnice, in še malo naprej narcise.

Menih se je naslonil na deblo in se spet spomnil vprašanja, ki ga je vznemirjalo. Vedel je, da se o tem sploh ne bi smel spraševati, in si je to tudi očital. A kaj, ko si je tako želel, da bi ga Bog pomiril in mu poslal vsaj droben namig o tem, kar ga čaka v raju.

Bil je čisto pri miru in ptica, ki je bila prenehala peti, ko je prišel, je znova zažvrgolela. Njeno petje je bilo tako čisto, dovršeno in spevno, da je menih pozabil na svoje misli in le še poslušal. Zdelo se mu je, da še nikoli ni slišal česa tako lepega. Vsi napevi pri mašah in samostanskih molitvah, antifone in responzoriji, tropi in sekvence, himnusi in psalmi, ki jih je že od otroštva z brati prepeval v zboru; vsi napevi, ki so se – vsak na svoj način – dvigali od osnovnega tona in se vzpenjali na terco ali kvinto, z melizmi obkrožali tenorje in se blago spuščali nazaj k osnovnemu tonu, kot bi sledili lokom cerkvenih in samostanskih obokov; vsi napevi, ki so menihu utelešali lepoto in mir: nenadoma so se mu vsi ti napevi v primerjavi z nekaj toni, ki jih je pela ptica, zazdeli dolgočasni.

Čez nekaj časa si je rekel, da mora nazaj, če noče zamuditi terc. Vstal je in ptica je utihnila. Ko je prišel do vhoda v samostan, je bil nemalo presenečen, ko je videl, da je brata vratarja, ki ga je bil pozdravil pred nekaj trenutki, zamenjal drugi, ki ga še nikoli ni videl. Tudi vratar ga ni spoznal in je začuden vprašal, kaj želi. Naš menih je zbegan in nekoliko jezen odgovoril, češ naj ga spusti noter in karseda hitro, ker bo sicer zamudil terce. Vratar ga je gledal, kot bi ne razumel, kaj mu govori.

»Toda,« je končno spregovoril, »saj niste iz tega samostana!«

»Kako?! Da nisem iz tega samostana? Jaz sem vendar …«

Povedal je, kako mu je ime.

Vratarjevo presenečenje je zamenjala sumničavost.

»V tem samostanu ni nikogar s takim imenom!«

Menihu se je zazdelo, da igra traja že nekoliko predolgo. Razjezil se je in od onega zahteval, naj pokliče predstojnika. Brat na drugi strani vrat je končno popustil, toda ko je prišel opat, ga menih ni prepoznal. To ni bil njegov predstojnik. Postalo ga je strah. Zmedeno mu je pojasnil, da je šel za kratek čas na sprehod, da se je sicer res zamudil, ker je poslušal peti ptico, a se je nato podvizal, da bi se vrnil do začetka maše … kot da bi to lahko pojasnilo nerazumljive okoliščine, v katerih se je znašel. Opat je molče poslušal neznanca.

»Pred sto leti,« je končno rekel, »je bil v tem samostanu menih z vašim imenom. Nekega dne, prav okoli te ure in prav v tem času, je odšel iz samostana. Nikoli več se ni vrnil in nihče več ga ni videl.«

Takrat je menih spoznal, da ga je Bog uslišal. Če se mu je v čudenju nad ptičjim petjem sto let zdelo kot hip, potem v zamaknjenosti v Bogu večnost ne more biti daljša od enega samega trenutka. Spovedal se je opatu in priznal, kaj ga je tako dolgo mučilo. Potem so ga dohitela leta in v miru je izdihnil na predstojnikovih rokah.

Ob koncu knjige stoji poglavje Viri, v katerem avtor bogato pojasni, od kod je zajemal in nas, radovedne bralce, napoti v mnoge smeri in k mnogim studencem tega duhovno prebujenega in za skrivnosti človekove notranje narave rahločutnega obdobja, ki ga nevedna in z neutemeljenimi predsodki obremenjena javnost mnogokrat krivično imenuje temačno.

POGOVOR

Foto: Janez Marolt

Dr. Urška Perenič

Luiza Pesjakova je bila družbeno pripoznana in spoštovana

Intervju je pripravil dr. Aleš Maver.

Razlogov, da smo za pričujočo številko *Zvona* za pogovor zaprosili dr. Urško Perenič, kar mrgoli. Zanimanje za literarno zgodovino, s katero se ukvarja poklicno – čeprav se iz njenega pisanja vidi, da je zanjo hkrati hobi –, jo je verjetno nekoliko navdihnilo že odraščanje na Premu pri Ilirski Bistrici, rojstnem kraju Dragotina Ketteja. Po doktoratu na ljubljanski Filozofski fakulteti je nekaj let vednost o literarni zgodovini in literarni teoriji študentom vzporedno predajala na Univerzi v Mariboru, danes pa sta njeni delovni mesti izredna profesorica za slovensko književnost na ljubljanski slovenistiki in višja znanstvena sodelavka na Inštitutu za kulturno zgodovino ZRC SAZU. Njeno osrednje raziskovalno področje je književnost druge polovice 19. stoletja, posveča pa se tudi empirični literarni vedi in – zlasti v zadnjem času – življenju in delu tržaškega pisatelja Borisa Pahorja.

Iz zadnjih dveh let je treba podčrtati predvsem njeno ukvarjanje z velikanoma slovenske klasike, Josipom Jurčičem in Ivanom Tavčarjem. Monografija o prvem je izšla ob stoštirideseti obletnici njegove smrti, monografija o drugem pa je v nastajanju in bo obogatila obeleževanje stoletnice smrti (dr. Urška Perenič je med drugim tudi predsednica programskega odbora za pripravo Tavčarjevega leta).

Vredno je poudariti, da je naša intervjuvanka v zadnjih letih ena prizadevnejših sodelavk naše revije in Celjske Mohorjeve družbe, pri kateri je v lanskem letu izdala monografijo z naslovom *Luize Pesjakove pesmi za slovensko mladost v zrcalu bidermajerja*, ki je bila uvrščena med odlične dosežke Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani za leto 2022.

Letos bo minilo sto deset let od rojstva Borisa Pahorja. V zadnjem času se z njim intenzivno ukvarjate v okviru znanstvenega projekta. Kakšni so vaši občutki ob poglobljenem srečevanju z življenjem in delom tržaškega pisatelja?

V okviru projekta *Književna republika Borisa Pahorja*, ki ga vodim na Inštitutu za kulturno zgodovino ZRC SAZU, ob popisovanju in urejanju pisateljeve zapuščine v zadnjem času predvsem ugotavljamo, česa vse še o Pahorju ne vemo. Njegova pisemska korespondenca, o kateri sva začela s prof. ddr. Grdino v *Zvonu* objavljati izsledke, namreč kaže, kako razvejene stike je imel Pahor širom sveta že od sredine 60. let prejšnjega stoletja. To je nekoliko v opreki z uveljavljenim spoznanjem, da je v svet prek Francije začel vstopati (šele) v 90. letih 20. stoletja. Hkrati pa se srečujemo s celo vrsto imen dopisnikov, za katere doslej v povezavi s Pahorjem nismo vedeli in jih ni niti sam (veliko) omenjal. Naj navedem zgolj dvoje protislovnih osebnosti. Prva je politik Manlio Cecovini, poznan po svojem ne preveč prijaznem odnosu do Slovencev. Drugi je Ante Ciliga, viden komunistični aktivist in nato odkrit disident. Pač pa se skozi raziskovanje še bolj potrjuje, kako močno je bil Pahor vpet v francoski jezikovni prostor – in to ne šele od 90. let, ampak dosti prej. Na drugem mestu bi morala izpostaviti naše raziskovalno zorenje v spoznanju, da so tudi v Sloveniji oz. v slovenskem kulturno-literarnem in intelektualnem prostoru v taistem času – torej od tedaj, ko je Pahor začel izdajati revijo *Zaliv* – »*neuradno*« dobro vedeli, kdo on je.

Boris Pahor naj bi bil tudi ena od »zvezd« slovenskega gostovanja na prihajajočem Frankfurtskem knjižnem sejmu. Intenzivno ste bili vpeti v priprave na ta izjemen dogodek za slovensko kulturo. Vendar vaši vtisi na koncu niso bili preveč pozitivni. Zakaj?

Res je. V sicer kratkem času sem bila članica programsko-projektne Frankfurtske komisije, ki je svoje delo – tj. izbor knjig s področja leposlovja in humanistike, ki naj bi se jih po predlogu slovenskih založb priporočilo nemškim urednikom in založbam – uspešno in pravočasno opravila. Pozneje je bilo osnovanih več produkcijskih skupin; članica tiste za umetnost in film sem postala tudi sama. Njeno poslanstvo je zadevalo premislek o strateških poudarkih za naše častno gostovanje v Frankfurtu jeseni 2023, pa tudi že (so)oblikovanje prireditev. Ob vsem drugem sem začela skrbeti za pripravo dogodkov o nemški književnosti, ki je povezana s Slovenijo, ter o literaturi in celostnem javnem angažmaju Borisa Pahorja. Njegov opus smo, tako kot opuse Florjana Lipuša, Draga Jančarja, Slavoja Žižka, Tomaža Šalamuna, Vitomila Zupana, Alme Karlin, Aleša Štegra in še več kot 30 drugih avtorjev, razumeli kot enega od težiščnih delov satovja prireditev v Frankfurtu in drugod na nemškem jezikovnem območju. Ko se je maja 2022 zamenjal slovenski kurator, pa je vse potihnilo – kakor je izginila domnevna zaskrbljenost t. i. osrednjih medijev, kako priprave na Frankfurt potekajo. Tako je od nastopa kuratorja dr. Mihe Kovača še vedno pogrešati kakšen prispevek novinarke TV Slovenija Špele Kožar na to temo. Omenjeni molk me čudi toliko bolj, saj je prejšnji kurator v svoji odstopni izjavi posebej opozoril na projekte, ki so v teku. Tako je bilo posebej poudarjeno, da so bili uspešno začeti dogovori na najvišji ravni o širšem evropskem sodelovanju na prireditvah o Pahorjevem delu, pri čemer sem imela sama določen delež. Zdaj pa ne vem nič, čeprav je tema zelo pomembna: Boris Pahor je bil eden največjih poznavalcev problematike ogroženih jezikov in kultur v Evropi in se je kot tak uveljavil v širšem prostoru še pred splošnim priznanjem njegove izjemne umetniške in pričevanjske tehtnosti. Mogoče je bilo delo zaupano drugim, lahko pa bi bilo tudi opuščeno … Navsezadnje je bilo pred enim letom še dovolj časa, da se opusti ali nadaljuje vse, kar smo zasnovali, sprejeli ali celo že začeli praktično uresničevati – od predstavitve slovenske otroške in tehnične ilustracije, revialistike itd. do raznovrstnih delavnic, literarno-debatnih kotičkov, bralnic, avtomatov, ki si jih je zamislil nemški kurator Matthias Göritz, koncertov in poslovnih dogodkov. Sejem je namreč le sejem in mora biti vsestransko živ. Že pri Frankfurtski komisiji smo marca 2022 sklenili posebno pozornost nameniti problematiki zaslonskega branja in knjigotrškim problemom, ki

Urška Perenič, vodja simpozija o Borisu Pahorju, novembra 2022, zasebni arhiv

se porajajo ob tem. Mislim pa takole: če so Gruzijci pri svojem vzornem častnem gostovanju na Frankfurtskem knjižnem sejmu svojih 400 prireditev uspeli organizirati v približno desetih mesecih, bi bilo kaj takega mogoče tudi pri nas. Z združenimi močmi zanesljivo.

Sicer pa Vas slovenska javnost v zadnjih letih najbolj pozna po vaših prelomnih objavah o slovenski književnosti druge polovice 19. stoletja, ki sodi v jedro slovenske klasike. Od kod vaše zanimanje za to obdobje in navdušenje nad njim?

Pravzaprav bi rekla, da je bila in je predvsem ljubezen. Enkrat sem že omenila, da mi je slovensko klasiko v otroštvu in mladosti veliko kupovala mama (še zdaj mi rada pove, kako je v otroštvu v prostih uricah z zanimanjem prebirala Bevka, Kersnika, Finžgarja, Prežiha, Meška idr.), prav tako pa sem od malih nog – od približno tretjega leta – na raznih kulturnih prireditvah recitirala iz naših pesnikov, zlasti Ketteja. Tu je bila podpora obeh staršev zelo pomembna, kajti lahko si predstavljate, da v dobi odraščanja nisem bila vselej pri volji za nastopanje. Ampak tisto, kar hočem reči, je, da mi je že tedaj slovenska klasika zlezla pod kožo. Dobro se spominjam tudi, kako sem v berilih občudovala portretne fotografije slovenskih pisateljev in pesnikov iz 19. stoletja, ki je do danes zame eno najzanimivejših umetnostnih obdobij zato, ker je v njem vrelo od ustvarjalnosti v vseh treh književnih zvrsteh in ker je slovenska literatura – nekoliko s pomočjo literarnega zgodovinarja Ivana Prijatelja – tedaj dosegla (naj)višjo stopnjo svojega »razvitka« in je z njo tudi narod prišel do visoke stopnje svoje (samo)zavesti. Ko je moje ukvarjanje z literaturo postalo strokovnejše in tudi zavestnejše in sem slovensko klasiko začela prebirati znova, pa se mi je potrdilo stališče, da se je s to literaturo vredno ukvarjati na resen in poglobljen način.

Pri svojih interpretacijah literarnih del slovensko leposlovje posrečeno umeščate v širši družbeni in kulturni kontekst. Pogosto vključite tudi sočasno likovno umetnost. 18. maja ste bili denimo kustosinja za en dan in ste predstavljali Šubičev portret Ivana Tavčarja. Kako likovna dela 19. stoletja pomagajo razumeti književnost istega časa?

Na področju likovne umetnosti sem seveda laik, čeprav me zelo zanima. Zame kot literarno zgodovinarko je izjemno dragoceno pomagálo, ko skušam razumeti in podoživeti duha dobe in prostora, ki me zanimata. Kakor nam npr. literarna umetnost kot bralcem lahko pomaga pri dojemanju življenja, čustvovanja, razmišljanja nekdanjih ljudi ali nam ponuja svojevrsten vpogled v najrazličnejše življenjske situacije in svetove, tako je slika, če vzameva denimo portretno slikarstvo, lahko neizčrpen vir informacij o načinu življenja portretiranca, njegovem socialnem statusu, poklicu, zanimanjih ter o modi in oblačilni kulturi obdobja.

Urška Perenič ob priložnosti odkritja spomenika svojemu vélikemu vzorniku, literarnemu zgodovinarju, dr. Ivanu Prijatelju, v Sodražici leta 2022

Ali navsezadnje odnosu do kulture in umetnosti. Tavčarjeva miza na Šubičevi sliki v hrambi Narodne galerije v Ljubljani najbrž ni naključno posejana s papirji in knjigami.

Verjetno prav zaradi ikoničnega portreta Mihaela Stroja veliko Slovencev sploh pozna Luizo Pesjakovo, osrednjo »junakinjo« vaše monografije o njeni otroški poeziji, ki ste jo nedavno izdali pri Celjski Mohorjevi družbi. Kako bi na kratko predstavili to izjemno gospo iz predprejšnjega stoletja, ki pogosto ni bila deležna naklonjenih ocen (moških) literarnih sodobnikov in poznejše literarne zgodovine?

Luiza Pesjakova je bila izjemno sposobna avtorica in ženska. Ob nenaklonjenih sodbah poznejših literarnih zgodovinarjev pozabljamo, da je bila svojčas družbeno pripoznana in spoštovana. Uveljavila se je v vseh treh književnih zvrsteh: liriki, in sicer tako za otroke in mladino kot za odrasle, v pripovedni prozi, kjer ima prvenstveno vlogo na področju dnevniškega romana družinskega tipa (*Beatin dnevnik*), ter dramatiki, kjer mislim na njen libreto za opereto *Gorenjski slavček*. To se pravi, da je izdatno prispevala tudi k segmentaciji slovenske literature. Ob tem se je lotila prevajanja za čitalniške odre. Ne gre spregledati, da je bila ob vsem še in najprej mati petim hčeram.

> Kakor nam npr. literarna umetnost kot bralcem lahko pomaga pri dojemanju življenja, čustvovanja, razmišljanja nekdanjih ljudi ali nam ponuja svojevrsten vpogled v najrazličnejše življenjske situacije in svetove, tako je slika, če vzameva denimo portretno slikarstvo, lahko neizčrpen vir informacij o načinu življenja portretiranca, njegovem socialnem statusu, poklicu, zanimanjih ter o modi in oblačilni kulturi obdobja.

Ob povečanem zanimanju za Ukrajino v zadnjih mesecih se Slovenec pogosto sreča z nenavadnim pojavom, da je (bil) za mnoge narodno zavedne Ukrajince prvi jezik ruščina. Prav zgled Luize Pesjakove bi bil lahko pri razumevanju takšnega stanja v pomoč. Kako je potekala njena pot od gospodične Aloysie Crobath do slovenščine in celo na slovenski literarni Parnas?

Aloysia Crobath je bila s slovenščino v stiku od malih nog, čeprav je bilo okolje njene družine in kulturno-literarnega salona, v katerega je poleg Prešerna zahajal tudi rojak njene matere, poljski emigrant Emil Korytko, večjezično. Bolj sistematično se je skupaj s hčerami pod učiteljskim vodstvom župnika Antona Lesarja začela slovenščino učiti v 60. letih, ko začne v njej tudi pisati in objavljati. Iz tega časa je ohranjeni notes, v katerega si je zapisala, kako je začela ob učenju očetovega jezika znova spoznavati miloglasnost slovenščine, kar je vendarle dovolj jasno znamenje njenega narodnega čuta. Hkrati pa je še naprej in vseskozi pisala v nemščini, ki je bila pri nas povezovalni, uradni jezik, vendar to torej ni predstavljajo nikakršne »blokade« za njeno slovensko in slovansko čutenje.

Omenil sem že, da literarni sodobniki avtorici niso bili (vedno) naklonjeni. V knjigi namigujete, da je bila v ozadju tudi različnost svetov, iz katerih so prihajali. Bi lahko na kratko razložili zanimiva razmerja med meščanstvom, ki je že imelo nekaj tradicije in iz katerega je izhajala Pesjakova, ter med meščanstvom, v katerega so z

izobrazbo napredovali mladi, kot je bil denimo Josip Jurčič?
Pesjakova je imela to srečo, da je bila rojena v družino, ki ji je dala solidno materialno osnovo (šolala se je zasebno), medtem ko je moral Jurčič, ki je kot večina tedanjih pisateljev izhajal iz revnejšega in kmečkega okolja, del poti, ki je bil Luizi prihranjen, prehoditi v veliki odvisnosti od svoje pameti, modrosti in delavnosti. Po drugi plati je bilo Pesjakovi za razliko od Jurčiča sicer prihranjeno stradanje in prezebanje na Dunaju, čeprav je bila hkrati prikrajšana za izkušnjo cesarskega mesta, v katerem je Jurčič kot eden izmed predstavnikov druge generacije slovenskih študentov mladoslovencev (do)končno dozorel ter se postopoma in zasluženo povzpel na nivo izobraženskega meščanstva. Ni čudno, da se mu je zdel sloj meščanstva, ki je bil gospodarsko močnejši in mu je pripadala Pesjakova, tako baržunast.

Namen vaše knjige ni le, da bi na mesto, ki ji v slovenski literarni zgodovini pripada, postavili Luizo Pesjakovo, marveč tudi, da v slovensko literarno zgodovino vpeljete pojem bidermajerja. Če bi moral sam povedati prvo asociacijo, ki se je spomnim v povezavi z njim, je to kičasto opremljeno meščansko stanovanje. Od kod ta predstava in zakaj ni ustrezna?
Saj to niti ni napak. Bidermajer, ki se je dejansko najprej uveljavil kot oznaka za nemško in avstrijsko (malo)meščansko kulturo med 1815 in 1848, se je sprva res nanašal predvsem na stanovanjsko opremo, pohištvo, v 2. polovici 19. stoletja pa se je razširil na kulturo oblačenja, slikarstvo itd. Hkrati se je bidermajer (po Paulu Kluckhohnu) uporabljal kot sinonim za (malo)meščanski stan in se je povezoval z vrlinami, kot sta pogum in poštenje. Ob koncu restavracijske dobe se je iztrošil in trivializiral, tudi po zaslugi parodične figure Gottlieba Biedermeierja (to je bil psevdonim Ludwiga Eichrodta in Adolfa Kußmaula, ki sta objavljala v münchenskem humorističnem tedniku *Fliegende Blätter* med 1855 in 1857, kjer sta se znala ponorčevati iz »drobnih« pesniških oblik »švabskih« pesnikov). Ironično-satirični pomen pojma bidermajer je dokončno zbledel na pragu 20. stoletja (podobno kot to velja za več drugih poimenovanj za stilno-duhovne formacije) in se nevtraliziral.

Slovenski bidermajer, ki ga pri Pesjakovi imenujete duhovno-patriotični bidermajer, skušate razbremeniti očitka »zamudništva«. Ta oznaka se v zvezi s slovensko kulturo ponavlja skoraj kot himna. Na prvi pogled tudi drži, saj je bidermajer v Nemčiji in celo v Avstriji v glavnem zaznamoval obdobje med letoma 1815 in 1848, pri Slovencih pa se pojavi v drugi polovici 19. stoletja. Zakaj vendarle menite, da ne gre za zamujanje?
Med drugim zato, ker se je pokazalo, kako različni so bidermajerji v različnih kulturnih okoljih, kar je mogoče razložiti z različnostjo zgodovinskih okoliščin. Anton Alexander grof von Auersperg se omenja kot predstavnik avstrijskega bidermajerja, čeprav gre za literaturo, ki ima izrazito politično in kritičen predznak. Nemški tip bidermajerske literature je mogoče skorajda nasprotno opredeliti s pojmi konservativno, apolitično, medtem ko se bidermajer pri Pesjakovi v otrokom namenjeni literaturi po eni strani vrača na prehojene poti in k literarni kulturi baroka in klasicizma, po drugi strani pa je prevetren s sočasnimi (narodno) emancipacijskimi težnjami.

Priznati moram, da me je posebej ganilo kratko podpoglavje o pesmih, ki jih je Pesjakova posvetila umrlim otrokom. Dotaknila se me je tudi Vaša razlaga, da je šele v desetletjih pred pesnico prevladalo občutje, da ti otroci niso izgubljeni, marveč živijo naprej. Lahko spremembo in njene odseve v poeziji Pesjakove nekoliko podrobneje razložite?

To je povezano najprej z odkritjem in modernim občutenjem otroštva. V času, ko živi in deluje Pesjakova, so otroci že razumljeni kot samosvoja bitja s posebnim psihofizičnim ustrojem – in ne kot pomanjšani odrasli. Zlasti v plemiških okoljih in tudi v okolju meščanske družine se utrdijo čustvene vezi med materjo in otroki oz. starši in otroki, kar potrjujejo mnogoštevilni bidermajerski portreti. In seveda številne pesmi Pesjakove. Ravno tako pride (po Philippu Arièsu) do priznanja otrokove osebnosti po poti pokristjanjenja človeške nravi in spoznanja o nesmrtnosti otroške duše. Omenjena ideja močno odseva v segmentu pesništva Pesjakove, ki ga izpostavljate. V njem lirski subjekt, ki je brezprizivno ženski in je mati, npr. moli za dušo otroka ali ob njegovem grobu žaluje, lahko prosi dež, naj pokropi otrokovo haljico, ali si skuša v spomin priklicati njegove oči. In čeprav je bolečina neizmerna, je v vsem tudi nekaj radosti ob misli, da materin ljubljenec biva v višini – in torej ni izgubljen.

Ste predsednica programskega odbora za pripravo Tavčarjevega leta ob obeležitvi stoletnice pisateljeve smrti. V kratkem bo izšla vaša monografija o njem. V čem sta si bila Pesjakova in Tavčar podobna in v čem različna?

Oba sta bila dovolj široka pripovednika v smislu razpona tem, motivov in tudi načina obdelave snovi, oba sta bila avtotematska, najbrž bi lahko našli med njima tudi kakšno karakterno vzporednico; na kratko, morala sta biti značajna. Oba sta visoko cenila »patriarha« slovenske literature, Josipa Stritarja, čeprav se je njegovo pisemsko razmerje s Pesjakovo sčasoma ohladilo. Gotovo pa sta se tudi v mnogočem razlikovala. Pesjakova, ki je bila zadnje desetletje Tavčarjeva bližnja soseda, saj je stanovala na današnji Križevniški ulici v Ljubljani, medtem ko je on z »ljubko« ženo Franjo kupil hišo na Bregu, denimo nikoli ni stopila v politiko, temveč je ohranila zvestobo lepi besedi.

Kako gledate na odločitev Založbe ZRC in ZRC SAZU, da ob omenjeni obletnici ponatisneta Tavčarjevo neizprosno satiro *4000*?

Mislim, da to ni najboljši izbor. To je sicer zanimiva antiutopija, ki kaže, kako spretno je znal Tavčar skozi literaturo zbosti svoje idejne in miselne nasprotnike. Vseeno pa bi moral biti kriterij estetski. Če bi sledili pisateljevi (samo)volji, potem so gotovo ponatisa najvrednejše njegove »slike iz Loškega pogorja« *Med gorami*, kmečka povest *Cvetje v jeseni* ter zgodovinski roman *Visoška kronika*, torej dela, ki si jih je avtor že smrtno bolan želel videti ponatisnjena v *Ivana Tavčarja zbranih spisih* v uredništvu sijajnega literarnega zgodovinarja Ivana Prijatelja.

Tega intervjuja ne morem zaključiti, ne da bi omenil vaš izbrušen slog, ki kaže močne vplive predstavnikov obdobja, s katerim se ukvarjate. Ravno v monografiji o Pesjakovi predstavljajo posebno dodano vrednost utrinki iz njenega življenja, ki ste jih popisali v slovenščini iz časa klasikov. Kaj Vas tako privlači pri tej

častitljivi obliki naše materinščine in kakšna je vloga v knjigi dodanih vinjet o Pesjakovi?

Hvala, sem vesela in počaščena, če tako mislite. S pomočjo sloga, ki se mi je izoblikoval nenačrtovano in sproti, ob intenzivnem srečevanju s klasiki (na trenutke se mi je celo zdelo, da se z njimi zares pogovarjam; spominjam se, kako sem za računalnikom – tako rekoč pred oddajo knjige o Jurčiču – ob pisanju prologa fiktivno nagovorila njenega »junaka« z vprašanjem, kakó da bi ga napisal on) sem skušala res pokazati na lepoto materinščine, predvsem pa priklicati duha dobe, v kateri je ta literatura nastajala. Nekaj podobnega velja za zadnjo knjigo o Luizi, kjer sem se (ob hkratnem širjenju znanja na širšem področju kulturne zgodovine) tudi posluževala stilsko obarvanih besed, se poigravala z besednim, stavčnim redom, vendar drugače kot pri Jurčiču, saj je njen pesniški glas preprosto drugačen. Vselej pa premišljeno in ne da bi bilo samo sebi namen. Dodane vinjete vijolic najbolj merijo na naslov njene slovenske zbirke za otroke in mladino *Vijolice*. Seveda pa sem želela, da v knjigi tudi s pomočjo opreme naposled prevlada simbolika, ki jo vijolice nosijo, ter pesničine »sladke misli« in plemenite želje, namenjene slovenski mladini. Ena od njih je tudi tista, ki jo je izrazila v gazeli *Slovenskemu jeziku*, da bi namreč spoštovali materni jezik.

Iskrena hvala za pogovor.

Dddr. Mira Delavec Touhami

Josipina Urbančič Turnograjska (1833–1854)

Je prva slovenska pesnica, pisateljica, skladateljica, pravljičarka in pianistka, ki je sredi 19. stoletja z velikim pogumom in nadarjenostjo vstopila v izrazito moški literarni svet. Njen namen je bil jasen od vsega začetka – živeti, ustvarjati, razvijati in vzpodbujati Slovence k razvoju kulturne in politične nacionalne identitete. Njena vdanost in požrtvovalnost pri izvrševanju nacionalnega poslanstva, o katerem je pisala v enem izmed pisem uredniku celovškega lista *Slovenska Bčela,* Antonu Janežiču, sta bili zelo odmevni ne samo na Slovenskem, ampak tudi v slovanskem prostoru.

Josipina Urbančič je bila rojena 9. julija 1833 na gradu Turn v Potočah pri Preddvoru. Ko je vstopila v literarni svet, si je nadela psevdonim Turnograjska, saj je bil grad Turn njen dom. Oče ji je umrl, ko je bila stara osem let. Imela je še dva mlajša brata: Janka in Fidelisa. Njena mati Jožefina (roj. Terpinc) je prosila preddvorskega kaplana Janeza Kastelica, da bi jo poučeval latinščino in italijanščino, francoščine pa se je lotila sama. Izpite je opravljala v Kranju. Leta 1849 je kaplana Ivana Kastelica nadomestil kaplan Lovro Pintar, ki je bil takrat premeščen iz Radovljice v Preddvor. Učil jo je zgodovino, zemljepis, matematiko in verouk. Ker je veliko časa preživel na Turnu, je Josipino navdušil, da je tudi ona vzljubila slovenski jezik in kasneje pričela ustvarjati prve povestice.

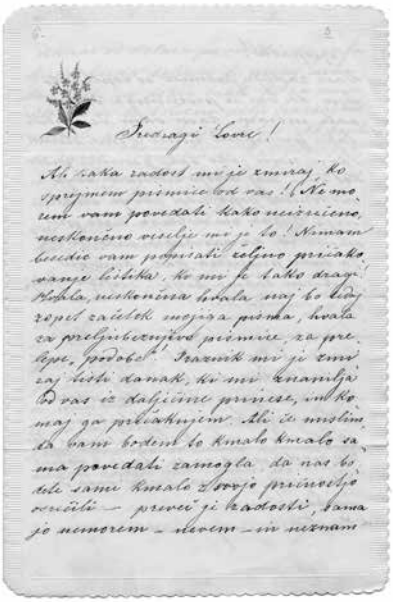
Njeno življenje se je močno spremenilo, ko je 24. avgusta 1850 v enem izmed obiskov na gradu spoznala Lovra Tomana, mladega študenta prava. Med njima se je razvilo bogato triletno dopisovanje (1850–1853). Izmenjala sta si več kot 1100 ljubezenskih pisem, ki veljajo za ena izmed najlepših na Slovenskem. Radoslav Razlag je poleg Josipinine lepote in uglajenosti poudaril tudi jasnost misli, ki jih lahko zasledimo v njenih delih: »*Josipina Turnograjska Urbančič, vsestransko izobražena, navdušena prorokinja slavjanska, koje spise, otroke bistrega uma in ostrega peresa z velikim navdušenjem čitamo ter zopet čitamo /.../.*«[1]

Josipina tako ni širila svojih misli samo na Slovenskem, ampak so njeno literarno delovanje spremljali in občudovali zlasti na današnjem avstrijskem Koroškem in avstrijskem Štajerskem, pa tudi v drugih slovanskih deželah (v Bolgariji, na Slovaškem, na dvoru grofice Bludove v Rusiji). Njen velik občudovalec je bil denimo ruski pisatelj Palauzov. Portretno sta jo upodobila Josef Hofholzer in Matevž Langus.

Josipina Urbančič je imela jasno vizijo glede razvoja tako kulturne kot politične nacionalne identitete Slovencev. Čeprav je bila del meščanskega sloja, sama sebe ni nikoli opredeljevala na ta način, niti ni govorila nemško. Svoje poslanstvo je večkrat jasno utemeljila z besedami: »Verjemite mi, dragi Lovro, da tudi jaz ljubim svojo domovino, da jo goreče ljubim, da bi rada vse svoje moči posvetila, ne dvomite nad tem in zastopite me.«[2]

[1] Delavec Touhami, Mira, *Nedolžnost in sila*, Kranj, 2004, str. 41.
[2] NUK, Korespondenca TT, Ms 1446, mapa 2a, pismo št. 32 (26. 2. 1851), str. 3–5.

Lovro Toman in Josipina Urbančič bi se morala poročiti 24. avgusta 1853, saj so prav na ta dan minevala tri leta, odkar sta se spoznala, a je bila poroka zaradi Tomanovih zahtev po višji doti preklicana. Poročila sta se slab mesec kasneje, 22. septembra, v kapelici na gradu Turn. Po poroki sta se mladoporočenca preselila v Gradec. Z njima so se selili tudi Josipinina mama in brata. Toda njunega zakona je bilo prekmalu konec. Proti koncu maja 1854 je Josipina rodila mrtvega otroka. Zatem je zbolela in za posledicami poporodne sepse 1. junija 1854 umrla na svojem domu, na Elisabethstrasse 780 v Gradcu. Pokopana je bila na pokopališču sv. Lenarta,[3] kjer se še danes nahaja njen grob (zanj skrbi Mira Delavec Touhami) in velja za najstarejši ohranjeni slovenski grob iz 19. stoletja.

Josipinino pismo Lovru Tomanu leta 1850; hrani: NUK, Rokopisna zbirka.

V kratki dobi svojega življenja je bila zelo plodovita pisateljica, saj je napisala osemintrideset »povestic«. Sprva je pisala kratka poučna besedila z moralno tendenco po vzoru domače tradicije eksempla (*Popotnik, Povračilo, Domoljubje, Svoboda, Lep izgled ljubezni do sovražnikov).* V izbiri motivov in snovi je rada sledila evropskemu prostoru (*Sodba Bretislavova, Lep izgled ljubezni do sovražnika*) – opisovala je francosko zgodovino, boje s Turki itd. Pomembno vlogo v njenih literarnih delih so imele ženske, ki so odhajale s svojimi možmi v vojsko in se skupaj z njimi borile za svobodo. Večinoma si je pisateljica izbrala junaško dekle ali žensko, ki je prevzelo v odločilnih zgodovinskih trenutkih nase veliko odgovornost in morebitne posledice svoje odločitve. V delih z zgodovinsko snovjo nastopajo ženske kot nosilke nadnaravne moči in poguma (*Marula*) ter nadzemeljske lepote (*Veronika Deseniška*), ali pa kot zaščitnice ljubezni in dosmrtne zakonske zvestobe (*Zvestoba do smrti*). Ženski liki v delih Josipine Turnograjske so tisti, ki se zavzemajo po evropskem zgledu za socialno enakost. Bila je prva, ki je skozi pripovedno perspektivo upodobila motiv celjskih grofov v slovenski literaturi in prva, ki je (v svojem delu *Rožmanova Lenčica*) upodobila motiv o deklici-vojakinji, ki nastopa v ljudski pesmi, zaradi česar jo upravičeno imenujemo tudi prva slovenska pravljičarka. Veliko se je posvečala metriki proze, pisala pa je tudi pesmi, od katerih so ohranjene tri: *Zmiraj krasna je narava, Noč na grobu* in *Smereka*. Rada je tudi skladala, vendar se številna njena dela niso ohranila. Komponirala je klavirske skladbe in napeve s klavirjem za slovenske tekste. Njena prva skladba je bila napisana za Tomanovo pesem *Tri rožice*. Z literarnim ustvarjanjem je hotela Josipina izničiti tako socialne kot jezikovne razlike in iti v pravi politični boj, tako kot Rožmanova Lenčiča, ena izmed njenih literarnih junakinj.

Rdeča nit njenega literarnega ustvarjanja in *življenja* je pomembnost zavesti, da posameznik pripada nacionalni državi, domovini, in je vzgojen v duhu ljubezni do svojega jezika. *Če* človek nima domovine, je v svojem duhu mrtev, mrtva pa je tako tudi njegova osebna identiteta, saj je nacionalna identiteta sestavni del osebne.

[3] Na pokopališču sv. Lenarta v Gradcu sta ohranjena oziroma obnovljena tudi grobova Karla Štreklja in Benjamina Ipavca.

Dr. Andrej Rahten

Kočijaž Evrope

Nekaj misli o umetnosti diplomacije Clemensa Metternicha

»Čeprav je delal v prvi vrsti za Avstrijo, je imel ta svetovljanski aristokrat ves čas pred očmi vseevropski okvir.« Težko bi našli boljši povzetek diplomatskega delovanja državnika habsburške monarhije Clemensa Metternicha, kot ga je pred poldrugim desetletjem v svojem standardnem delu o racionalistični civilizaciji zapisal Janko Prunk. O diplomatu, rojenem v Koblenzu pred dvestopetdesetimi leti, ki je pustil odločilen pečat v avstrijski in evropski politiki prve polovice 19. stoletja, lahko sicer v slovenskem zgodovinopisju preberemo različne ocene. Metternich je večinoma (ob) veljal za »simbol osovraženega absolutizma in kontrarevolucije«. Teza, ki jo je običajno spremljala tudi trditev, da je bil »odločen nasprotnik teorije suverenosti ljudstva in idej francoske revolucije«. Po drugi strani pa bi težko našli poznavalca, ki ne bi izkušenemu diplomatu priznaval velikih zaslug za dolgo obdobje stabilnosti in miru v Evropi, ki je nadomestilo turbulentno obdobje napoleonskih vojn.

Proučevalci diplomatske zgodovine 19. stoletja so si enotni v stališču, da je bil Metternich ključna osebnost mirovnega kongresa na Dunaju, kjer so se vladarji, državniki in diplomati zbrali septembra 1814 in nato do junija 1815 zarisovali postnapoleonski zemljevid. Metternich je ravnal modro, ko je na Dunaj povabil tudi poraženo Francijo in z njeno ponovno vključitvijo v prestižni klub za več desetletij zagotovil stabilnost evropskega kontinenta. Osmerica držav je podpisala *Dunajske kongresne sklepe*, ki naj bi Evropo vrnili v čas »starega režima«. Takšno je bilo vsaj dolgo časa ustaljeno mnenje v zgodovinopisju, a so ga novejše raziskave nato deloma korigirale. Kljub jasno izraženi ambiciji obnove predrevolucionarnega stanja, je bilo namreč potrebno nekaj državnih meja iz leta 1789 začrtati na novo. Metternich je sicer poskrbel za obnovo moči Avstrije, ki je med napoleonskimi vojnami zdrsnila precej globoko na lestvici velesil. A vendarle sta v novem sistemu po moči izstopali Velika Britanija in Rusija, prva kot gospodarica morij, druga kot evrazijski kontinentalni hegemon z ogromno kopensko armado. Nemška zveza, ki je nadomestila v napoleonski dobi ukinjeno Sveto rimsko cesarstvo, je tako delovala kot neke vrste tampon med Rusijo in zaradi izgubljene vojne vendarle oslabljeno Francijo. A vlogi obeh nemških velesil sta se močno razlikovali. Medtem ko je Prusija na Dunaju dobila precej manjše ozemeljske koncesije, jo je doletela hkrati tudi vloga najbolj izpostavljene sile nasproti Francije. Metternich je namreč z umikom iz Porenja in Belgije habsburško monarhijo umaknil iz prve obrambne linije, v zameno pa je lepo zaokrožil njene posesti v Srednji Evropi in Sredozemlju, kjer je Avstrija dominirala nad Apeninskim polotokom, ponovno pa se je utrdila tudi na vzhodni jadranski obali.

Po dunajskem kongresu je nastopilo dotlej najdaljše obdobje miru v evropski zgodovini, ki je temeljilo na »ravnotežju moči«. Pri zagotavljanju stabilnosti sta pomembno

Clemens von Metternich; vir: Wikipedija

vlogo odigrala dinastična solidarnost in sorodstvena prepletenost vodilnih evropskih vladarskih družin. To seveda ne pomeni, da v dunajski ureditvi ni prihajalo do zaostritev v mednarodnih odnosih. A ključni varnostni problemi so se uspešno razreševali na kongresih monarhov ali pa na konferencah ministrov in veleposlanikov. Kongresni sistem, ki je obstajal že pred Napoleonovim posegom, je sedaj dobil drugačno dinamiko. Srečanja monarhov so postala pogostejša, ceremonije ob tem pa skromnejše. Posledica poenostavljenih in hkrati večkratnih sestankov je bila krepitev monarhične solidarnosti. Zdi se, da je tudi pojem evropskega sodelovanja dobil novo kvaliteto. Britanski zunanji minister Robert Stewart, viskont Castlereagh, je govoril celo o »evropski vladi«, saj so po njegovem velesile delovale učinkovito in enostavno, kot da bi šlo za eno samo državo.

Da bi zavarovali kongresno ureditev, so na rusko pobudo trije vodilni monarhi 26. septembra 1815 ustanovili Sveto alianso. Aleksander I., Franc I. in Friderik Viljem III. so videli glavno poslanstvo Svete alianse predvsem v boju proti revolucionarnim gibanjem in s tem v ohranjanju obstoječih političnih režimov. O ukrepih so monarhi in državniki razpravljali na kongresih, med drugim v prvi polovici leta 1821 tudi v Ljubljani. Baltazar Vladimir Šenk je v klasični študiji o ljubljanskem kongresu, ki je izšla v okupirani Ljubljani leta 1944, takole opisal Metternicha:

Za časa ljubljanskega kongresa je imel 47 let ter je bil dovolj prožen, da je lahko hladnokrvno nastopal in hitro presojal vsak položaj. Imel se je za enega glavnih zmagovalcev Napoleona, zato je gledal na vladarje skoraj tako, kakor da bi to bili ostali ali postali po njegovi milosti. Bil je najvplivnejša oseba kongresa, ki mu je določal duha in potek. Toda manjkal mu je smisel za zgodovino. Dogodke v Neaplju je smatral za nov odmev francoske revolucije ter ni slutil, da prav neapeljski dogodki napovedujejo novo dobo, v kateri bo padel njegov sistem.

Kot poudarja Šenk, je vrhunski diplomat »doživel na kongresu v Ljubljani tudi višek svojega osebnega uspeha na državniškem polju«. Ob vrnitvi domov ga je namreč že čakal cesarjev ukaz o imenovanju za državnega kanclerja. Turbulence »marčne revolucije« 1848 so Metternicha prisilile, da je zapustil državo, zatočišče je najprej našel v Veliki Britaniji, nato pa v Bruslju. Na Dunaj se je vrnil leta 1851, da bi z nasveti stal ob strani mlademu vladarju Francu Jožefu.

Ko je Metternich 11. junija 1859 umrl, mu je ljubljanski tednik *Novice*, ki je veljal za glasilo narodno čuteče slovenske politične elite, namenil zgolj kratko suhoparno notico, ne da bi se kakor koli opredelil do državniških dosežkov »nekdanjega pervega ministra«. In ne da bi omenil, da je imel slednji glavno vlogo tudi na kongresu Svete alianse leta 1821 v Ljubljani. Slovenska historiografija je dogodku posvečala zelo malo pozornosti, podoba Metternicha pa je vedno bolj temnela. Namesto stabilnosti mednarodne ureditve, ki je več desetletij v veliki meri temeljila prav na njegovih načelih, so bila v slovenskih zgodovinskih knjigah dolgo v ospredju njegova absolutistična dejanja v predmarčni Avstriji.

Ob 150. obletnici Metternichovega rojstva v slovenskem dnevnem časopisju zaman iščemo članek o njegovi zgodovinski vlogi. Res je 20. maja 1923 nastopil v enem od prispevkov liberalnega dnevnika *Jutro*, vendar zgolj kot stranski akter v članku, posvečenem Gašparju Mašku, češkem skladatelju in dirigentu, ki je zaslovel prav med ljubljanskim kongresom in takrat navdušil celo slovečega poznavalca salonskih zabav Metternicha. Pol stoletja prej umrli češki umetnik je bil v uredniških očeh liberalnega dnevnika očitno zanimivejša osebnost od »kočijaža Evrope«, ki je nekdaj usmerjal usodo celotnega kontinenta. Gotovo so mu v dobro šteli to, da je zavrnil Metternichovo vabilo, naj raje zapusti Ljubljano in mu sledi na Dunaj, kjer bi lahko svoj glasbeni talent bolj izživel. Zanimivo pa je, da Metternicha najdemo v časniku *Delo* v zanimivem kontekstu poleti 1973, ko je preteklo dvesto let od kanclerjevega rojstva. Povod je bilo imenovanje Henryja Kissingerja za novega državnega sekretarja v Združenih državah Amerike. Slednji je doktoriral prav na temo diplomacije velesil prve polovice 19. stoletja, zato je tudi članek v slovenskem dnevniku izšel pod zanimivim naslovom: *Metternich Bele hiše*. Če bi Kissinger vedel za ta naslov v slovenskem dnevniku, bi ga gotovo štel za velik kompliment.

Dr. Edvard Kovač

»Ne veste, kako je tukaj lepo.«

In memoriam prof. dr. Stanku Klinarju (1933–2023)

Življenjska pot prof. dr. Stanka Klinarja je bila vselej povezana z gorami. Rodil se je na Hrušici pri Jesenicah 29. aprila 1933. Pogled na slovenske vršace je oblikoval njegov značaj, v katerem sta se prepletali klenost in čistost njegovih življenjskih idej.

Prof. dr. Stanko Klinar; foto: družinski arhiv

Te osebnostne poteze so pustile svoje sledove in usmerjale njegov odnos do jezika. Najprej vsekakor do slovenskega. Slovenščina mu je pomenila posodo izrazja, ki je zajela vso lepoto alpskih gora in v kateri so se zrcalili njegovi visoki ideali. V njem je bila vera, da je v maternem jeziku mogoče izraziti čistost visokih idej in da zaradi tega slovenščina spada med najlepše jezike sveta.

Podobne poteze je odkrival v Shakespearjevem jeziku. Stanko Klinar nikoli ni pristal zgolj na pragmatično uporabo angleščine, táko, s katero se je mogoče sporazumevati tudi, ko je ne govorimo pravilno. Lepota jezika, enega in drugega, je bila zanj etična kategorija in ne zgolj znanstvena doslednost jezikoslovca.

V skladu s slovenskim kulturnim izročilom so tudi Stankovi starši poslali svojega sina v šole. Odrezal se je že v gimnaziji na Jesenicah, kjer je leta 1951 maturiral in se takoj podal v Ljubljano na študij angleščine in nemščine na Filozofski fakulteti. Diplomiral je leta 1956. Na jeseniško gimnazijo se je vrnil leta 1960, tokrat kot profesor, a že osem let kasneje je začel delovati kot lektor za moderni angleški jezik na Oddelku za germanske jezike in književnosti Filozofske fakultete v Ljubljani. Predavanja so bila njegova strast, hkrati pa radost, saj je lahko delal s študenti in v njih prebujal željo po pravilni rabi lepega jezika. Leta 1985 je postal višji predavatelj, po zagovoru doktorata leta 1996 pa je habilitiral v docenta.

Med študenti na Filozofski fakulteti je postal prava legenda, vzporedno pa je predaval tudi na drugih ustanovah. Na svojih predavanjih je govoril o zahtevah prevajanja, posebej pa ga je pritegnila povezava med jezikoslovjem in planinstvom (imenoslovje, pravopis, terminologija). Tako je bil tudi eden od strokovnjakov, ki so pri SAZU-ju sodelovali pri pripravi večjezičnega *Planinskega terminološkega slovarja*. Znameniti pa so zlasti njegovi jezikovno obarvani prispevki v *Planinskem vestniku,* kjer si je vedno prizadeval za jasen in natančen jezikovni izraz.

Odnos prof. dr. Stanka Klinarja do slovenskega jezika je vsekakor vrhunsko strokoven, hkrati pa predvsem etičen. Zato ga je tudi tako ljubosumno čuval

Foto: družinski arhiv

in vztrajno zahteval njegovo čistost. Toda daleč od tega, da bi zašel v jezikovno nostalgičnost in še manj nacionalistično zaprtost; v svojih kontrastivnih prispevkih, v katerih je slovenščino primerjal z angleščino, je poudarjal bogastvo enega in drugega jezika. Tudi v svojem »prevodoslovju« je poudarjal nujnost ne samo poznavanja, ampak tudi prebivanja v obeh jezikih, da bi bil prevod točen in lep. Takšno stališče je bilo v nasprotju s starim mišljenjem, da je oboje nemogoče in da je potrebno izbrati med enim in drugim. Prof. Klinar je to dilemo zavračal, praktično pa to udejanjil v svojih prevodih avtorjev Conana Doyla in Zanea Greya. Izjemno se je izkazal tudi pri angleškem prevodu monografije *Zakladi Slovenije*. Za Celjsko Mohorjevo družbo je prevedel kar nekaj knjig; še posebej posrečeni so njegovi prevodi knjig za otroke.

Stanko Klinar je delil z drugimi svoje znanje jezika in posluh za jezik, pa tudi svojo neizmerno ljubezen do gora. V mlajših letih je bil ne le pogumen alpinist, ampak tudi gorski vodnik za prijatelje in sodelavec Gorske reševalne službe.

Domači, sodelavci in prijatelji smo ga poznali kot šaljivega človeka. Njegov humor je bil vedno nekoliko »angleško logičen« in kdaj tudi trpek, toda nikoli žaljiv in še manj ponižujoč. Izražal je Stankovo željo po svobodni govorici, ki si ji ni nikoli odrekel. To je lahko sogovornik hitro ugotovil, kajti prof. Klinar se je znal pošaliti tudi na svoj račun. To zmorejo le duhovni aristokrati, kajti ti se znajo postaviti pred presežno in od tam gledajo naše zagate in probleme, ki se jim kdaj zazdijo precej smešni.

Življenje dr. Stanka Klinarja ni potekalo brez težkih preizkušenj. Ob smrti prve žene je moral zbrati veliko poguma, da je sprejel, kako nekaterih življenjskih skrivnosti ne bo nikoli razumel. Pred nekaj leti je izgubil tudi edinega sina. Bolezen ne pozna ovir in ob njej smo pogosto še bolj nemočni kot v gozdnem viharju.

Toda tudi te preizkušnje, ki so ga globoko pretresle, ga vendarle niso potrle. Še vedno se je zatekal v gore, še vedno je z vso zavzetostjo stopal v predavalnico in se razdajal študentom. Kakor da bi mu ti mladi ljudje nadomeščali hudo izgubo. Še vedno je nosil upanje v srcu, od koder se je znova izlivala lepa slovenska pesem. Stalno je bil ponosen na svoje tri hčere. Kakor trpeči Job je tudi on sprejel ljubezen Boga, ki se je kazala ob treh čednih dekletih, ki v biblični zgodbi simbolizirajo višek Božje darežljivosti.

Najbrž je za slovenske gornike in izletnike najbolj znana knjiga dr. Stanka Klinarja tista z naslovom *Sto slovenskih vrhov*. Upajmo, da je sedaj že stopil na najvišji vrh, vrh večnosti, od koder se nam muza s svojim značilnim nasmehom in nam pravi: »Ne veste, kako je tukaj lepo.«

Dr. Ferdinand Šerbelj

Baročni freskant Franc Jelovšek (1700–1764)

Čeprav je Ljubljano leta 1895 stresel potres, je v mestu preživelo dovolj spominov na baročni čas, ki se je v veliki meri oplajal s pobudami in mojstri iz dežel laškega polotoka. Zaradi med seboj usklajene arhitekturne, kiparske in slikarske dediščine, če se omejimo le na elemente likovne umetnosti, je kranjsko deželno mesto tako rekoč odprta in italijanskih prvin polna baročna knjiga na južnem obrobju Srednje Evrope. Če odpremo le poglavje o slikarstvu, vidimo, da je iz teh korenin v drugi četrtini 18. stoletja vzklilo brstje domače ustvarjalnosti, ki je izhajala iz estetike predhodnikov, a so kmalu dozorele v svojstven, provincialen izraz t. i. ljubljanskega baročnega slikarstva. Med domače slikarje, ki so sooblikovali prepoznavno podobo tega baroka, sodi tudi Franc Jelovšek.

Leta 1700 v Mengšu rojeni Franc Jelovšek je ob mlajšem, v Ljubljani udomačenem Vipavcu Antonu Cebeju (1722–po 1774) najvidnejši freskant med ljubljanskimi mojstri. Čeprav je Jelovšek nesporno jedrni pripadnik ljubljanskega baročnega slikarstva, še vedno pogrešamo »ažurirano« temeljno delo o njem. Poznavanje njegovega dela tako še vedno temelji na objavah Staneta Mikuža in Anice Hlapce (Cevc).[1]

Franc Jelovšek naj bi se domnevno usposabljal pri ljubljanskem slikarju Janez Mihaelu Reinwaldtu in leta 1730, stopil na umetnostno prizorišče s poslikavo oltarne stene v pokopališki cerkvi na kamniških Žalah, na kateri je freska v slikovitem sozvočju z oltarnim nastavkom. V tem letu je Jelovšek pridobil status ljubljanskega meščana, leto poprej pa je bil v ljubljanski stolnici krščen njegov sin Krištof Andrej, ki je šel po očetovih stopinjah in tudi sam postal slikar (umrl 1770). O Jelovškovi uveljavitvi kot freskant, ki je izhajal iz Quaglijevega izročila, priča naročilo za novozgrajeno cerkev sv. Petra v Ljubljani, kjer je v letih od 1731 do 1734 freskiral obok glavne ladje s kupolo in teme prezbiterija. Referenca za takó ambiciozno naročilo je bila najbrž domnevna »specializacija« pri lombardskem freskantu Giuliu Quagliu (1668–1751), s katerim se je moral spoznati med letoma 1721 in 1723, ko je v Ljubljani slikal Semeniško knjižnico in stranske kapele sosednje stolnice. Zaradi podobnosti med freskami na oboku stolnice s tistimi v cerkvi sv. Petra so slednje sprva pripisovali Quagliu. Zato Jelovšek velja, vsaj v prvem desetletju svojega ustvarjanja, za naslednika Quaglievega slikarstva. V isti čas kot poslikave ljubljanskega Šempetra sodijo Jelovškove poslikave kapele pri Codellijevem dvorcu, takrat na obrobju Ljubljane, ki pa so po svojem izrazu že kar rokokojsko razpoložene, saj so elegantno igrivejše. Podobne dekorativne lahkotnosti je

F. Jelovšek, *Lastna podoba*, 1761, župnijska cerkev sv. Mohorja in Fortunata, Groblje pri Domžalah; foto: M. Smerke

tudi odlična poslikava prezbiterija v Lescah (1736). Sicer pa so Jelovška pri njegovem ustvarjanju vodili spomini na stolnične freske: zglede teh je opaziti tako pri poslikavi ladje Marijine župnijske cerkve v Kamniku (1735) in pri formalno in kompozicijsko dovršenih poslikavah na oboku prezbiterija na Žalostni gori pri Mokronogu (ok. 1735), kot tudi pri poslikavi oboka prezbiterija v župnijski cerkvi v Vipavi (1738), pri kateri si je za vzor vzel obsežno Quaglievo fresko na stropu ladje nadžupnijske cerkve (od leta 1751 stolnice) v Gorici iz leta 1702, ki je bila žal uničena v vihri prve svetovne vojne.

Leta 1742 je Jelovšek sklenil obsežno delo pri bosonogih avguštincih, v samostanu s cerkvijo sv. Jožefa, ki je stal na območju ljubljanske Ajdovščine, a je z ukinitvijo samostana leta 1784 in preureditvijo le-tega v prvo deželno bolnišnico začelo propadati. Prav tako sta bili že v 19. stoletju izgubljeni oltarni kuliseriji na stenah prezbiterijev cerkva v Jelovškovem rojstnem Mengšu (ok. 1740) in v cerkvi sv. Daniela v Celju (1742). Med Jelovškovimi deli s sredine štiridesetih let 18. stoletja se velja pomuditi pri cerkvi sv. Štefana v Štepanji vasi v Ljubljani in pri cerkvi sv. Lucije v Skaručni nad Ljubljano (1748). Obok prezbiterija sv. Štefana se ob običajni iluziji naslikane arhitekture odpira v nebo s poveličanim deškim diakonom. V ladji iste cerkvi je Jelovšek kranjski barok obogatil z baročnim teatrom. V nadvse slikovitih kompozicijah baročnega spektakla Jezusa na Oljski gori in v upodobitvi križanja na stranskem oltarju sv. Petra je zgodba v dramatičnem sozvočju sugestivnih skulptur ljubljanskega kiparja Henrika M. Löhra naturalistično izražena kot celostna podoba po scenariju samega Jelovška. Zaradi nedvomno odmevne realizacije v romarski cerkvi sv. Štefana in ugleda, ki ga je mojster v tistem času že užival, je Jelovšek dobil naročilo za poslikavo romarske cerkve sv. Lucije v Skaručni (1748), ki velja za prvo Jelovškovo v celoti poslikano notranjščino. Tudi če bi za njim ostale le te freske, bi se Jelovšek trajno zapisal med kranjske slikarje svojega časa. Zanimivo je, da so bile upodobitve z bujnimi prizori legendarnega življenja sirakuške mučenke prepoznane za delo našega mojstra šele leta 1940.[2] Freske odlikuje krepka in zanesljiva telesnost in živahna barvitost, razpoložljive površine pa so freskantu omogočile na široko razgrnjeno pripoved, sestavljeno iz posameznih poglavij legende o starokrščanski mučenki. Od teh poslikav pa nas loči le kratek časovni korak do upodobitev v cerkvi sv. Jurija v Šenčurju pri Kranju. Freske plitve kupole prezbiterija iz leta 1750 prikazujejo pripovedno ustaljene prizore Jurijevega mučeništva in njegovega poveličanja. Zaradi

številnih izgubljenih Jelovškovih fresk ne vemo, ali je cikel prizorov iz Jurijevega življenja naslikal še kje drugje, zato je poslikava šenčurskega prezbiterija z motivi antičnega Jurija v našem baroku nasploh edina. Ob vprašanju, katero mesto po kvaliteti zasedajo šenčurske freske v času, ko se je slikarjeva dejavnost že prevesila v drugo polovico njegove življenjske poti, lahko z gotovostjo trdimo, da sodijo med njegova uspešnejša dela. V tem času je bil Jelovškov zanos na višku, o čemer pričajo ambiciozna in barvno živahna kompozicija slikovite oltarne kuliserije v frančiškanskem samostanu v Jastrebarskem na Hrvaškem (po 1752) ter domiselne kreacije na obokih in oltarnih kulisah (Svete stopnice – prve izmed petih – pri Sv. Joštu nad Kranjem, ok. 1751, Srednja vas v Bohinju, 1752). Scenografija bujnih arhitektur z dekorativno vegetacijo ter množica nebeščanov vseh statusov ne dokumentirata le razpoloženja časa, ampak tudi značaj in radoživost baročnega Jelovška. Vrvež figur s fantazijskimi kreacijami »zemeljskega« okolja, ki nas s spretno nakazanim iluzionizmom vodijo v nebeške višave, prežete z baročno religioznostjo, je izraz verske prežetosti časa, nikakor pa ne izraz strahu pred praznim prostorom. K slovesnemu vtisu vrveža in bučanja na cerkvenih obokih prispevajo še številni muzicirajoči angeli. Vrhunec takšnega razpoloženja je Jelovšek ustvaril leta 1753 v poslikavi celotne notranjščine Marijine romarske cerkve na Sladki Gori, ki s »po štajersko« razgibano arhitekturo mariborskega arhitekta Jožefa Hoferja in kiparsko-rezbarsko opremo iz delavnice rogaških Mersijev predstavlja pravi zenit baročnega sozvočja. Poslikave na Sladki Gori sodijo med primere pregovorne slikovitosti štajerskega baroka in veljajo za Jelovškovo najuspešnejše delo, saj gre za primer popolne celostne umetnine.

F. Jelovšek, *Poveličanje sv. Jurija*, 1750, župnijska cerkev sv. Jurija, Šenčur pri Kranju; foto: F. Šerbelj

Zadnjo celostno poslikavo cerkvenega prostora je Jelovšek izvedel v romarski cerkvi sv. Mohorja in Fortunata v Grobljah (1759–1761).[3] Te freske so njegovo zadnje obsežno delo. Ob skrbnem ogledu pa je zaznati razliko v kakovosti med prezbiterijem in ladjo s stranskima kapelama sv. Notburge in sv. Izidorja. Domnevamo lahko, da je poslikavo prezbiterija, ki je bil poslikan prvi, izvedel sam Jelovšek, pri ostalih površinah pa mu je bila v pomoč sinova roka. Delitev v dve fazi namiguje tudi časovni razmik med začetkom in koncem opravljenih poslikav.

Sodba o pozni Jelovškovi slikarski zmogljivosti bi bila lahko zanesljivejša, če bi bila ohranjena njegova izgubljena dela in freske v refektoriju ljubljanskih diskalceatov, kjer ga je zadnji dan maja leta 1764 sredi dela zadela kap.

Franc Jelovšek je bil tehnično izurjen mojster in velja za zgovornega interpreta religioznih in žanrskih prizorov. Bil je tudi načrtovalec oltarnih nastavkov in druge opreme za cerkve. Toda celo v cerkvah, kjer je freskiral, je izdelavo oljne slike

F. Jelovšek, *Marijino vnebovzetje*, ok. 1735, župnijska cerkev Marijinega vnebovzetja, Lesce; foto: F. Šerbelj

pogosto prepustil drugim mojstrom. Le nekaj ohranjenih oljnih slik priča o tem, da je bil vešč tudi te tehnike slikanja na platno – primer je denimo znamenita *Sv. Družina* iz cerkve sv. Petra v Ljubljani iz leta 1734 (Narodna galerija, Ljubljana). Jelovškovo slikarsko zapuščino si lahko ogledamo večinoma na njemu domačem Kranjskem, na Štajerskem in tudi v Samoboru na Hrvaškem.

Spoštovanja vreden opus najpomembnejšega kranjskega baročnega freskanta je med domačimi mojstri primerljiv le z že omenjenim ljubljanskim someščanom Antonom Cebejem (prim. *Zvon*, 1, 2021) in s štajerskim mojstrom iz Rogatca, Jožefom A. Lerchingerjem (ok. 1720– po 1787), a slednjemu velja prisoditi pomen likovno kakovostnejšega dekoraterja (prim. *Zvon*, 3/4, 2021).

Opombe

[1] Stane Mikuž, Ilovšek Franc, baročni slikar 1700–1764, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, 16, 1939–1940, str. 1–61; Stane Mikuž, Slogovni razvoj Franceta Jelovška (1700–1764), *Dom in svet*, 54, 1942, str. 36–42, 111–116, 180–186, 273–282; Anica Cevc, Risbe Franceta Jelovška v Layerjevi zapuščini, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 1, 1951, str. 156–175.
[2] Janez Veider, *Skaručna*, Vodice 1940, str. 36.
[3] Ferdinand Šerbelj, *Baročne Groblje*, Družina 2008.

Dr. Bojana Rogelj Škafar

Poslikane panjske končnice na Slovenskem

Poslikane panjske končnice so tista sestavina slovenske ljudske umetnosti, ki jo poznata skoraj vsaka Slovenka ali Slovenec. In to upravičeno, saj so glede na današnje védenje avtohtona kulturna sestavina. Na delu slovenskega etničnega ozemlja so se pojavile po sredini 18. stoletja in doživele svoj razcvet v obdobju med letoma 1820 in 1880, njihovo poslikavanje je spričo spremenjenih ekonomskih, družbenih in duhovnih razmer začelo zamirati v začetku 20. stoletja. Poslikani panji so bili v splošni rabi do preloma 19. in 20. stoletja na območju, ki je segalo od južne Koroške, severozahodne slovenske Štajerske, osrednje in severne Kranjske do dela Goriškega. Njihov nastanek in uporaba sta povezana z vzponom čebelarstva kot ene najbolj dobičkonosnih gospodarskih dejavnosti v 19. stoletju. Izven omenjenega ozemlja jih je marsikam po Evropi in še dlje na tisoče zanesla živahna kranjska trgovina z živimi čebelami.

Kakšne so in o čem nam pripovedujejo živo poslikane lesene deščice, ki jih danes v največjem številu hranita Slovenski etnografski muzej v Ljubljani in Čebelarski muzej v Radovljici? Kdo in kdaj jih je poslikal in kje je dobil idejo za motiv? Ali pa si ga je preprosto izmislil? Vse to so vprašanja, ki so vznemirjala že prenekaterega našega razmišljujočega prednika. O čebelarstvu je pisal že polihistor Janez Vajkard Valvasor v *Slavi vojvodine Kranjske* (1689), zapisi o poslikanih panjskih končnicah so znani od konca 18. stoletja naprej.

Panjska končnica je lesena deščica, okrog katere so pribite deske, ki sestavljajo panj. Takšne panje so čebelarji ali zlagali v skladovnice pod streho ali spravljali v čebelnjake, kar je postala splošna navada v 19. stoletju. Preden je deščica dobila svoje mesto na panju in nato v čebelnjaku, jo je slikar poslikal z oljnimi barvami. Najprej jo je prepleskal in tako dobil podlago, na katero je prav tako z oljnimi barvami in čopičem naslikal motiv. Slikal je prostoročno ali z uporabo šablone. Na končnicah, poslikanih do konca 19. stoletja, so se barve večinoma dobro ohranile, saj so slikarji uporabljali obstojne zemeljske barvne pigmente, ki so jih mešali z domačim lanenim oljem. Na mlajših, z industrijskimi barvami poslikanih končnicah, so barve žal mnogo manj ohranjene.

Poslikana panjska končnica z motivom Kristusovega prihoda v Jeruzalem. Delavnica Leopolda Layerja, Kranj, 1821. Les, oljna polihromacija, 13 cm x 29 cm, inv. št. EM 2313. Hrani Slovenski etnografski muzej; foto: Marko Habič.

In kdo so tisti, ki so jim majhne lesene deščice pomenile slikarski izziv? Do danes poznamo 42 imen slikarjev. Ob njih pa se je s poslikovanjem panjskih končnic ukvarjalo neugotovljivo število slikarjev, ki jih glede na slikarsko znanje oziroma slog slikanja razvrstimo v tri skupine. V prvi skupini so podeželski slikarji, ki so se šolali v obrtniških delavnicah s poznobaročno tradicijo. Med njimi je najbolj znana delavnica Leopolda Layerja z nasledniki iz Kranja. V drugo skupino sodijo polkvalificirani kmečki slikarji, ki so slikali še slike na steklo, pročelne slikarije na kmečkih domovih, na znamenja in na kmečko pohištvo. Njihove poslikave so manj kakovostne od poslikav slikarjev prve skupine, saj so z barvami bolj risali kot pa slikali. Večina takih del je nastala v dveh delavnicah – v Selški, s slikarko Marijo Pavlič (1821–1891) iz Selc v Selški dolini na čelu, in v Štajerski. V tretjo skupino uvrščamo slikarje brez slikarskega znanja, ki so se trudili posnemati slikarje iz prvih dveh skupin. Manira časa je zahtevala, da mora biti panj poslikan.

Motive, ki se pojavljajo na panjskih končnicah, so slikarji radi poiskali na različnih grafičnih predlogah, pa tudi v ljudskih pesmih. Često pa so si motive kar izmislili. Pri tem ne gre spregledati dejstva, da so slikarji slikali tisto, kar so od njih pričakovali naročniki ali kupci, torej čebelarji. Tako lahko trdimo, da je motivni svet končnic odraz njihovega okusa. Mnogi slikarji so hodili slikat »v štero« od vasi do vasi kot drugi obrtniki. Končnice so prodajali na semnjih ali pa so jih raznašali krošnjarji.

Motivi na panjskih končnicah vzbujajo začudenje in radovednost znova in znova. Na končnicah, ki jih hranijo muzeji in zasebni lastniki, najdemo nad 600 različnih motivov. Med njimi je največ figuralnih. In ugotovimo lahko, da se na njih pojavlja nekaj posebej priljubljenih motivov: Božja mati Marija v številnih različicah, sv. Florijan kot zavetnik zoper ogenj, Job kot zavetnik čebelarjev ter dvoboj med Pegamom in Lambergarjem. Sicer pa delimo motive na dve večji skupini: na nabožne in posvetne. V prvi skupini so prizori iz Svetega pisma Stare in Nove zaveze, upodobitve svetnikov in svetniških legend, podobe Marije in Jezusa Kristusa. Posebej mikavni so posvetni motivi, ki jih delimo na domišljijske in stvarne. V prvih nastopajo živali v človeških vlogah, upodobljeni so smešenje ženskih slabosti, npr. babji mlin, boj za moške hlače in hudič babi jezik brusi, ter po mnenju kmetstva leni krojači in čevljarji; srečamo pa tudi pravljična bitja, npr. zmaja. Stvarno pojmovane podobe razkrivajo delo čebelarjev, lovske prizore, življenje in delo na vasi, nesreče, zabavo, veseljačenja v gostilni, razmerja med spoloma, vojaške in zgodovinske motive, upodobitve živali in krajin ter eksotične motive.

Poslikane panjske končnice so izjemen vir za razkrivanje okusa večinskega prebivalstva in njegovega doživljanja stvarnosti v 18. in 19. stoletju na Slovenskem. S svojo bogato motiviko razkrivajo njihova čustvovanja, miselnost, domišljijo in likovno ustvarjalnost. Krašenje panjev s poslikanimi končnicami je med sodobnimi čebelarji še vedno priljubljeno, raje kot za naročilo poslikav pri veščem slikarju ali slikarki pa se odločajo za nakup v trgovini s ponudbo serijsko poslikanih končnic in čebelarskega orodja.

Literatura:

Makarovič, Gorazd, Rogelj Škafar, Bojana: *Poslikane panjske končnice : zbirka Slovenskega etnografskega muzeja = Painted beehive panels : the collection of the Slovene Ethnographic Museum*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2000.

Dr. Nina Novak Kerbler

Kako pa kaj dvojina?

Dvojina spada med jezikovne posebnosti, po katerih se slovenščina loči od številnih drugih jezikov. Je slovnično število, ki se v sodobni knjižni slovenščini uporablja za dva predmeta ali osebka. Čeprav danes večina jezikov (sploh indoevropskih) nima dvojine in velja ta za arhaično, jo še vedno uporablja približno 200 živih svetovnih jezikov. Med slovanskimi jeziki ob slovenščini velja to še za gornjo in dolnjo lužiško srbščino ter kašubščino, značilna pa je tudi za škotsko galščino, frizijščino, sodobno standardno arabščino itd.

Dvojina je slovnično število, ki se v sodobni standardni slovenščini uporablja za dva predmeta ali osebka. Značilna je za vse pregibne besede ter se rabi v vseh spolih, sklonih in osebah.

Čeprav se v pogovornem jeziku in določenih narečjih nekatere dvojinske oblike ne uporabljajo in so namesto njih v rabi množinske, dvojina po ugotovitvah Tjaše Jakop (2020)[1] v slovenščini ne izginja. Tokratni jezikovni kotiček bomo posvetili dvojinskim oblikam in posebnostim, ki so povezane z rabo teh.

Množinske oblike namesto dvojinskih

V današnjih osrednjeslovenskih narečjih se množinske oblike samostalnikov ženskega spola pogosto uporabljajo namesto dvojinskih (npr. *dve opice, dve solate, dve knjige* ipd. namesto *dve opici, dve solati, dve knjigi* ipd.). Po navedbah Tjaše Jakop (2020) so se dvojinske oblike teh samostalnikov v pisanih besedilih že od 16. stoletja naprej mešale z množinskimi, jezikoslovci pa so jih vse do danes ves čas popravljali.

NAPAČNO	PRAVILNO
Tam sta **dve opice**. Tam so **dve opice**.	Tam sta **opici**.
Videl je **dve** opice.	Videl je **opici**.

Ženske dvojinske oblike

Sodobni slovenski knjižni jezik ne ločuje med posebnimi ženskimi glagolskimi oblikami za sedanji čas (npr. *midve greve*) in moškimi (npr. *midva greva*), za oba spola se uporabljajo enake končnice (npr. *midva/midve gre-va, vidva/vidve gre(s)-ta, onadva/onidve gre(s)-ta*). Čeprav se »ženska dvojina« v sodobni ljubljanščini in nekaterih narečjih vse pogosteje uporablja, je ta raba z vidika sodobne standardne

[1] Tjaša Jakop, *Dvojina v jeziku – eksotična zanimivost ali vztrajna ostalina?*, 29. 10. 2020, https://doi.org/10.3986/alternator.2020.49.

slovenščine napačna. Nepravilna je tudi raba množinskih oblik namesto dvojinskih, kadar govorimo o dveh osebah ali stvareh (npr. *Vsak teden gremo s sestro v kino.*).

NAPAČNO	PRAVILNO
Vsak teden **greve** s sestro v kino.	Vsak teden **greva** s sestro v kino.
S sodelavko skupaj **delave**.	S sodelavko skupaj **delava**.
Vsak teden **gremo** s sestro v kino.	Vsak teden **greva** s sestro v kino.
S sodelavko skupaj **delamo**.	S sodelavko skupaj **delava**.

Pri preteklem in prihodnjem času sodobna standardna slovenščina sicer pozna različne oblike opisnega deležnika na *-l* (za moški, ženski in srednji spol – npr. *šel/šla/šlo*), to pa ne velja za pomožnika (*sva, sta, sta/bova, bosta, bosta*). Kadar govorimo o dveh osebah ali stvareh, je seveda napačna tudi raba množinskih oblik namesto dvojinskih (npr. *Midve s hčerko* **smo šle** *na kosilo.*).

NAPAČNO	PRAVILNO
Midve **sve šle** na kosilo.	Midve **sva šli** na kosilo./**Šli sva** na kosilo.
S hčerko **bove prišle** na pregled v torek.	S hčerko **bova prišli** na pregled v torek.
Midve **smo šle** na kosilo.	Midve **sva šli** na kosilo./**Šli sva** na kosilo.
S hčerko **bomo prišle** na pregled v torek.	S hčerko **bova prišli** na pregled v torek.

Pravilne oblike za moški in ženski spol dvojine so navedene v preglednici.

	PRETEKLI ČAS	PRIHODNJI ČAS	
MOŠKI SPOL DVOJINE	**ŽENSKI SPOL DVOJINE**	**MOŠKI SPOL DVOJINE**	**ŽENSKI SPOL DVOJINE**
midva **sva** šla	midve **sva** šli	midva **bova** šla	midve **bova** šli
vidva **sta** šla	vidve **sta** šli	vidva **bosta** šla	vidve **bosta** šli
onadva **sta** šla	onidve **sta** šli	onadva **bosta** šla	onidve **bosta** šli

Dvojina pri parnih samostalnikih

Za samostalnike, ki običajno nastopajo v paru, se namesto dvojinske oblike uporablja množinska. Jože Toporišič v *Slovenski slovnici* (2000: 271) to utemeljuje z dejstvom, da je množinska oblika (npr. *roke*) slovnično nezaznamovana glede na dvojinsko (npr. *roki*). Kot »tipične pare« opredeli:

- »lev[e] in desn[e] istofunkcijsk[e] del[e] telesa (*roke, noge, obrvi, oči, ušesa, nosnice, bedra, kolena, lahti, peruti* …);
- del[e] oblačila ali naprave (*rokavi, hlačnice, nogavice, rokavice, naušniki, nakomolčniki – drsalke, uhani*);
- biološk[e] ali funkcijsk[e] par[e] (*starši, dvojčki, lastovke – voli, konji, krave* …)«.

Za jezik, ki ima dvojino, se zdi to odstopanje – torej raba množine za samostalnike, ki običajno nastopajo v paru – nenavadno, vendar pa naj bi po navedbah Tjaše Jakop (2020) omenjeni samostalniki »prešli v množino že v 16. stoletju«. Kljub navedenemu prav ti samostalniki uporabnikom slovenskega jezika še danes povzročajo številne težave, zato bomo v nadaljevanju natančneje obravnavali navedene podskupine »parnih« samostalnikov in napake, ki se pojavljajo pri rabi teh.

Parni samostalniki za dele telesa, ki opravljajo isto funkcijo

Deli telesa, ki nastopajo v paru in opravljajo isto funkcijo, se, kot smo že omenili, v nezaznamovani rabi uporabljajo v množini, npr. *ušesa, oči, ledvice, lica, obrvi, dlani, komolci, gležnji, bedra, peruti, zalisci* ipd. V dvojini jih uporabljamo, kadar ne gre za običajne okoliščine in želimo posebej poudariti, da navedeno velja/se nanaša na oba dela telesa (npr. *Poškodoval si je obe roki.*).

NAPAČNO	PRAVILNO
Roki me bolita.	**Roke** me bolijo. Poškodoval si je **obe roki**.
Težave ima **z ledvicama**.	Težave ima **z ledvicami**. Odvzeli so mu **obe ledvici**.
Pokrčite **nogi**.	Pokrčite **noge**. Pri pokrčenju ima bolečine v **obeh nogah.**

Parni samostalniki za oblačila, obutev in dele teh

Oblačila, ki nastopajo v paru, se uporabljajo v množini, npr. *rokavice, nogavice, naušniki* ipd., enako velja za dele teh, npr. *rokavi, hlačnice* ipd., ter obutev, npr. *copati, čevlji, škornji, gležnjarji, natikači, sandale, cokle* ipd., in dele teh, npr. *vezalke, pete, podplati, paski* ipd. V dvojini jih uporabljamo, kadar želimo posebej poudariti, da navedeno velja za oba kosa oblačila, obutve ali dela teh (npr. *Izgubila je obe rokavici.*).

NAPAČNO	PRAVILNO
Nosila je **volneni rokavici**.	Nosila je **volnene rokavice**. Izgubila je **obe rokavici**.
Kupila si je **nova natikača**.	Kupila si je **nove natikače**. Uničila sta se ji **oba nova natikača**.

Čevljar je zamenjal **gumijasta podplata.**	Čevljar je zamenjal **gumijaste podplate**. Čevljar je zamenjal **oba gumijasta podplata**.

»Biološki ali funkcijski pari«

Jože Toporišič (2020: 271) v tej podskupini navaja osebe oziroma živali, ki običajno nastopajo v paru, in sicer *starši* (mama in oče), *dvojčki* (otroka, rojena sočasno), *lastovke* (samec in samica), *voli, konji in krave* (levi in desni vol, konj ali krava).

NAPAČNO	PRAVILNO
Rodila je **dvojčka**. **Dvojčka** sta se rodila junija.	Rodila je **dvojčke**. **Dvojčki** so se rodili junija. Zbolela sta **oba dvojčka**.
Starša sta bila povabljena na sestanek.	**Starši** so bili povabljeni na sestanek. **Oba starša** sta bila povabljena na sestanek.

Drugi parni samostalniki, s katerimi uporabljamo množino

Ob *uhanih* in *drsalkah*, ki so v *Slovenski slovnici* navedeni skupaj z oblačili in deli teh, uporabljamo množino tudi z drugimi parnimi samostalniki, npr. različnimi pripomočki, pripravami in pomagali (*očala, leče, pohodniške palice, smučarske vezi, rolerji* ipd.), ki jih nosimo na delih telesa, ki nastopajo v parih, ali se uporabljajo v povezavi z njimi. Navedene samostalnike uporabljamo v dvojini, kadar želimo posebej poudariti, da se navedeno nanaša na oba pripomočka, pripravi ali pomagali ipd. (npr. *Zamenjal si je obe leči.*).

NAPAČNO	PRAVILNO
Izgubil je **leči**.	Zamenjal si je **leče.** Zamenjal si je **obe leči.**
Na pohod je vzela **pohodniški palici**.	Na pohod je vzela **pohodniške palice**. Na pohod je vzela **obe pohodniški palici**, domov pa se je vrnila samo z eno.

V tokratnem jezikovnem kotičku smo razpravljali o dvojini, ki je ena od oblikoslovnih posebnosti, po katerih se slovenščina loči od številnih drugih jezikov. Po mojih izkušnjah je odnos Slovencev do dvojine zelo različen. Številni so nanjo ponosni in me, kadar jim povem, da učim tujce, najprej vprašajo: »Ali jih učiš dvojino?« Nasprotno pa nekateri Slovenci obstoj dvojine zanikajo in trdijo, da sami te nikoli ne uporabljajo. Naj se nam dvojina zdi primerna in potrebna ali ne, vpliva na naš način razmišljanja in pojmovanja sveta, bolj kot se zavedamo. To se najlepše kaže pri govorjenju tujih jezikov, pri katerem Slovenci, kadar govorimo o dveh osebah ali stvareh, izbiramo jezikovna sredstva, s katerimi posebej poudarjamo, da gre za dve danosti (npr. *We both went there.*; *Wir beide denken so.*; *Nas dva/dvoje/dvojica kupujemo kuću.*; *Nous retrons tous les deux à la maison.; My oba idem domoy.* ipd.).

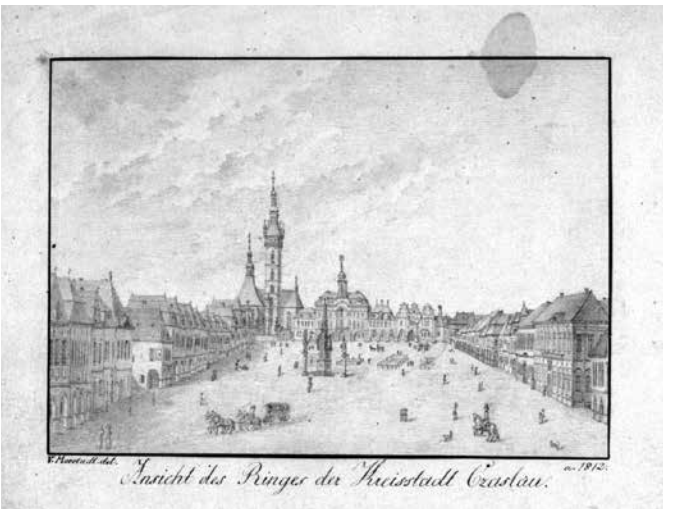
Dr. Matjaž Barbo

Oživljanje spomina na češkega glasbenika Františka Josefa Benedikta Dusíka

V izrisu slovenske glasbene preteklosti žal še vedno prepogosto spregledamo številne glasbenike, ki so oblikovali našo glasbeno preteklost in ji pogosto dajali svetovljanski značaj. To še posebej izrazito velja za glasbenike, ki so prihajali od drugod. Mnoge pomembne soustvarjalce glasbenega življenja je tako pogosto glavni tok zgodovinopisja v veliki meri spregledal ali pa se jih le mimobežno dotaknil. Včasih je bil razlog za to preprosto pomanjkanje podatkov, razpršenih po različnih tujih in težko dostopnih arhivih, včasih morda tudi iskanje pragmatičnih rešitev pri razporejanju raziskovalnih moči, tu in tam pa bi razloge morda lahko iskali celo v ideološko zamejeni ozkosrčnosti. Res je, da nekatere od teh zbledelih figur našega preteklika v zadnjih desetletjih postopoma znova pridobivajo živahnejšo barvo, v širši glasbeni in kulturni zavesti pa se oživlja spomin na njihovo delo in pomen.

Med temi osebnostmi, ki so iz skorajda nerazumljivega razloga zdrseli v pozabo, zaseda pomembno mesto češki glasbenik František Josef Benedikt Dusík. Res je, da je na Kranjskem preživel le približno deset let, pozneje pa še nekaj let na Goriškem, pa vendar je s svojim delom ključno zaznamoval razvoj slovenske glasbe v obdobju na prehodu iz 18. v 19. stoletje, ko tudi v našem prostoru najdemo zametke sodobnega koncertnega življenja. Glavni znanilec tega je bila ustanovitev Filharmonične družbe (*Philharmonische Gesellschaft*) leta 1794. Dusík je v družbi aktivno deloval praktično vse od njenega začetka, poleg tega pa ji je posvetil nekatere izjemno pomembne skladbe v zvrsteh, ki na poseben način predstavljajo prelomne točke v razvoju slovenske glasbe. Tako ga lahko označimo kot avtorja prve slovenske simfonije, klavirske sonate, morda tudi klavirskega kvarteta, kar bi mu moralo zagotavljati posebno mesto v slovenski glasbeni zavesti. Kot označuje rojstvo romana enega od pomembnejših mejnikov v razvoju književnosti nekega naroda, tako predstavlja rojstvo simfonije, sonate ali godalnega kvarteta pomemben zgodovinski trenutek v razvoju nacionalne glasbe, s tem pa seveda tudi širše narodove kulture.

Dusíkova biografija odstira pogled v razburljivo pot glasbenika, ki ga je usoda vodila od češkega podeželja do Prage, nato pa vse do najznamenitejših severnoitalijanskih glasbenih gledališč, napoleonskih bojišč in slovenskih dežel. Rojen je bil 22. marca 1765 v češkem mestecu Čáslavu in bil krščen kot František Josef. Pozneje se je podpisoval tudi z imenom Benedikt ter z nekakšnim psevdonimom Cormundi oziroma v nemško govorečem prostoru Herzwelt (Srce sveta).

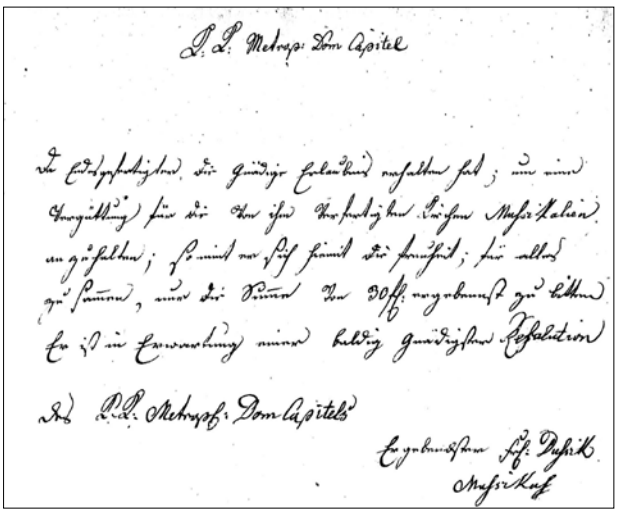

Vincenc Morstadt, *Čáslav v letu 1812*, risba s svinčnikom, Archiv hlavního města Prahy, sign G 2379

Iz njegove širše družine je izšla cela vrsta glasbenikov, med katerimi posebej izstopa eden najbolj slovitih klavirskih virtuozov svojega časa, Františkov starejši brat Jan Ladislav. Oba sta bila prvega glasbenega pouka deležna pri svojem očetu, organistu, skladatelju in učitelju, s katerim sta kot glasbenika že zgodaj sodelovala na domačem koru. Pozneje, v času študija, je František orglal v cistercijanskem samostanu mesteca Žd'ár nad Sázavou ter v praškem benediktinskem samostanu Emauzy. Od tam se je odpravil v severnoitalijanska mesta, kjer si je kot glasbenik obetal novih priložnosti. Začel je nastopati na glasbenih akademijah oziroma koncertih kot violinist, violončelist in pianist, poleg tega pa se je uveljavil kot koncertni mojster opernih gledališč v Mortari, Benetkah in Milanu.

Leta 1790 je prišel v Ljubljano, kjer je bil v stolni cerkvi sprva nastavljen kot violinist. Prihod na Kranjsko je morda povezan tudi z domačinko Anno Focke, s katero se je skladatelj poročil 1. julija istega leta in s katero je imel enega otroka. Verjetno pa je za Dusíkov prihod zaslužen zlasti Mihael Brigido, ki ga literatura označuje za »italijansko usmerjenega« ljubljanskega škofa. Brigido si je prizadeval za poživitev svoje kapele, ki jo je želel usmeriti v izvedbo najsodobnejših del. V tem smislu je povabilo verziranega mladega češkega glasbenika k sodelovanju zagotovo zgovorna. Dusík je po smrti svojega predhodnika, Franca Trčka, leta 1794 postal glavni organist stolnega kora, na katerem so tedaj med drugim delovali nekateri bivši cistercijani, ki so se sem zatekli iz stiškega samostana, razpuščenega z jožefinskimi reformami. Po razpustitvi jezuitskega reda je bila stolni župniji pridružena tudi cerkev sv. Jakoba; od tedaj je skrb za glasbo v tej cerkvi postala Dusíkova dodatna obveznost.

Že kmalu po ustanovitvi Filharmonične družbe se je Dusík aktivno vključil v njeno delovanje. Vsestransko usposobljen in široko razgledan je kot dejaven izvajalec in skladatelj simfoničnih del predstavljal osrednjo osebnost filharmoničnih koncertov. Prvi je koncertiral na novem klavirju, ki si ga je društvo kupilo, in za ljubljanske koncertne potrebe napisal tudi prvo pravo klavirsko sonato. Vodil je različne glasbene dogodke v okviru družbe in pisal skladbe za priljubljene plovbe po Ljubljanici. V častitljivi vrsti častnih članov društva, med katerimi so nekateri najbolj vidni glasbeniki tega časa, je bil Dusík prvi, ki ga je Filharmonična družba imenovala za častnega člana.
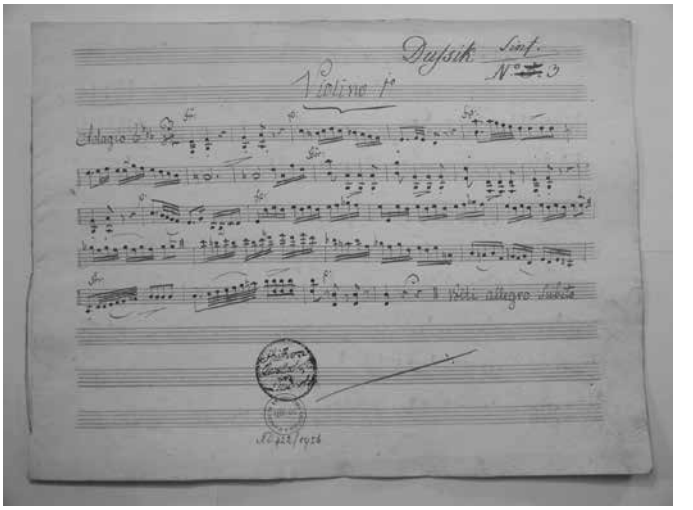

Pismo Dusíka stolnemu kapitlju s skladateljevim podpisom; vir: Nadškofijski arhiv Ljubljana

Organistova plača vendarle ni zadostovala za dostojno preživljanje družine, zato je Dusík poleg poučevanja iskal še druge priložnosti za zaslužek. Najboljši vir dohodkov je predstavljalo sodelovanje s potujočimi gledališkimi družbami, za katere je skladal in z njimi muziciral tako v Ljubljani kot tudi v različnih bližnjih mestih, s tem pa zapostavljal delo na ljubljanskem stolnem koru. Zaradi opuščanja službe so ga konec stoletja odslovili, kar je po približno desetih letih pomenilo tudi njegovo slovo od Ljubljane.

Znova se je odpravil proti severnoitalijanskim mestom, ki so bila tedaj zaradi bogatega opernega življenja za glasbenika posebej privlačna. V nekaj letih je od blizu spoznal vrsto najpomembnejših gledaliških središč svojega časa. V tem času je dozorel tudi njegov osebni glasbeni slog, ki se zavestno ni oddaljeval od splošnih norm, temveč jih je v skladu z modnimi trendi časa le deloma po svoje prikrojeval in razvijal. Med njegovimi glasbeno-gledališkimi deli prednjačijo komične opere in farse, priljubljene zgolj nekaj desetletij na prelomu iz 18. v 19. stoletje. Žal so v večini primerov ohranjeni le libreti. Iz pričevanj o prvih izvedbah njegovih del lahko sklepamo, da je deloval v nekaterih osrednjih gledališčih, vse od Milanske Scale do različnih gledališč v Benetkah, Bergamu, Torinu, Cremoni, Pavii, Mortari, pa tudi v Gradcu in Celovcu. Zadnjih nekaj let je preživel v Gorici kot učitelj klavirja, pianist in violončelist ter znova kot član gledališkega orkestra. V letih francoskih vojn je krajši čas deloval tudi v Benetkah na mestu kapelnika avstrijskega pehotnega regimenta. Hkrati pa je na drugi strani – podobno kot Vodnik v istem času – nastopal tudi kot pisec hvalospeva francoskim osvajalcem.

Zaradi neprestanih selitev iz kraja v kraj, ki jih je narekovala želja po zaslužku, verjetno pa tudi njegova nemirna narava, je v času vojnih viher izgubil stik s svojimi domačimi. Šele neposredno pred smrtjo se je očitno znova vrnil na Kranjsko in v okviru ljubljanske Filharmonične družbe konec leta 1817 še enkrat nastopil kot pianist. To pa je tudi zadnji ohranjeni podatek o njegovem življenju. Žal ne vemo, kje in kdaj je umrl.

Dusíkov opus je danes le fragmentarno ohranjen in precej nepregleden – deloma zaradi svoje razpršenosti po različnih evropskih arhivih, deloma

Naslovnica Dusíkove 3. simfonije; vir: Glasbena zbirka, Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani

pa zaradi zmešnjave z zapisom njegovega imena in neprestanih zamenjav zlasti s starejšim, bolj znanim bratom, potujočim klavirskim virtuozom Janom Ladislavom in nekaterimi drugimi avtorji. Nekaj Dusíkovih del imamo tudi v slovenskih arhivih, kar prav tako dokazuje, da veljajo leta, ki jih je skladatelj preživel v Ljubljani, za njegova plodna leta.

Obseg in kvaliteta Dusíkovega opusa, kot ga je mogoče danes identificirati, sta precejšnja. Med njegovimi skladbami najdemo različna cerkvena dela, namenjena za liturgično rabo zlasti na korih ljubljanske in goriške stolnice. Posebnega pomena so tudi številna glasbeno-gledališka dela, zlasti komične in resne opere ter farse. Le obžalujemo lahko, da so te skladbe danes večinoma izgubljene. Napisal je razmeroma veliko komornih del, od serenad do godalnih kvartetov, triov ter violinskih sonat. Kot pianist se je seveda posvečal tudi komponiranju klavirskih del. Posebej pa je zanimiv Dusíkov simfonični opus. Do danes so se ohranile tri od petih simfonij, ki jih je podaril ljubljanski Filharmonični družbi. Poleg tega je ohranjena vrsta osmih enostavčnih simfonij, ki jo najdemo v arhivih švicarskega samostana v Einsiedelnu in v Milanu. V literaturi pripisujejo Dusíku še devet simfonij iz arhiva Društva prijateljev glasbe na Dunaju, samostana sv. Petra v Salzburgu in goriškega deželnega arhiva, a je njihovo avtorstvo vprašljivo.

Čeprav je v naših krajih živel razmeroma krajši čas, je bil Dusík vendarle tesno povezan s slovenskimi deželami. V Ljubljani in Gorici je preživel večino svojih najbolj ustvarjalnih let. Tu se je poročil, bival in verjetno tudi umrl. Njegov nesporen zgodovinski pomen za naše dežele poudarja dejstvo, da njegove skladbe predstavljajo pionirske dosežke na področju simfonije, sonate in godalnega kvarteta pri nas. Poleg tega je celo postavljal slovenščino na slovenske operne deske, pisal glasbo za slavnostne plovbe po Ljubljanici ter vodil glasbenike v ljubljanski in goriški stolnici. Hkrati pa je ostajal v stiku z vodilnimi glasbenimi središči severnoitalijanskih mest in bil prek svojega brata, znamenitega klavirskega virtuoza, bržkone obveščen o glasbenem utripu vseh pomembnejših evropskih prestolnic. Svoje znanje in izkušnje je prenašal tudi na glasbenike pri nas ter tako tudi posredno neizbrisno zaznamoval slovensko glasbeno preteklost.

Lilijana Nedič

Milena Zupančič, ikona slovenskega filma

Igralka Milena Zupančič se je v zgodovino slovenskega filma zapisala z zlatimi črkami. S svojimi nastopi v TV filmih, dramah in serijah je tlakovala zgodovino slovenske televizije. V neskončni plejadi nosilnih, stranskih in epizodnih filmskih vlog, ki jih je ustvarila v svoji dolgoletni karieri, je enkratna in drugačna ne le zato, ker ji to narekujejo sami liki, ampak zato, ker te like »podpira igralska vehementnost, silovitost, gorečnost in strast«.

Milena Zupančič se je rodila na Jesenicah 18. decembra 1946. Otroštvo z materjo samohranilko in dvema sestrama je preživela v Bohinjski Beli. Po gimnazijskem šolanju na Jesenicah se je vpisala na ljubljansko Akademijo za gledališče, radio, film in televizijo, kjer je absolvirala leta 1969. Igralsko kariero je začela na gledaliških deskah, ki jih ni zapustila do danes. Do leta 1980 je živela v Ljubljani, nato pa se je preselila nazaj v Bohinjsko Belo, kjer domuje še danes. Bila je dvakrat poročena, najprej z igralcem Radkom Poličem, nato pa z režiserjem Dušanom Jovanovićem, s katerim ima hčerko Mašo.

Prvi film, v katerem je igrala, je bil *Peta zaseda* (1968) režiserja Franceta Kosmača; v njem je nastopila v vlogi recitatorke na partizanskem mitingu. Na začetku sedemdesetih let je nastopila v dveh manj odmevnih filmih: v *Oxygenu* (1970) Matjaža Klopčiča, za katerega je scenarij napisal Dimitrij Rupel, je odigrala vlogo predstavnice uporniške hipijevske skupine, v komorni drami o ljubezni in zločinu z naslovom *Mrtva ladja* (1971), v kateri je bil njen partner Radko Polič, pa je nastopila v glavni ženski vlogi.

Ko se je režiser Matjaž Klopčič po prvih novovalovskih filmih in poskusu »političnega filma« usmeril v filme igralcev, je Milena Zupančič postala stalna članica filmske ekipe izjemnih slovenskih, pa tudi jugoslovanskih igralcev, celo njegova najljubša igralka.

Najbolj pa je mlada igralka zaslovela je v filmu *Cvetje v jeseni* (1973) po motivih povesti Ivana Tavčarja. Vrhunsko je odigrala vlogo lepega kmečkega dekleta v tragični ljubezenski zgodbi o Presečnikovi Meti in mestnega življenja naveličanem advokatu (Polde Bibič).

Lik Presečnikove Mete je razvijala naprej v filmu *Strah* (1974). V njem je zasedla vlogo služkinje Ane, v katero se zaljubi lastnik ljubljanskega bordela (Ljuba Tadić), ki v njej vidi zadnjo priložnost, da bi zaživel drugačno življenje. Film prikazuje dekadenco ljubljanskega meščanstva in je postavljen v leto 1895, ko je Ljubljano stresel uničujoč potres.

Milena Zupančič v filmu *Idealist*, 1976. Hrani Arhiv Slovenske kinoteke.

Milenina najljubša vloga pa je vloga Žašlerce v filmu *Vdovstvo Karoline Žašler* (1976), za katerega je scenarij napisal Tone Partljič. Govori o grozljivi usodi mlade vdove na podeželju, bogu za hrbtom. Igralka, znana po tem, da nikoli ne uporablja dublerk, je sama odigrala »kaskaderski prizor«, v katerem jo odhajajoči ljubimec Trener (Boris Cavazza) z motorjem vleče po prašni cesti.

V čas secesije oziroma konca stoletja je postavljen tudi film *Iskanja* (1979), adaptacija romana Izidorja Cankarja *S poti*, v katerem je prvič igrala intelektualko, samostojno in samozavestno Karlo. Film se v celoti dogaja v Italiji, kamor sta se odpravila duhovnik in umetnostni zgodovinar Ciril (Boris Cavazza) ter njegov prijatelj Fritz (Boris Juh), da bi ob stiku z italijansko umetnostjo našla notranji mir.

V filmu *Dediščina* (1984), sagi o razpadu premožne družine, je upodobila meščanko, posestnikovo ženo Malko, ki se obupana nad tegobami življenja zateka v alkoholizem.

Zadnji film, ki ga je posnela z Matjažem Klopčičem, *Moj ata, socialistični kulak* (1987), se zopet dogaja na podeželju in je postavljen v čas po drugi svetovni vojni. V njem je upodobila ženo »socialističnega kulaka« (Polde Bibič), ki se na svojstven način upira kolektivizaciji.

Ob Klopčiču so jo v glavnih vlogah angažirali tudi drugi slovenski filmski režiserji, najprej Igor Pretnar v filmu *Idealist* (1976) – zasedel jo je v vlogi Tončke, Kačurjeve žene, ki se iz preprostega dekleta prelevi v *femme fatale* –, Vojko Duletić v filmu *Draga moja Iza* (1979), Božo Šprajc pa v filmih s sodobno tematiko *Krč* (1979) in *Dih* (1983) ter v svojem zadnjem filmu *Felix* (1996). Andrej Mlakar jo je zasedel v vlogi Lenke v prvencu *Christophoros* (1985), Anton Tomašič pa v svojem kinematografskem prvencu *Kormoran* (1986), kjer je igrala protagonistovo sestro. Glavno moško vlogo je odigral Boris Cavazza, ki je tudi napisal scenarij za film.

Kot mnogi slovenski igralci je tudi Milena Zupančič nastopala v filmih v širšem jugoslovanskem prostoru. Omenimo naj le dva, še vedno aktualna: *Novinar* (1979) Fadila Hadžića in *Obetaven fant* (*Dećko koji obećava*, 1981) Miloša Radivojevića.

Najbolj ustvarjalno igralkino obdobje so bila sedemdeseta in osemdeseta leta. V devetdesetih je nastopala manj, po letu 2000 pa so jo v stranskih vlogah angažirali režiserji mlajše generacije Klemen Dvornik (*Na svoji Vesni*, 2002), Miha Hočevar (*Na planincah*, 2003) in Barbara Zemljič (*Panika*, 2013). Prvo glavno vlogo v novem tisočletju je odigrala šele leta 2012 v romantični komediji Matevža Luzarja *Srečen za umret*.

Leta 1968 je začela nastopati tudi v televizijskih dramah in serijah. Na slovenski televiziji je delala z različnimi režiserji: z Mirčem Kragljem (*Mali oglasi*, 1970), Antonom Tomašičem (*Avtostop*, 1973), Vaclavom Hudečkom (*Dekameron*, 1972), Božom Šprajcem (*Ante*, 1982) in drugimi.

Posebno pozornost velja nameniti tudi dokumentarnemu filmu *Vsaka dobra zgodba je ljubezenska zgodba* (2017) Rajka Grlića in Matjaža Ivanišina. Slednji je spremljal tudi nastajanje gledališke predstave v režiji Dušana Jovanovića *Boris, Milena, Radko*.

Milena Zupančič je za igralsko ustvarjenje prejela vse najprestižnejše nagrade. Ker jo v rubriki Sedma umetnost predstavljamo kot filmsko igralko, bomo našteli le filmske. Na Festivalu Jugoslovanskega igranega filma v Pulju je prejela srebrno (*Cvetje v jeseni*) in zlato areno (*Idealist*, *Vdovstvo Karoline Žašler*) ter na Festivalu filmskih stvaritev v Nišu štiri nagrade cesarica Teodora za najboljšo žensko vlogo (*Cvetje v jeseni*, *Idealist*, *Dediščina*, *Christophoros*), velja pa tudi za edino med slovenskimi igralci in igralkami, ki je bila nagrajena s priznanjem čele kula, in sicer za vlogo v filmu *Vdovstvo Karoline Žašler*. Leta 1993 je prejela Prešernovo nagrado za igralske dosežke, leta 2016 pa nagrado bert, ki jo Društvo slovenskih režiserjev podeljuje za igralske dosežke, in najvišje državno odlikovanje – zlati red za zasluge za ustvarjalni opus na področju slovenske gledališke in filmske umetnosti. Na Festivalu slovenskega filma v Portorožu 2022 je kot edina filmska igralka doslej prejela badjurovo nagrado za življenjsko delo, letos spomladi pa jo je revija Jana proglasila za Slovenko leta 2022.

Dr. Janez Vodičar

Škofova modrost

Uvod

Besede mogočnega škofa Joannesa Franciscusa iz Tavčarjeve *Visoške kronike* ob pogovoru z Izidorjem so mi dale vedno misliti. »Ponovil je še enkrat prašanje: ›Kaj torej? Ali še vedno veruješ, da so čarovnice na svetu?‹ Sedaj sem samo še zastokal: ›Ne vem.‹ ›Ti si gotovo v sorodstvu s svetim Tomažem! – Poslušaj sedaj svojega škofa, poslušaj svojega vladarja! Ta ti odgovarja: Jaz ne verujem!‹ In gospod Joannes Franciscus je vstal ter zopet letal po čumnati.«[1] Odločen »ne« čarovništvu, ki je vseskozi prisoten v ozadju romana, lahko kaže na naivnost ljudi in brezbrižnost vladarjev. Tavčar si prizadeva prikazati avtoriteto škofa in njegove možnosti, da brez kakršnih koli demokratičnih procesov odloči po svoje. Po drugi strani prikaže naivnost ljudstva, ki v vsaki posebnosti, še zlasti taki, ki ruši utečen tok življenja, išče najlažjo in naivno razlago. Prav to ljudstvo bi, vsaj po besedilu sodeč, ubogalo najvišjo cerkveno in posvetno avtoriteto. Ta se proti lastnemu prepričanju tega ne posluži in pusti, da množica dobi priložnost videti razsodbo, ki bo na nek način nevtralna. Gre za spraševanje, ki je ob družbenih dogajanjih danes še kako potrebno. Ob pojavu vseh mogočih kolesarjev in družbenih peticij se nehote sprašujemo, ali ni nobenega pametnega voditelja, ki bi imel »kmečko pamet«. In ko imamo na volitvah možnost izbire, si izberemo prav opcijo, ki upošteva »glas ljudstva« in se hitro izkaže za prevaro. Vse večji vpliv, ki ga ima na človeka svetovni splet, je še bolj zastrašujoč.

Če sem v svoji mladosti, ob prvem branju *Visoške kronike*, dogajanje v zgodbi razumel bolj kot »neumnosti verjetja« samoupravnem socializmu, je danes spraševanje v veliki meri usmerjeno na analogijo med ljudstvom v zgodbi in današnjimi velikimi borci proti cepljenju, za zdravo prehrano, proti kapitalu … ter na podobnost med zahtevami nekdanjega in današnjega časa, denimo po novi svetovni ureditvi. Tudi vojno v Ukrajini lahko razumemo v tej luči: se ljudstvo res ne zaveda – če vsaj malo verjamemo raziskavam ruskega javnega mnenja –, kam jih pehajo njihovi voditelji? Vse račune bodo morali tako ali tako sami plačati, kot na svojo starost ugotavlja tudi Tavčarjev glavni junak Izidor. Vsaj delno razumevanje delovanja družbe in nalog škofov vseh časov in oblik bi nam lahko še kako koristilo.

Kritičen pristop k družbi

Girardova teorija grešnega kozla kaže na potrebo ljudstva, da usmeri svoj gnev proti nedolžni žrtvi, ki se ne more braniti. »V trenutku

vsesplošnega nasilja, ki ga je sam[o] sprožil[o], to nasilje preusmeri na nedolžno, naključno izbrano žrtev, iz katere naredi krivca – grešnega kozla. S tem prepreči samouničenje skupnosti.«[2] Tavčar natančno oriše čas *Visoške kronike*. Prihod Agate na Visoko je posledica nasilja. Toča, bolezni in podobno pritiskajo na ljudi. Razlaga je preprosta, a učinkovita. Vendar se kot državljani težko zadovoljimo s tako teorijo, ki nas na nek način usmerja v posnemanje nasilja nad nedolžnim, pri Tavčarju celo dobrim in lepim, kar v vsej svoji nedolžnosti predstavlja Agata. Sploh danes moramo v iskanju rešitve izključiti religiozni moment, ki je izvor teorije grešnega kozla. Družba, ki ne more prepustiti Bogu takšnega očiščenja, kot ga je starozavezna skupnost opravila z ritualom grešnega kozla, mora na nek način to prerasti in najti bolj sekularno razlago in princip družbene regulacije. Prav k temu nas usmerja *Visoška kronika*, saj so bila njenemu avtorju – pravniku in politiku – vprašanja delovanja družbe znana in po njegovem mnenju potrebna treznega premisleka. Deloval je sicer zelo antiklerikalno, a je bil v svojem zadnjem romanu bistveno bolj krščanski in pobožen, kot je bil v svojih predhodnih delih. Vera mu je predstavljala nekaj svetega, vsaj tako lahko beremo tudi ob zaključku, ko Georgius Postumus zdihuje v svoji neodločenosti k Njemu![3] Pri razumevanju tega vzdihovanja in Izidorjevega iskanja miru in želje po tem, da bi bil dober gospodar, nam lahko pomaga francoski mislec Paul Ricoeur, ki poskuša identiteto družbe – in s tem v določeni meri tudi posameznika v njej – razumeti s pomočjo dvojne razpetosti med utopijo in ideologijo.[4] Beseda ideologija v sodobnem družbenem diskurzu ni ravno dobrodošla; Ricoeur jo v svojem fenomenološkem pristopu vzame kot del družbenega samorazumevanja, ki vedno potegne za sabo svoje nasprotje: utopijo. Pri utopiji ne gre za neko sanjarjenje o nemogočem, temveč za vizijo skupnosti in njene prihodnosti.

Celotno Izidorjevo življenje, ki se po besedah sina zaključi v miru, je iskanje pravega načina življenja, ki bo dober tudi za druge. Srečanje z Marksom ob smrtni postelji in želja po odpuščanju vključujeta tudi Agato, ki je njuno skupno hrepenenje. Tavčar takoj po Marksovi smrti in Izidorjevi želji, da bi mu svetila večna luč, usmeri pogled v rodovitno pomlad in domači kraj, ki je ravno v razcvetu.[5] Brez razumevanja preteklosti in upoštevanja tradicije bi Izidorjeva pot pomenila zgolj vrnitev izčrpanega in razočaranega starca. Ker pa se spravi s svojo preteklostjo in sprejme vso dediščino, očetovo in svojo, zmore iti naprej in celo postane rodoviten. Ob tem doživi, kar je zaželel tudi svojemu sovražniku Marksu: spokojno smrt in vero v večno življenje.

Girard se pri družbeni vlogi grešnega kozla sklicuje na mimetično sposobnost človeka, ki izhaja iz nekakšne družbene imaginacije. *Visoška kronika* je polna tega. Že kot otrok je hotel Izidor s pištolo oponašati močne. Priča bujne imaginacije pa je bralec zlasti ob javnem procesu proti Agati v Škofji Loki. Pravičniška drža terja eno, človeška ali bolje ženska pa drugo. Agata je le objekt, ki prebuja uspešno procesiranje družbenih pojavov za obe strani, medtem ko tretja stran, Izidor, okamni. Škof pa čaka na to, da kdo spregleda in vidi v Agati osebo. Izidorja že

vnaprej obsodi, da tega ni sposoben, saj razmišlja le o blagostanju, ugledu domačije. Oče mu ni le odsekal prsta, ampak ga tudi ujel v lastni način razmišljanja.

Gre za nekakšno poetično ustvarjalnost, ki ni le privilegij umetnikov, ampak lastnost vsakega izmed nas. Lahko mislimo več, kot zmore procesirati naša matematična pamet in kot smo pridobili iz lastnih izkušenj. Če Ricoeur loči med reproduktivno in produktivno imaginacijo,[6] še ne pomeni, da je ena manj in druga bolj ustvarjalna. Vsaka v sebi združuje tako mimetični kot ustvarjalni moment. Posnemanje se zgodi prav z odstopom od sebe ter s transsubjektivnostjo in presežnostjo, ki vnašata lastna pričakovanja in potrebe. Prav tako produktivna imaginacija nikoli ne more brez reproduktivne, saj vedno nastaja na osnovi že pridobljenega, naučenega. Pri tem nas opozori, da gre za proces, ki redno poteka v interakciji s konkretnim okoljem. Še tako od javnosti odmaknjena ustvarjalnost ne more biti nečasovna in neprostorska. Imaginacija je vedno družbeno pogojena.

Uvedba tega domišljijskega procesa na raven realnega sveta in družbene skupnosti terja posebno previdnost. Vsako zatekanje v poetičnost je vedno vprašljivo, saj vselej vključuje vstopanje v nemogoče: *svet kot*;[7] v to, česar ni, ali, bolje, še ni. Umetnik, mislec, ki resnično ustvarja, je vedno na nepravem mestu. Če Ricoeur pogosto uporablja to negotovost kot simbol za krhkost človeškega bivanja, je prav imaginacija tista, ki pomaga tako posamezniku kot skupnosti, da jo preseže in na nek način obvladuje. Nevarnost bega od dane stvarnosti obstaja, a prav bežnost in negotovost predstavljata glavni gibali človekovega domišljijskega procesa. Vendar ta prav zaradi krhkosti bivanja in nevarnosti, da bi pomešali spomin in pričakovanje, preteklo in prihodnje s sedanjostjo, imaginativno z realnostjo, terja resen premislek.

Če je platonska vizija družbe združevala eno in drugo, je v duhu tega premisleka smiselno ločevati med politično in filozofsko dejavnostjo. Prerok ni kralj in prvi ne more dobro vladati brez drugega, drugi pa ne učinkovito prerokovati brez prvega. Lahko je Izidorju gledati nazaj in razumevati stvari, ki jih je doživel. Očita pa si, da ni prej sprevidel, kam vodi tok dogajanja. Očetova dediščina je resničnost, ki jo ne more zanikati, kaj pa z njo počne, je v veliki meri odvisno od njega, če bi seveda pravi čas to sprevidel. Bil je paraliziran z ujetostjo v danost tako s strani očeta, kot tudi okolja in domačije. Ricoeur bi dodal, da bi moral Izidor ločiti to, kar je sad produktivne ali reproduktivne imaginacije, od v tem trenutku in na tem mestu živeče stvarnosti. Šele tako bi lahko Izidor uspešno vodil svojo domačijo in dosegel mir s preteklostjo ter lastnim hrepenenjem. Z ločnico med produktivno in reproduktivno imaginacijo lahko v družbi uvedemo pojem verjetja, saj gre pri spoznanju sedanjega, realnega, bolj za vednost, izkušnjo, kjer govorimo bolj o pravilnem dojemanju, zmoti in podobno. Pri imaginaciji pa je vedno navzoča razsežnost verjetja, v kateri med širjenjem verjetja na druge in sprotnim prevzemanjem družbene konotacije dobi glavno mesto avtoriteta.[8]

Že Max Weber ugotavlja, da vsaka avtoriteta poskuša legitimizirati svojo pozicijo. Še posebej politična, ki se poslužuje tega procesa za opravičevanje svoje oblasti. Neka skupnost v določenem prostoru in času ne postane politična realnost, če ni sposobna sprejemati obče veljavnih odločitev. Pri sprejemanju odločitev gre vedno za dominacijo določenih interesov, pričakovanj ali potreb nad drugimi. Iz te potrebe po učinkovitosti, po sprejemanju odločitev, se rodi dominacija in posledično tudi avtoriteta določene skupnosti. Noben družbeni fenomen bolj kot dominacija in avtoriteta ne upravičujeta določenih družbenih predstav, ki omogočajo močnejše verjetje. Ricoeur v to posredno vlogo med dominacijo, avtoriteto in verjetje umešča ideologijo. Verjetje za določeno stabilno družbeno skupnost nikoli ni dovolj. Saj je treba odločitve sprejemati v realnem svetu in za realne ljudi, za kar je verjetje slab argument. Krhkost bivanja hoče gotovost. Zato je razumljivo, da prav s pomočjo legitimizacije in s tem utemeljevanjem svojega prav poskuša določeno okolje preiti iz verjetja v védenje. Vsako nasprotno mišljenje, rušenje verjetja, ki se ima za védenje in s tem edino realnost, je že vnaprej označeno za nerealno, za prostor, ki ga ni. Naloga utopije, da pripravlja in ustvarja *topos*, ki ga ni, je tudi, da ruši samoumevnost avtoritete določenega režima ali sistema.[9] Predstava o moči škofa in vzvišenosti sodišča je temelj družbene gotovosti, ki tudi Izidorju vliva možnost, da sanja o svojem gospostvu. Prehiter poseg škofa, ki bi ga naiven bralec pričakoval s strani škofa, bi prišel preveč navzkriž s predstavami množice. To bi hitro rušilo stabilnost družbe in ljudje bi zopet zapadli v mimetično iskanje grešnega kozla. Preprosto rečeno: družba se ne bi nič naučila za svojo prihodnost.

Med gotovostjo in sanjami

Prepletanje pozitivne in negativne vloge imaginacije pri raziskovanju in razumevanju družbe je vedno povezano s procesom vzpostavitve avtoritete in dominacije. Ricoeur poskuša, kot smo že omenili, ta proces opredeliti s pojmoma utopije in ideologije. Če je vloga ideologije povezana z reproduktivno imaginacijo, ki neko skupino preko procesa umeščanja avtoritete v proces učinkovitosti usposobi za zmožnost sprejemanja obče veljavnih odločitev, se ta lahko iz pozitivnih elementov ohranjanja in povezovanja neke skupnosti spremeni v nasilje ohranjanja za vsako ceno, kar se očitno kaže v samoumevnosti, da proces proti Agati bo in je potreben. Grožnja strašne ječe, ki jo mladi Izidor izkusi, to še bolj podkrepi.

Vloga produktivne imaginacije je odpiranje novih možnosti bivanja, tudi tega skupnega, ki ga še nikjer ni, je pa v horizontu posameznika in njegove skupnosti. Seveda bo vsaka avtoriteta, ki uporablja svojo moč dominacije in je trenutno na oblasti, razglasila produktivno imaginacijo, ki ruši obstoječi red, za golo, od resničnega življenja oddaljeno sanjarjenje, z eno besedo – za utopijo. To je opaziti tudi s strani

etablirane politike pri nas ob dogajanju na ulicah. Stabilnost določene skupnosti je gotovo odvisna od moči verjetja v določeno avtoriteto, saj le tako zmore sprejemati učinkovite odločitve. Privlačnost alternative, utopičnega, je prav tako zavezana k prepričljivi drugačnosti od uteče-nega. Učinkovitost neke politične strukture je pogosto sorazmerna z močjo dominacije in lahko hitro postane sama sebi namen, zato prav za zaščito, da ne postane iz občo sprejete avtoritete dominacija zgolj zaradi sebe in svojega prav, potrebuje preroško in rušilno moč produktivne, utopične domišljije. Utopija, ki naj bi v vlogi kritike obstoječega in v svoji produktivni imaginaciji odpirala nove možnosti razvoja določene družbe, se prav tako lahko izgubi v shizofrenem sanjarjenju in begu od stvarnosti. »Kakor ideologija deluje na treh nivojih – distorziji, legitimiranju in vzpostavljanju identitete – tako tudi utopija. Najprej tam, kjer ideologija izkrivlja, je utopija fantazmagorija – popolnoma neuresničljiva. Fantazmagorija meji na norost /.../ Potem tam, kjer ideologija legitimizira, je utopija alternativa moči na oblasti. Lahko je alternativa trenutni moči na oblasti ali alternativa sami moči /.../ Na tretjem nivoju, kjer je pozitivna vloga ideologije v ohranjanju osebne ali skupinske identitete, je pozitivna vloga utopije raziskovati možno.«[10] Tega možnega Izidor ne vidi, čeprav mu ga škof predlaga. Zato moč dobi mlajši brat, ki si upa in drzne sanjati. Družba se ob Agati, dobrem, zave, kaj je tisto, kar jo lahko iztrga zgolj iz trenutnega poželenja, saj se ženske povežejo in dajo vedeti, da je ljubezen več kot le poželenje, pravičnost pa več kot le dobro zrežiran sodni proces.

Visoško kroniko lahko beremo tudi s prepričanjem, da je zaznamovana z ideološkimi in utopičnimi procesi. Ravnovesje je krhko, hitro se lahko sprevrže v okorelost ideologizma ali v izgubljenost utopičnega. Kar doživlja Izidor ob škofu, čeprav neupravičeno, saj prav škof ponuja alternativo, utopijo, je za Izidorja gola ideologija. Zaradi zagledanosti v svoj lastni ugled, je škofov predlog nepredstavljiva prihodnost, ki ne gre v Izidorjevo glavo. Kritična zavest, ki jo predstavlja škof, sama vrhovna avtoriteta, bo lahko ohranjala ravnotežje med realnostjo in sanjami, kar pa terja celoten hermenevtični proces. Kot človek ne živi samo iz preteklosti ali zgolj za prihodnost, tako ne moremo tega storiti na ravni samorazumevanja posamezne družbe. Vsaka bližnjica, ki bi poskušala umetno ustaviti napetost med enim ali drugim in tako na silo postaviti v družbi ravnotežje med ohranjanjem – reprodukcijo in prihodnostjo – produkcijo, je obsojena na propad. Škof se tega zaveda in množici pusti, da gre skozi ta proces. Sodni proces proti Agati predstavlja trdnost družbe, ideologijo; podoba nemočne, a lepe in dobre Agate, ki je vsem na očeh, pa možnost družbe, da bi šla v smeri, v katero bi bilo dobro iti.

Vedno na poti

Če po Ricoeurju razpravljanje o ideologijah in utopijah lahko veliko pove o trenutnem, realnem stanju družbe, je prav, da še bolj kot pri

ideologijah vztrajamo pri stalnem vračanju v realnost prav pri vpraševanju o utopijah. Nikoli ne vemo natančno smeri prihodnosti, kar pa še ne bi smelo pomeniti, da v duhu ciničnega uma prepustimo vizije prihodnosti kibernetičnemu dogajanju na omrežjih. Na omrežjih je posameznik brez prave identitete in zato vedno bolj prevzema vlogo pripadnika ali nasprotnika in manj tistega, ki iz tega in za to živi. Povečanje zavesti državljana o sebi in svoji družbi je ena izmed možnosti, da se znajdemo med gotovostjo ideologij in vabljivostjo utopij. Izidor je za to potreboval sramoto pred škofom in javnostjo v Škofji Loki; šele v odmiku vojne je spet našel mir. Škof je razumel, kaj množica potrebuje in kaj jo edino lahko reši. S Tavčarjem se nam spet »vsiljuje« tista ljubezen, ki tu ni v pogubo, ampak v rešitev. Jurij razume in deluje, Izidor ohromi. Marks mora izgubiti vse, ker ne sprejme volje svojega bližnjega, njegova sestra pa s skrbjo za drugega najde svoj dom in bodočnost.

Možnost je le v prepletu in to v odgovornem do globalnega sveta, v katerem živimo, kjer bo prostor tako za preteklost kot prihodnost, za nekaj, kar ohranja – ideološkost, kot za tisto, kar ruši in prinaša novo – utopičnost. Z Ricoeurjem se tudi mi lahko ustavimo pri ugotovitvi, da je treba za sanje o drugačnosti in o drugem prej zaživeti z neprekinjeno interpretacijo tega, kar je bilo pred nami. To je naloga vsake kronike. Brez podpore sprejete avtoritete bodo sanje ostale daleč od resničnosti. Vendar mora ta avtoriteta, ki si upa spreminjati utečene predstave ljudi o tem, kako mora biti in je, ravnati trezno in previdno. Škofova modrost, da je pustil množici, da je sama spregledala in je bilo pri tem malo škode, je v sodobni politični misli redka. Tavčar se je tega naučil v svoji politični karieri in prepoznal moč ukoreninjenosti množic. Ni pa odstopil od svojih sanj o tem, da bodo nedolžni dobili svoj prav, sirote svoj dom in zločinci svoj mir. Ljubezen nam očitno ni v pogubo, ampak v odrešenje, bodočnost in vero v sočloveka.

Opombe

[1] I. Tavčar, *Visoška kronika,* DZS 2004, 145–146.
[2] R. Petkovšek, *Svoboda med žrtvovanjem in darovanjem,* Bogoslovni vestnik 78 (2018) 1, 37.
[3] I. Tavčar, *Visoška kronika,* 188.
[4] P. Ricoeur, *L'idéologie et l'utopie,* Paris: Seuil, 1997.
[5] I. Tavčar, *Visoška kronika,* 182.
[6] P. Ricoeur, *Du texte à l'action*. Paris: Seuil, 1986, 240.
[7] Gre za tipično ricoeurjevski pojem - za primerjavo, ki v miselnem dojemanju vedno prinaša nekaj novega in združuje pogosto nepovezljivo. Omogoča nam videti več, kot smo bili navajeni. Prav s povezovanjem do sedaj nepovezljivega nastaja semantična napetost, ki omogoča boljše in širše razumevanje.
[8] P. Ricoeur, *Du texte à l'action*, 241.
[9] P. Ricoeur, *L'idéologie et l'utopie,* 9.
[10] P. Ricoeur, *L'idéologie et l'utopie,* 406.

Jerneja Jezernik

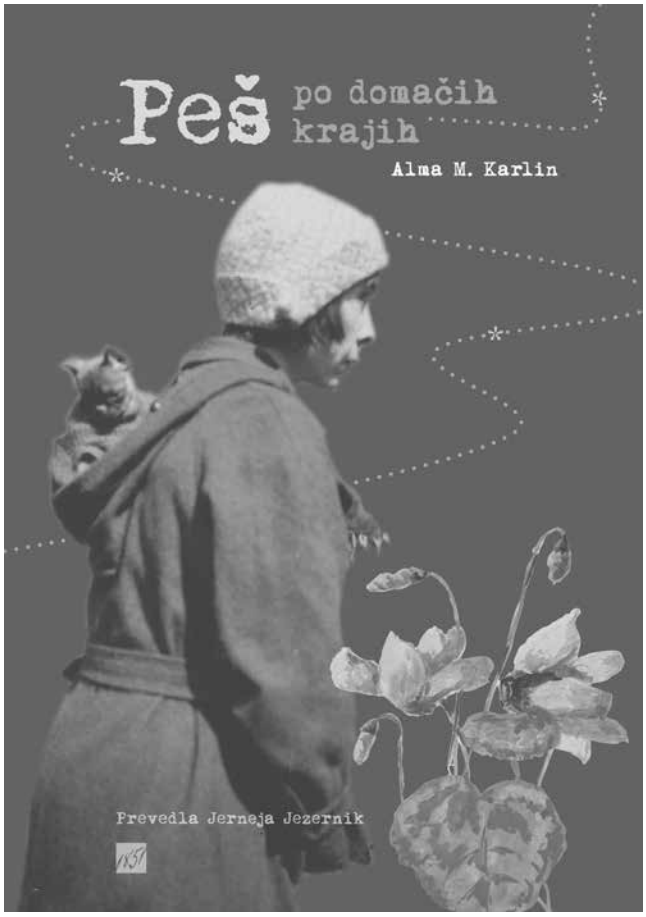
Novoodkriti popotni dnevniki Alme M. Karlin

Ena največjih svetovnih popotnic in pisateljica Alma M. Karlin me vsa desetletja, odkar se ukvarjam z raziskovanjem njenega življenja in dela, ni nikoli nehala navduševati s svojim pogumom, s svojo vztrajnostjo in neverjetno samodisciplino, s svojim značilnim slogom, ki ga ni mogoče uvrstiti v nobeno umetniško smer, ker je preveč samosvoj, tradicionalen in vendarle inovativen, s svojo pokončno hrbtenico, ki se je znala upreti nasilnim ideologijam polpretekle zgodovine, ne nazadnje pa tudi s svojo pragmatičnostjo in ambicioznostjo, brez katerih v času, v katerem je živela, ne bi dosegla takšne slave in uspeha. Vedno sem si želela, da bi več pisala tudi o svojih domačih krajih, a je to dolga leta ostalo le pobožna želja, dokler ni leta 2021 v Rokopisni oddelek Narodne in univerzitetne knjižnice Ljubljana iz Gradca prispela nadvse zanimiva pošiljka.

Dorothea Wiesenberger-Zwach je namreč svojemu spremnemu pismu priložila tri dragocene popotne dnevnike Alme M. Karlin z njenih številnih potepanj po domačih krajih med letoma 1934 in 1936, ki so doslej veljali za izgubljene. Sredi osemdesetih let 20. stoletja ji jih je v svoji zidanici v Pečovniku 44 izročila Thea Schreiber Gam(m)elin, slikarka in Almina »sestra po duši«, in na prvo stran pripisala, da naj jih ga. Wiesenberger-Zwach, ko jih ne bo več potrebovala, izroči v hrambo ljubljanski Narodni in univerzitetni knjižnici.

Zakaj so ti dnevniki tako pomembni? Prvič zato, ker smo doslej vedeli, da je Alma M. Karlin med letoma 1919 in 1927 prehodila ogromno poti na svoji raziskovalni poti okrog sveta, da je prav toliko, če ne celo več kilometrov prehodila tudi po domačih krajih, pa je bilo doslej bolj ali manj neznano. Dokaz torej, da je v srcu (in s peresom) ostala potepuhinja tudi po svoji vrnitvi v Celje. Drugič, s popotnimi dnevniki lahko zapolnimo tudi biografsko in literarno vrzel Alme M. Karlin, hkrati pa imajo zapisi tudi dokumentarna vrednost, saj nam – skozi Almine oči – prinašajo dragocene opise ne samo slovenske Štajerske, temveč tudi še mnogih drugih slovenskih krajev in ljudi izpred slabega stoletja.

In kod vse se je Alma potepala na domačih tleh? Krajev je toliko, da jih je skoraj nemogoče vse našteti, skupaj več kot dvesto, ugotavlja zgodovinarka dr. Marija Počivavšek. V mestoma sentimentalnih, liričnih, meditativnih, poetičnih popotnih zapisih Almo in njeno popotno druščino spremljamo po okolici Celja (Stari grad, Šmarjeta, Celjska koča, Svetina, Štore, Petrovče, Griže, Liboje, Šmohor idr.), po širši celjski regiji (Laško z okolico, Rimske Toplice, Jurklošter in dolina Gračnice, Zidani Most in Kum, Šentjur, Loka pri Žusmu, Žička kartuzija, Slovenske Konjice, Dobrna, Velenje, Huda luknja, Braslovče, Žovnek, Polzela, Gora Oljka, Logarska dolina, Rogaška Slatina, Boč idr.), po Kozjanskem

(Virštanj, Olimje, Kozje, Podčetrtek, Podsreda, grad Podsreda, Bistrica ob Sotli, Svete gore nad Bistrico ob Sotli, grad Pišece idr.), po Posavju (Krško z okolico, Trška gora, Leskovec, Šrajbarski turn, Brestanica, grad Rajhenburg idr.), po Dolenjski (Novo mesto idr.), Gorenjski (Tržič, Brezje, Bled, Bohinj, Vrba, Kranjska Gora, Gozd-Martuljek, Vršič, dolina Vrata, Nomenj, Koprivnik, Ratitovec, Tuhinjska dolina, Kamnik idr.), po Hrvaškem Zagorju (grad Veliki Tabor, Desinić idr.), pa tudi po zahodnem Kvarnerju (Opatija, Lovran, Mošćeniška Draga, Reka idr.), ki je bil v tridesetih letih pod Kraljevino Italijo, ter po Zgornji Avstriji (Salzkammergut, Dachstein, Bad Goisern, Hallstatt idr.).

Vse te kraje je skupaj s citati in bogatim slikovnim gradivom na 16 panojih na izjemno zanimiv način predstavila tudi skupna razstava celjskih kulturnih ustanov z naslovom »Peš po domačih krajih: popotni dnevniki Alme M. Karlin«. Almini popotni dnevniki bodo zagotovo zanimivo branje tako za ljubitelje literature kot tudi za zgodovinarje, geografe, popotnike in seveda pohodnike ter vse ljubitelje narave. Nosilec projekta je Osrednja knjižnica Celje, razstavo pa smo pripravile dr. Alenka Hren Medved (Osrednja knjižnica Celje), dr. Marija Počivavšek (Muzej novejše zgodovine Celje) in Jerneja Jezernik. Razstava je na ogled od 10. maja do 31. avgusta pri spomeniku Alme M. Karlin na Krekovem trgu, zagotovo pa bo potovala še drugod po Sloveniji.

Popotne dnevnike 1934–1936 v nemškem izvirniku sestavljajo trije tipkopisni zvezki, vsak od njih je razdeljen na posamezna poglavja, ki v svojem naslovu praviloma že razkrivajo ime obiskanega kraja ali pokrajine. Dnevniki so napisani v slogu avtoričinih svetovnih potopisov, ki primarno temeljijo na njenih osebnih doživetjih in anekdotah s potepanj, s katerimi se lahko bralec ali bralka še danes močno poistoveti. So sočni, iskreni in iskrivi, vsaj na začetku tudi vedri, z močno humorno in ironično noto, mestoma pa tudi kritični, duhovno obarvani. V njih najdemo tudi načeloma zanesljive zgodovinske, geografske, krajevne, botanične in druge podatke. Še posebej pa izstopajo opisi narave, v katerih se avtorica izkaže tudi kot izvrstna poznavalka domače flore.

Alma M. Karlin se je kot navdušena pohodnica – peturno pohajkovanje je bilo zanjo »kratek sprehod«, sedem ur hoje »pravi pohod«, deset ur pa »izvrsten

pohodniški dosežek« – in velika ljubiteljica narave po domačih krajih potepala v vseh letnih časih, na poti je bila večinoma peš, včasih tudi z vlakom ali avtobusom, kar bi jo danes zagotovo uvrstilo med zagovornike trajnostnega pohodništva. Njeni pohodi izpred slabega stoletja so za današnje čase skorajda nepredstavljiva popotovanja – dolge pešpoti –, in to ob skromni hrani, neprimerni obleki in slabi obutvi. Ob takrat slabo razvitem javnem prevozu je bilo treba velik del poti včasih opraviti tudi v nemogočih vremenskih razmerah, ob nalivih, nenadni zmrzali ali hudi vročini. Hkrati pa je bila narava tudi Almino najbolj priljubljeno zatočišče, saj je lahko v njej našla mir in tišino za premišljevanje ter literarno ustvarjanje.

Ker pa pohodniki ne živijo le od prehojenih kilometrov in literarnega snovanja, so se Alma in njena popotna druščina na koncu pohodov radi okrepčali tudi telesno. Pri Henkeju v Laškem si je ob golažu rada privoščila vrček izvrstnega piva, v drugih gostilnah ali planinskih kočah pa je praviloma naročala vino, »krepčilno pijačo«. Če ga niso imeli, je bilo prekislo ali celo pomešano z vodo, je znala biti do gostilničarjev in gostilničark prav pikra. Kot ljubiteljici žlahtne kapljice pa ji je po grlu najmehkeje tekel »zlati« silvanec, ki ga je – po navadi ob cesarskem pražencu – pila na svojih obiskih pri svoji prijateljici Alice von Susić, v virštanjski vinorodni deželi lastnici številnih vinogradov in celo viteške kleti z izbranimi vini.

Na svoja potepanja po domačih krajih se je Alma M. Karlin le redko odpravila sama. Njeni najzvestejši in najbolj potrpežljivi sopotniki so bili njeni trije psi. V prvi vrsti »radost njenega srca«, pomeranec Blacky, Črnuhec, ki ga je s prvim honorarjem za svoja potopisna dela kupila že leta 1930 na Dunaju kot »izraz ljubezni na prvi pogled« in ki ga je, kot kažejo zapisi, imela od vseh živih bitij najraje. Potem je leta 1935 za zelo kratek čas v njeno življenje vstopila Iti, »izjemna lepotica«, po pasmi maltežanka, ki zaradi svoje gosposkosti ni nikoli stopila na tačke in sta jo morali Alma in Thea vedno nositi na rokah. Tretji, ki jo je spremljal na njenih popotovanjih, pa je bil grifon Joki, »dvorni norec«. Ni bil »ne lep ne pameten«, ni rad ubogal, še huje pa je bilo, da je imel »strašansko razvit čut za erotiko«. Še posebej je izstopala njegova »nezvestoba«, zato se ga je njegova gospodarica nič kolikokrat namenila prodati, a si je na koncu vedno premislila. Vsi trije psi v popotnih dnevnikih nastopajo kot glavni ali stranski junaki, s čimer avtorica izpričuje svojo veliko navezanost na živali in ljubezen do njih.

Od sopotnikov in sopotnic v človeški podobi v Alminem prvem popotnem dnevniku izstopa Rübezahl, dobri »gorski duh« in velik ljubitelj narave, sicer vodja Mestne plinarne Celje pa tudi dejaven član celjskega gasilskega društva. V drugem in tretjem popotnem dnevniku pa v ospredje stopa Almina življenjska sopotnica in »sestra po duši« Thea Schreiber Gam(m)elin (1906–1988). Alma zanjo (ljubeče) uporablja tudi izraze veliki pes, Hunki, nordijska princesa, princesa z Baltika, tudi Cerberus ali Kerber, v grški mitologiji troglavi pes, ki pazi, da ne bi kakšna umrla duša zbežala iz pekla in da ne bi vanj vstopila kaka živa duša. Od drugih gostij, prijateljic, znank, ki jih je Alma ob njihovem obisku vedno peljala na kak daljši pohod po celjski regiji, so bile še na primer slikarka iz Južnoafriške republike po imenu Južna Afrika, pa finska novinarka Anne Marie Kraatz (1899–1981), ki je z nahrbtnikom peš s Finske pripotovala v Celje

k Almi in leta 1934 ostala pri njej devet mesecev. Zanimiva gostja je bila tudi Emmy Kleisner iz Brna, ki je bila leta 1936 nekaj časa tudi »novinka« v tako imenovanem Sončevem samostanu, v katerem sta – najverjetneje pod streho Almine rojstne hiše na Ljubljanski cesti 6 materialno skromno, a ustvarjalno in duhovno bogato živeli »opatinja Alma in menih Thea«. Jasno je, da zaradi njunega asketskega načina življenja in obilice dela v njem ni nihče drug zdržal dlje časa.

Zanimivi so tudi ljudje, ki jih je Alma s svojo popotno druščino srečevala na svojih potepanjih po domačih krajih. Tu so bili številni kmetje in kmetice, s katerimi se je pogovarjala po slovensko, rada je prisluhnila njihovim življenjskim modrostim, njihove domačije pa je poleg gostoljubnosti presojala tudi po tam vladajočih higienskih razmerah. Tudi pri oskrbnikih gradov in grajskih gozdarjih ter njihovih ženah se ji je vedno dobro godilo. Še bolje se je počutila med izobraženimi duhovniki, med katerimi izstopajo iznajdljivi žusemski župnik Jakob Palir (1866–1957), dobrodušni olimski župnik Janez Lorbek (1897–1943), ki ga je Alma večkrat obiskala tudi že pred svojim potovanjem okrog sveta, in krški oz. videmski župnik Ivan Renier (1866–1934), ki je svetovno popotnico in pisateljico v tridesetih letih do svoje smrti leta 1934 vsako leto povabil k sebi na Trško goro nad Krškim, da je lahko v majhni vili v miru ustvarjala. Pri njem je Alma napisala nekaj pesmi ter marsikatero poglavje iz (doslej še neobjavljenih) romanov *Großer Opferstein/Veliki žrtveni kamen* in *Die Nebenfrau des Nabobs/Nabobova stranska žena*. Najvarneje in najbolj navdihujoče pa se je počutila med samostojnimi, neodvisnimi ženskami s podjetniško žilico. Med njimi izstopa njena dobra znanka in pozneje dobra prijateljica Alice von Susić (1877–1945), ki so jo domačini poznali pod imenom Ličika in ki je v svoji vili *Sans Souci* v Virštanju večkrat gostila tako svetovno popotnico kot tudi njene goste in gostje.

Nekaj čisto posebnega pa so bili Almini stiki z zadnjimi in večinoma že obubožanimi plemiči na gradovih Šrajbarski turn, prej grad Thurn am Hart, in na »pravljično lepem« gradu Pišece, prej gradu Pischätz. Na Šrajbarskem turnu je Alma osebno spoznala grofico Adaschko von Lepel (1881–1956), drugo ženo Friedricha von Gagerna (1882–1947), ki je kot avstrijski pisatelj napisal številne lovske, živalske in pustolovske zgodbe. Na bližnjem gradu Pišece pa je obiskovala barona Alfreda von Buttlar-Moscona (1898–1972), ki mu je Alma pravila »velik idealist« in ga imenovala Etelku. Po duši je moral biti bolj pesnik kot gospodarstvenik, saj je grad Pišece v desetih letih spravil na boben, čeprav je menda izgube podedoval že od prejšnjih lastnikov. Zanimiv pa je podatek, da je Alfred von Buttlar-Moscon kot eden redkih plemičev na Slovenskem tako dobro obvladal jezik svojega okolja, slovenskega in zaradi bližine meje tudi (srbo)hrvaškega, da je pozneje, ko ni več bival na gradu Pišece, prevedel dela nekaterih slovenskih (Oton Župančič, Ciril Kosmač idr.) in drugih južnoslovanskih avtorjev (Krleža idr.) v nemški jezik. Z Almo sta si morala biti vsaj po duši, če sodimo po zapisih v popotnih dnevnikih, zelo blizu. Alma je med svojimi bivanji na gradu Pišece marsikaj ustvarila, med drugim je tam napisala pesmi o vilah in zasnovala več poglavij svojega romana *Erdgebunden/Angel na zemlji*, v zadnjem času pa je znan tudi podatek, da je na tem gradu napisala roman *Die Falken von Siebenkron/Sokoli z Siebenkrona*, ki pa je po nesreči končal v ognjenih zubljih.

Vsi trije popotni dnevniki tvorijo zaokroženo celoto, med seboj pa se razlikujejo po raznovrstnosti popotniških ciljev, razpoloženjih ter intenzivnosti popotnih doživetij. Prvi popotni dnevnik, ki v nemškem izvirniku nosi naslov *Wanderbuch 1, Gemeinsames Wandern von Alma M. Karlin 1934*, je še posebej zanimiv zato, ker nam pokaže Almo, kot smo jo lahko doslej le redko doživeli: veselo, optimistično, zadovoljno, materialno preskrbljeno zaradi uspeha njenih potopisov in polno novih literarnih načrtov. Predvsem pa nas preseneti s svojo človeško toplino, ki je pri njej skorajda, tako piše tudi sama, nismo vajeni. Bralcu ali bralki se v popotnih dnevnikih pokaže kot topla čustvena oseba, če že ne toliko do ljudi, pa vsaj do svojega najljubšega psa Črnuhca.

Pod drugi popotni dnevnik z izvirnim naslovom *Zweites Wanderbuch 1935* se je avtorica podpisala kot »Isolanthis«, »tolažeča luč«, posvetila pa ga je »Hunki«, kot je rada rekli svoji »sestri po duši« Thei Schreiber Gam(m)elin, s katero sta si z leti delili vse manj veselih trenutkov in vse več vsakdanjih skrbi. Alma je bila na nemškem in svetovnem knjižnem trgu vse manj navzoča, kar je zanjo pomenilo tragedijo, saj je vso svojo bit vezala na literarni uspeh. Doseči ga v podobnih dimenzijah kot s svojimi svetovnimi potopisi je bilo nemogoče, saj je, kot je sama zabeležila, zdaj pisala bolj duhovno obarvana dela, ki naj bi »služila človeštvu«, a jih je (žal) razumelo le malo bralcev in bralk. Zaradi neuspeha in nerazumevanja njenih del ter naraščajočih finančnih skrbi se je v njej začela vse bolj razraščati tesnoba, s katero je vse težje živela, se borila, pisala.

Tretji popotni dnevnik *Gemeinsames Wandern 1936* je po razpoloženju od vseh najbolj pesimističen, mestoma celo depresiven. Popotna doživetja po domačih krajih tako Almi kot njeni spremljevalki Thei zaradi zdaj že neobvladljive finančne stiske in drugih skrbi niso več prinašala veliko veselja, obe sta bili že utrujeni, izčrpani tako v fizičnem kot tudi duševnem smislu. Vzrok za marsikatero »nevihto v trebuhu« je bila politična klima v nacistični Nemčiji z vse večjim Hitlerjevim vplivom. Ko je namreč leta 1936 pri leipziški založbi Grethlein und Co. izšel Almin roman *Isolanthis*, ki govori o potopu starodavne (mitske) civilizacije Atlantide, so bili nacionalsocialisti prepričani, da je avtorica v njem napovedala propad tretjega rajha, zato so njene knjige izločili iz nacionalsocialističnih knjižnic in ji na sploh delali težave pri izdajanju njenih del na nemškem knjižnem tržišču, na katerega je bila vezana s svojo materinščino, nemščino, v kateri je napisala vsa svoja dela.

Vse tri popotne dnevnike spremlja bogato slikovno gradivo, ki je izjemen dokument tedanjega časa in prostora in je sestavljeno iz originalnih fotografij, ki sta jih posneli Alma in Thea, iz razglednic iz tridesetih let prejšnjega stoletja, pa tudi iz solidno izdelanih Alminih rastlinskih akvarelov. Popotnim dnevnikom je za lažjo orientacijo Alma (ali morda Thea?) lastnoročno izrisala in izpisala zemljevid potepanj po krajih, ki so izvirno zapisana še z nemškimi krajevnimi imeni iz časov habsburške monarhije, za nekatera pa avtorica navaja tudi zgolj slovenske različice.

Popotni dnevniki Alme M. Karlin kar kličejo po tem, da tudi sami vzamemo pot pod noge in se po Alminih sledeh odpravimo odkrivat naravne in druge lepote domačih krajev. V počasnem tempu, peš, (po)doživeto, z lokalno kulinariko, z odprtim srcem za srečanja z ljudmi, z odprtim duhom za vsakovrstna čudesa.

Dr. Roman Globokar

Zakaj je varovanje okolja zapostavljeno v katoliški etiki?

V zadnjih mesecih sem dobil več prošenj, da napišem nekaj o krščanskem pogledu na varovanje okolja. Kljub številnim obveznostim sem se odzval na vsa ta vabila in poskušal z različnih strani osvetliti to pomembno področje človekovega življenja in delovanja. Gre namreč za področje, ki sem ga raziskoval v času svojega doktorskega študija. Osebno sem prepričan, da ne gre za obrobno temo znotraj krščanske etike, čeprav je bila zelo dolgo zapostavljena in ignorirana. Področje krščanske etike je obsegalo človekov odnos do Boga, do bližnjega in morda še do samega sebe. Odnos do drugih živih bitij in do naravnega okolja v glavnem ni bil predmet katoliškega moralnega nauka. Če že, se je nekaj malega govorilo o nedopustnosti mučenja živali, vendar je bilo tudi v tem primeru moralno vrednotenje usmerjeno na človeka. Mučenje živali ni bilo moralno nedopustno zaradi poseganja v življenje živali, ampak zaradi človekove surovosti, ki jo generira dejanje mučenja, in zaradi nevarnosti, da bi človek posledično postal krutejši tudi v odnosih do drugih ljudi. Na žival se ni gledalo kot na bitje, ki bi zaslužilo spoštovanje samo po sebi. Tudi na naravno okolje se je v glavnem gledalo kot na prostor, ki ga lahko človek poljubno preoblikuje v skladu s svojim potrebami in načrti.

Resnici na ljubo je treba priznati, da je celotna zahodna civilizacija zanemarjala odgovornost do drugih živih bitij in do naravnega okolja. Moj priljubljeni filozof, teolog in neutrudni zdravnik v afriškem pragozdu Albert Schweitzer (1875–1965), o katerem sem pisal v svojem magistrskem in doktorskem delu, je zahodno filozofijo primerjal s skrbno gospodinjo, ki je pospravila notranjost hiše in je sedaj nenehno na preži, da ne bi vanjo vstopila kakšna žival. Zahodna misel je v središče celotnega vesolja postavila človeka in njegovo sposobnost razumskega razmišljanja. Že antična filozofija je človeka opredelila kot razumno žival (*animal rationale*). Zaradi razuma se človek razlikuje od drugih živih bitij in ima posebno mesto znotraj naravnega sveta. Glede tega so si bili grški filozofi soglasni. Človek presega vsa druga bitja, saj je sposoben spoznati resničnost in jo preoblikovati v skladu s svojimi idejami.

Ta način razmišljanja dobi nov in odločilen pospešek v začetku novega veka, še posebej s filozofijo Renéja Descartesa (1596–1650), ki celotno resničnost razdeli na *res cogitas* (misleča stvar) in *res extensa* (razsežna stvar). K prvi sodi človekov duh, njegova zavest, njegova sposobnost razmišljanja, k drugi pa celotna materialna stvarnost, vključno s človekovim telesom, z vsemi živimi bitji in s celotnim naravnim okoljem. Razsežna stvar je na

razpolago človekovemu duhu, da jo v skladu s svojimi idejami spreminja in izpopolnjuje. Živa bitja in naravno okolje zato po Descartesu nimajo nobene vrednosti sami v sebi, ampak jim vrednost daje človeški duh. Po njegovem prepričanju so živali avtomati, ki nimajo umskih zmožnosti in ne čutijo bolečine. Tak novoveški pogled na človeka in celotno stvarnost je omogočil izredni razmah znanosti in tehnike, saj snovni svet kot tak sam v sebi ni imel nobene notranje vrednosti in nobenega smisla več. Naravno okolje je bilo povsem razvrednoteno oziroma »razčarano«. Besedno zvezo »razčaranje sveta« oziroma v nemščini *Entzauberung der Welt* je uporabil sociolog Max Weber (1864–1920) in s tem opisal znanstveno-tehnicistični pogled na stvarnost, ki temelji na racionalizaciji vsega, kar obstaja. Narava je razčarana svetosti, skrivnostnosti, magičnosti in nedotakljivosti. Narava je predvsem razsežna snov, ki je podvržena človeškemu intelektu, da jo lahko spoznava (znanost) in obvladuje ter preoblikuje (tehnika). Vse, kar obstaja, je zato podvrženo človekovemu eksperimentalnemu raziskovanju z namenom, da bi človek čim bolje spoznal svet okoli sebe in ga spreminjal v skladu s svojimi nameni.

Če pogledamo na zadnji dve stoletji, potem lahko brez dvoma ugotovimo, da je pospešen znanstveno-tehnični razvoj na vseh ravneh bistveno olajšal vsakdanje človeško življenje. Človek je pridobil izredno moč, da spreminja naravne procese. Pomislimo samo na zadnje rezultate na področju genetike, nanotehnologij in umetne inteligence. Zdi se, da je človek sposoben v samem jedru preustvariti svet. Ob tem pa se postavlja vprašanje, ali je človek dorastel vlogi, v katero je postavil samega sebe. Potem ko je novoveški človek celotno naravno okolje razglasil zgolj za razsežno snov, ki v sebi nima vrednosti in lahko z njo poljubno razpolaga ter jo spreminja, se je znašel v *etičnem vakuumu*, saj mu znanost in tehnika ne moreta odgovoriti na vprašanje o smiselnosti življenja. To, kar je z znanstvenega vidika velik napredek, je lahko za človeka pogubno. Izdelava atomske bombe predstavlja z znanstveno-tehničnega vidika izjemen dosežek, a vendar lahko brez zadržkov trdimo, da bi bilo za človeštvo bolje, če do te iznajdbe ne bi prišlo.

Zgoraj omenjeni Albert Schweitzer je že ob koncu prve svetovne vojne opozarjal na prevelik razkorak med *močjo*, ki jo človek pridobiva z napredkom znanosti in tehnike, in *etično odgovornostjo*, da bi to moč uporabljali v dobro človeka kot posameznika, človeške družbe in celotnega naravnega okolja. Z rastjo človekove moči bi morala rasti tudi zavest njegove odgovornosti, vendar je prav tragedija prve svetovne vojne pokazala, da moderni človek moralno ni dorasel izredni moči, ki mu jo je prinesel razvoj na področju znanosti in tehnike. Materialni napredek, ki zanemarja moralni in duhovni napredek, je po Schweitzerju »podoben barki s pokvarjenim krmilom, ki je izgubila vsakršno možnost usmerjanja: pluje proti nesreči.«[1] Tako kot pri plovbi z barko ni najpomembnejša hitrost, tudi ne, na kakšen pogon pluje barka, ampak predvsem to, ali je smer plovbe pravilna, je podobno tudi z razvojem civilizacije. Hitrejši in močnejši pogon barke zahteva povečano kontrolo in hitrejše uravnavanje smeri. Filozof iz afriškega pragozda ugotavlja, da pridobitve znanstveno-tehnične civilizacije prinašajo posamezniku in družbi velike probleme.

[1] Albert Schweitzer, *Kultur und Ethik*, München: C. H. Beck, 1990 (prva izdaja 1923), str. 99.

»Mogoče izgleda paradoksalno, toda z dosežki znanosti in tehnike ni lažje, ampak mnogo težje ustvariti neko pristno civilizacijo.«[2]

Njegov glas je bil dolgo časa preslišan. Zaupanje v odrešilni potencial sodobne znanosti in tehnike je še naraščalo. Vendar je kmalu prišlo do grozot druge svetovne vojne, brezobzirnega uničevanja ljudi in do uporabe atomskega orožja v Hirošimi in Nagasakiju. Povsem jasno je postalo, da ima lahko znanstveni napredek uničevalne posledice za prihodnost človeštva in celega planeta. Vendar je trajalo še nekaj desetletij, da je prišlo do širše družbene zavesti o nujnosti zaščite celotnega naravnega okolja.

Šele sredi šestdesetih let prejšnjega stoletja je postopoma začela zoreti okoljevarstvena zavest. Postalo je namreč očitno, da imajo tudi povsem plemeniti nameni, npr. uporaba umetnih gnojil ali pesticidov pri kmetovanju z namenom odpravljanja lakote, daljnosežno negativne posledice za človeštvo. Postajalo je jasno, da moramo upoštevati in spoštovati naravne zakonitosti, če želimo omogočiti preživetje človeškega rodu na tem planetu. Moderni človek, omamljen od rezultatov svojega uma in svojih rok, je vendarle moral priznati, da ima narava, ki ga obdaja, svojo lastno vrednost in svoje lastne zakonitosti. Čeprav ima moč, da jo preoblikuje po svoje, je tudi zanj bolje, da upošteva te zakonitosti in prizna notranjo vrednost stvarnosti okoli sebe. Še več, zavest o ekološki krizi, o onesnaževanju okolja, je spodbudila razmišljanje o tem, da je vse med seboj neobhodno povezano in da je človek vpet v številne odnose znotraj naravnega okolja.

O povezanosti vseh bitij med seboj pa je razmišljal že Albert Schweitzer in temeljno izkušnjo človeka opredelil takole: »Sem življenje, ki hoče živeti, sredi življenja, ki hoče živeti.«[3] Kdor razmišlja o sebi in o svetu, ugotovi, da vse, kar ga obdaja – rastline, živali, soljudje – hoče živeti prav tako kot on sam. Temeljna izkušnja človeka torej ni njegova posebnost in izvzetost iz sveta, kot je trdil Descartes (»Mislim, torej sem!«), ampak izkušnja sorodnosti in povezanosti z vsem življenjem, ki ga obdaja. Schweitzerjeva filozofija in njegov življenjski zgled je bil mnogim budilcem ekološke zavesti navdih in spodbuda pri oblikovanju novega pogleda na odgovornost človeka do naravnega okolja. Tako je morska biologinja Rachel Carson (1907–1964) prav Albertu Schweitzerju posvetila svoje vplivno delo *Nema pomlad*[4] (1962), v katerem je opisala škodljive posledice pesticidov na okolje in s katerim je sprožila globalno okoljevarstveno gibanje.

Na žalost moramo kritično ugotoviti, da se krščanske skupnosti na področju okoljevarstva niso pravočasno in ustrezno odzvale. Eden od razlogov je verjetno ta, da so nekateri okoljski aktivisti krščanstvu oziroma še bolj natančno svetopisemskemu naročilu, naj si človek podvrže zemljo in ji gospoduje (1 Mz 1,28), naprtili krivdo za izkoriščevalsko držo človeka do naravnega okolja. Zanimivo je, da se je na začetku novega veka krščanstvu očitalo, da zavira razvoj znanosti in tehnike in omejuje napredek človeštva. Ko pa se je ta razvoj razbohotil do neslutenih možnosti, pa se istemu krščanstvu očita, da je krivo za uničevalne posledice antropocentričnega pogleda na svet.

[2] Prav tam.
[3] Prav tam, str. 330.
[4] Rachel Carson, *Nema pomlad*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1972.

ESEJ

Papež Frančišek v svoji okrožnici iz leta 2015 z naslovom *Laudato si'*,[5] ki je prvi uradni dokument Katoliške cerkve o odgovornosti do naravnega okolja, sicer priznava, »da so si včasih kristjani narobe razlagali Pisma«, vendar moramo po njegovem mnenju danes odločno zavrniti, »da bi iz dejstva, da smo ustvarjeni po Božji podobi, iz poslanstva, da naj si podvržemo zemljo, mogli izpeljati polno prevlado nad drugimi ustvarjenimi bitji« (LS 67). Na različnih mestih okrožnice izrecno zavrača »gospodovalni« (LS 68), »neurejeni« (LS 69) »izkrivljeni« (LS 118, 119, 122), »sodobni« (LS 115) »pretirani« (LS 116) antropocentrizem, tj. postavljanje človeka za središče stvarstva. Ta pretirani antropocentrizem po papeževem mnenju ne izvira iz svetopisemskega izročila, temveč se je razvil v sodobni znanstveni in tehnični civilizaciji. Ekološka kriza je po njegovem mnenju »pokazatelj ali zunanji izraz moralne, kulturne in duhovne krize moderne dobe« (LS 119).

Vidimo, da se Frančišek v svoji oceni v marsičem strinja z razmišljanjem Alberta Schweitzerja in poskuša prst, ki je bil uperjen na biblično izročilo, preusmeriti v začetek novoveške miselnosti. Vendar pa se od protestantskega teologa razlikuje v tem, da rešitve ne vidi v biocentrizmu oziroma v načelnem priznavanju enake vrednosti vsem živim bitjem. Schweitzer je predlagal etiko strahospoštovanja do življenja, ki razširi področje človekove odgovornosti na vsa živa bitja. Temeljno etično načelo se po njegovem glasi: »Dobro je življenje ohranjati in življenje spodbujati; slabo je življenje uničevati in življenje ovirati.« Če človek prizna svojo povezanost z vsemi živimi bitji, če se zave svoje osnovne izkušnje, da je »življenje sredi življenja«, potem ne sme poljubno postaviti meje, do katere bo spoštoval življenje v vseh oblikah. Kjerkoli že in s kakršnimi koli nameni človek škodi ali uniči življenje – v katerikoli obliki –, ravna neetično in je kriv. Radikalnost njegove etike se kaže v tem, da ne dopušča nobene vrednostne lestvice med živimi bitji. »Resnično etičen človek,« pravi Schweitzer, »se ne sprašuje, koliko je to ali ono življenje vredno, da zasluži naklonjenost, in se tudi ne sprašuje, ali in v kolikšni meri je še sposobno občutij. Življenje kot takšno mu je sveto.« Etika je definirana kot »v brezmejno razširjena odgovornost za vse, kar živi«.

Takšna biocentrična etika vodi številne konfliktne situacije, saj mora človek za to, da bi preživel, nujno posegati v druga živa bitja. Za konfliktne situacije izoblikuje Schweitzer naslednje vodilo: »Kadar poškodujem kakšno življenje, moram jasno vedeti, ali je to nujno potrebno. Preko neizogibnega ne smem iti niti za malo, tudi ne preko navidezno nepomembnega.«[6] V vsakem posameznem primeru mora človek pretehtati, če je zares nujno in neizogibno drugo življenje uničiti ali mu škodovati. Končna odločitev je povsem prepuščena delujočemu subjektu.

Papež Frančišek se zelo jasno distancira od vsakega poskusa biocentričnega utemeljevanja etike, saj vidi v tem nevarnost, da bi pravzaprav zmanjšali človekovo odgovornost. Človek lahko prevzame odgovornost za naravno okolje, če se mu prizna poseben položaj znotraj celotnega stvarstva. Frančišek se sicer zelo približa Schweitzerjevi izkušnji, da je človek »življenje sredi življenja«, saj v okrožnici *Laudato si'* večkrat izrecno poudari, da je vse povezano med seboj (LS 91,

[5] Papež Frančišek, *Hvaljen, moj Gospod – Laudato si'*, Ljubljana: Družina, 2015.
[6] Albert Schweitzer, *Kultur und Ethik*, str. 340.

92, 117, 240) in da imajo tako posamezna bitja (LS 69, 76) kot ekosistemi (LS 140) svojo vrednost v sebi, ne glede na njihovo koristnost za človeka. »Ob vztrajanju, da je človek Božja podoba, ne smemo pozabiti, da ima vsaka stvar svojo nalogo in da ni nobena odveč. Vse tvarno vesolje je govorica Božje naklonjenosti, njegove neizmerne ljubezni do nas« (LS 84). Kljub temu pa je po papeževem mnenju povsem neustrezno, da bi se odpovedali posebnemu mestu, ki ga ima človek znotraj celotnega stvarstva.

Verjetno je bil največji razlog za dolgo zadržanost Katoliške cerkve do bolj aktivnega zavzemanja za spoštovanje drugih živih bitij in celotnega naravnega okolja prav reakcija na *okoljski aktivizem*, ki je pravice živali in okolja postavljal pred pravice ljudi. Okoljski aktivisti so zanikali posebno mesto človeka v naravnem svetu, kar pa je ena od temeljnih resnic svetopisemskega sporočila. Po drugi strani pa moramo tudi priznati, da so krščanski aktivisti *pro life* (»za življenje«) v zadnjih pol stoletja prizadevali zgolj za življenje človeških bitij od spočetja do naravne smrti, življenje drugih živih bitij pa v njihovih prizadevanjih ni našlo pozornosti. Bolj pozorno branje prvih strani Svetega pisma nas prav gotovo usmerja v *celostno zavzemanje za življenje*, ki vključuje tako življenje človeka kot tudi življenje drugih živih bitij in vsega naravnega okolja. Vse je namreč med seboj bistveno povezano in človeško življenje je soodvisno od drugih živih bitij. Če verujemo v Boga Stvarnika vsega, kar je, potem se moramo zavzemati za celovito skrb za življenje.

Za ustrezen odziv na okoljsko krizo se ni treba odpovedati posebnemu položaju človeka znotraj naravnega sveta. Papež Frančišek zato trdi, da rešitev za izkrivljeni antropocentrizem ni »biocentrizem«, ampak zmerni antropocentrizem, ki bo hkrati upošteval človekovo povezanost z vsemi drugimi bitji in njegovo posebno skrb in odgovornost znotraj stvarstva. »Od človeka ne smemo zahtevati novih obveznosti do sveta, če hkrati ne priznamo in ne izpostavimo njegovih lastnih zmožnosti spoznanja, volje, svobode in odgovornosti.« (LS 118) Frančišek se ne strinja z odstranitvijo ločnice med človekom in drugimi živimi bitji ter pri tem kritizira tudi okoljske aktiviste, ki zagovarjajo pravice živali in pri tem zanemarjajo človekove pravice. »Čut notranje povezanosti z drugimi ustvarjenimi bitji ne more biti pristen, če srce ne premore nežnosti, sočutja in skrbi za druge ljudi. Očitna je torej nedoslednost nekoga, ki se zaradi nevarnosti pred izumrtjem bori proti trgovini z živalmi, popolnoma neobčutljiv pa je do ravnanja z ljudmi.« (LS 91) Skrb za okolje mora biti združena z iskreno ljubeznijo do ljudi. »Srce je eno samo, in ista beda, ki vodi k temu, da grdo ravnamo z živaljo, se takoj pokaže tudi v razmerju do drugih ljudi. Vsaka okrutnost do katerega koli ustvarjenega bitja je v nasprotju s človeškim dostojanstvom« (LS 92).

Naj sklenem to razmišljanje z željo, da bi se katoličani danes bolj množično vključili v prizadevanja za spoštovanje drugih živih bitij in varovanje naravnega okolja. Želim si, da bi prepoznali, da je to osrednja tema našega verovanja v Boga Stvarnika in da bi prevzeli vlogo oskrbnika njegovega stvarstva. Ni se nam treba odpovedati naši identiteti ali preobračati temeljne resnice našega verskega nauka, ampak se je treba zgolj podati v globine našega verovanja in bolj konkretno prepoznati Božje sledove v vsem, kar nas obdaja.

Dr. David Bandelj

De utilitate inutilitatis: apologija klasične kulture skozi osebno izkušnjo

Uvod

Na začetku šestdesetih let prejšnjega stoletja je nek ameriški znanstvenik moral pred vladno komisijo predstaviti svoje raziskovanje zato, da bi pridobil potrebna finančna sredstva. Komisiji je tedaj predsedoval strogi republikanski senator John Pastore. Ko je dotični znanstvenik začel govoriti o svojem projektu, ki je zavzemal področje teoretične fizike, ga je Pastore prekinil in vprašal: »Oprostite, profesor, ali bo ta projekt lahko omogočal boljšo varnost naši državi?« Znanstvenik se ni dal zmesti in je odgovoril: »Ne. Toda omogočil bo naši državi, da bo bolj vredna biti varna.«

Anekdota, ki jo v svoji knjigi *A che servono i Greci e i Romani?* (sln. *Čemu sploh koristijo Grki in Rimljani?*) omenja italijanski klasični filolog Maurizio Bettini, naj nas vodi v razmišljanje, ki bi ga rad delil na tem mestu. V njem bom poskusil opredeliti enega izmed kulturno najbolj intrigantnih izzivov sodobnosti, ki skuša odgovarjati na sledeče vprašanje: Ali je klasična kultura v postatomskem, post-postmodernem in postkapitalističnem času še aktualna oziroma ali je sploh še uporabna?

Če bi namreč želeli izmeriti vrednost klasičnih študij, ki jih v šolskem kurikulumu po tradiciji najbolj in najprvo uteleša šola, ki je v slovenski kulturni zavesti kaj malo prisotna: to je klasična gimnazija oz. klasični licej, se slika naših prizadevanj pokaže za nekolikanj klavrno. Kaj naj s klasično kulturo, ostankom sveta, ki je praktično nehal obstajati pred nekaj manj kot dva tisoč leti in ki ji je vsaka še kako napredna sodobna ali manj sodobna družbena revolucija namenila mesto v ropotarnici zgodovine? Če se pri tem ozremo le na dve največji zgodovinski zlohotnosti prejšnjega stoletja, lahko ugotovimo, kako je fašizem klasično kulturo (in še to samo rimsko) zlorabil v lastne propagandne namene in smo bili nema priča njeni totalni distorziji, nacizem pa jo je popolnoma nadomestil z lastno – germansko, kajpada – mitologijo in ji namenil neizogibno *damnatio memoriae*. Resnici na ljubo, tudi komunizem ni klasični kulturi prizanesel, saj je npr. po drugi svetovni vojni nova oblast ljubljansko klasično gimnazijo ukinila, kot nam priča Janko Kos v svoji knjigi spominov *Umetniki in meščani* (str. 128): »iz revolucionarnega spoznanja, da šola z latinščino in grščino ter s poudarkom bolj na humanističnih kot na tehniških predmetih ne ustreza socializmu, ampak lahko služi predvsem meščanstvu in Cerkvi.« Škoda, ki jo je ta ukinitev prizadejala slovenski kulturni stvarnosti, je ostala žal nepopravljena, upam si reči tudi nepopravljiva.

A nič boljše s klasično kulturo ne ravna sodobnost. Že odgovor na par reprezentativnih vprašanj je lahko dovolj otipljiv dokaz:

- Je klasika na kateri koli način uporabna pri razvoju vse večje tehnološke informatizacije družbe?
- Je klasika na kateri koli način uporabna v turbo-ekonomskem vrtincu kapitala in njegovih služabnikov?
- Je klasika na kateri koli način uporabna v vse večji pavperizaciji medosebnih odnosov, kjer so naše realne globine skrite pred vse večjo navideznostjo sveta, kjer si kaj vreden samo, če si lep, uspešen in bogat?

Naša realistična vest bi na vsa tri vprašanja nemara odgovorila negativno. Idealizem in nagnjenost k dvomu, ki sta klasikom lastna, pa v tem primeru ne bi bila tako prepričana.

Kultura - neobhodno potrebna odvečnost

Jasno je, da če bomo o smislu in pomenu klasične kulture sodili po paradigmah utilitarizma, ne bomo prišli daleč. Pa vendar lahko s primernim miselnim obratom dokažemo, da je dandanašnji vrednost klasične kulture ne samo uporabna, temveč celo potrebna.

Prej omenjena klasična gimnazija, katere nasledniki v slovenskem šolstvu danes skušajo zapolniti vrzel iz povojnega časa, je v Sloveniji v bistvu le spomin; italijansko šolstvo, v katerega spada tudi izobraževalni sistem Slovencev v Italiji s šolami s slovenskim učnim jezikom, pa v svoj študijski kurikulum vključuje tudi šolo, kakršna je klasični licej,[1] katerega predmetno težišče sloni na klasični kulturi, na latinskem in grškem jeziku, iz katerih so dijaki po končanem petletnem študiju usposobljeni osnovni bralci in prevajalci. Predvsem pa je to šola, ki s svojo prepredenostjo z antično humanistiko lahko posreduje svetovni nazor, zgrajen na antičnih kategorijah lepega in dobrega.

Nekoč je bil klasični licej privilegij. Šola, ki je oblikovala vodilno elito družbe. Toda, kar velja za marsikatero človekovo dejavnost, velja tudi za klasični licej. Kajti, če je klasični licej šola, primerna za vse, niso vsi primerni za klasični licej. Če te namreč prepredenost s klasično kulturo, ki jo na tej šoli tkejo zgodovina, klasični jeziki, književnost, umetnostna zgodovina, filozofija in tako povežejo ves ostali predmetnik v monolitno makrostrukturo, kapilarno prepredeno na mikroravni z raznorodnim znanjem, ne potopi v *formo mentis*, ki jo klasični licej na dijaku vztrajno gradi, je obiskovanje te šole bolj izgubljena priložnost kot aktivna pridobitev. Če klasičnemu liceju ne omogočiš, da te bo njegova posebnost prevzela, si zamudil enega od življenjskih vlakov. Če klasičnemu liceju ne dovoliš, da ti zleze pod kožo, si izgubil njegovo najpomembnejšo lekcijo. Lepota vsega tega pa je, da nimaš nobene gotovosti, dokler ne bo minilo dovolj časa, da bo odmev tvojega bivanja na tej šoli odzvanjal ne le v tvojih besedah, ampak v tvojih dejanjih.

Sam sem občutil edinstvenost te izobrazbene strukture v času svojega univerzitetnega študija. Ne samo, ker sem svojo študijsko pot opravljal ob

imenih, ki smo jih vsakodnevno srečevali med poukom, temveč tudi, ker je opravljati izpite pri Kajetanu Gantarju, Janku Kosu in Borisu A. Novaku pomenilo utelešenje tistega znanja, pridobljenega na njihovih tekstih v času višje[2] šole. Naj izrazim anekdotično, kako se je na predavanju o Aristotelovi *Poetiki* profesorju, ki je tehnične termine razlagal prek antične grščine, na tabli izpisal hi (χ) namesto ksija (ξ) in ko sem ga dobrohotno na to opozoril, je ves razred štiridesetih poslušalcev z začudenjem gledal, katero bitje na obronkih enaindvajsetega stoletja ima v svojem kovčku znanja antično grščino pri svojih slabih dvajsetih letih … Priznam, da sem bil takrat ob občutku neke ne najbolj definirane nelagodnosti napolnjen s ponosom, a tudi z zavestjo o edinstvenosti izobrazbe, ki mi je bila omogočena. To se je potrdilo še kasneje, ko sem se zapletel v vznemirljiv pogovor s Tomažem Šalamunom, ki ga imam ob Prešernu in Kosovelu za največji svetovni fenomen slovenske poezije. Ko je izvedel, da sem obiskoval klasični licej Primoža Trubarja, je izjavil, da mora to pač biti dobra šola, ker pozna pesnika, ki ga je obiskoval samo dve leti in občuduje njegovo splošno kulturo. Nisem mogel drugega, kot da sem mu pritrdil in se nasmehnil ob dejstvu, da sva bila v tistih dveh letih z dotičnim pesnikom, Tomislavom Vrečarjem, sošolca.

Taki in še drugi zelo prozaistični in nič kaj avlični slučaji so me prepričali, da je klasična kultura paradigma, ki jo gre valorizirati prav zaradi njene *potrebne nepotrebnosti*. Odveč je reči, da nas klasična kultura uči razmišljati, iskati in je del najlepše tradicije italijanskega šolskega sistema, ki je v organiziranosti še danes peklenski, a nebeški v demokratičnosti in pluralističnosti svoje ponudbe. Spričo tega razumem, da je naloga nas, obmejcev, ki odisejsko prehajamo koncept geografske in kulturne meje, da postanemo mostovi za slovensko okolje, ki je klasično kulturo močno čislalo le v predvojnem obdobju.

V tem smislu je zato treba zamenjati gledišče: klasična kultura ni uporabnost, temveč vrednota, je tista *neobhodno potrebna odvečnost*, ki postavlja naše življenje v globok odnos z družbo. Brez preteklosti bi namreč izgubili prihodnost, klasika pa je pravzaprav naša kulturna abeceda. Odpovedati se ji, bi pomenilo nekaj takega, kot če bi Kitajci ali Japonci na vrat na nos opustili svoje pismenke in se odsihmal pisno sporazumevali samo še *pinyinu*, v črkovnem sistemu, ki ga nazorno predstavljajo naše *qwert* tipkovnice. S klasiko se je namreč za nas vse začelo: evropska zavest sodobnosti izhaja iz grške kolektivne zavesti o demokraciji, ki je bila sicer še daleč od današnje, ampak je vendarle predstavljala njen *incipit*. Že antični Rim je vedel, da je Grčija zibelka kulture. Njeni večnostni misli in tragični esenci je dodal realistično, skoraj meseno razsežnost in lahkotnost, skupaj sta tako tvorili vseobsegajočo enotnost človekovih čutenj in misli, ki jim je kasnejša judovsko-krščanska tradicija dodala še eno, humanost. Vse to spada v vrednostni sistem klasičnega liceja, ki ni odvisen ne od profesorjev ne od administracije, ker smo na srečo dijakov in nas samih minljivi oz. nadomestljivi, kar pomeni, da bomo imeli vedno možnost, da se bo pojavil kdo, ki bo boljši od nas, hvala Bogu. Vrednostni sistem klasičnega liceja je sam po sebi trden in tako rekoč večen. Ker se pretaka iz generacije v generacijo. Ne bi mogli brati Danteja brez Vergilija, ki je sam spretno sežel Homerja, niti ne bi bilo Prešerna brez Petrarce, ki je na novo odkril klasično

kulturo, še manj bi lahko v sodobni geopolitični zgodovini razmišljali brez Salustija, Svetonija in Tacita ali brez genialnih uvidov Plutarha in njegovih vzporednih življenjepisov. Razmišljati o utilitarnosti klasike je – če nanjo gledamo čisto ekonomsko – torej investicija v preteklost za prihodnost. Pa ne zaradi tega, ker v naših današnjih učilnicah antično kulturo preprosto in naivno primerjamo s sodobnostjo, temveč zato, ker je antika lahko odličen pripomoček pri analizi dogajanja danes. Družba, ki svoje preteklosti ne zna unovčiti za boljšo prihodnost, je obsojena na propad. Splošni trend padca vpisov na klasični licej kaže o njeni omejenosti, ker razmišlja tuzemsko, ne pa večnostno.[3] Pri tem pa za tak upad ne moremo obsojati kategorije staršev, ker odgovornost za povečevanje vpisov ne sloni na njihovih plečih, niti kategorije otrok, ker se odločajo za šolo, o kateri v bistvu ne vedo ničesar, preden vanjo ne vstopijo. Problem tiči v kolektivni zavesti družbe, ki je klasična kultura ne vznemirja več, ne vzbuja v njej radovednosti, ne odpira vzgibov duše ob izjemnih usodah Hektorja, Antigone in Ojdipa, ob eksistencialnih ugibanjih očetov zahodne misli, Platona in Aristotela, ali ob politični pretkanosti Julija Cezarja, racionalni ognjevitosti Cicerona, neverjetni modrosti Marka Avrelija ter celo dvolični lirski in prostaški milini Katula; tako vse naprej do manj znanih biserov, kot je npr. epigram, ki ga Marcial posveča spominu male šestletne deklice Erocije, ko ob njeni smrti izraža pretresljivo prošnjo: »*[N]ec illi, terra, gravis fueris: non fuit illa tibi*.«[4] Zanikanje tega, kar je (bolj) sveto, so Grki imenovali *hybris*, kar ni daleč od krščanskega koncepta izvirnega greha.

Involucija družbenega tkiva je svet pahnila v apokaliptično distopijo, klasična kultura pa se lahko vzpostavi kot njen protipol, ker omogoča oboroževanje z imenitnim in učinkovitim, toda premalo cenjenim orožjem izobrazbe, širine, kulturne osveščenosti in človekoljubnosti, ki jo danes združujemo pod pojmom *humanitas*, ker nas eminteno počlovečuje. Kajti njen cilj ni le kvantitativni, v stilu »več znaš, več veljaš«, temveč kvalitativni, ker omogoča, da o svojem znanju stalno dvomiš, v stilu »vem, da nič ne vem«,[5] in si s tem zaščiten pred tem, da fundamentalizmi vseh barv in vetrov, od političnega mimo verskega do vedenjskega, postanejo del tvojega svetovnega nazora.

Če povzamem z besedami enega meni ljubših prevajalcev iz latinščine v italijanščino, Nicola Gardinija, profesorja primerjalne književnosti na Univerzi v Oxfordu, ki v delu *Viva il latino. Storia e bellezza di una lingua inutile* pravi: »Ob Vergiliju sem bil ganjen, Tacit me je navdušil za krutost, z Lukrecijem sem se oddaljeval, padal v globino in se vrtel, s Ciceronom sem sanjal popolnost v vsem: razmišljanju, govoru, vedenju, Seneka me je pa učil sreče.«

Hortativni epilog

Ljubezenski odnos do preteklosti, ki ga goji formativna obstojnost klasične izobrazbe, je možnost, ki nam je dana z jasnim namenom, da zajamemo civilizacijski duh človeštva in ga iztržemo iz toka časa ter ga postavimo v

duhovno brezčasje, v *kairos*, najvišji trenutek, kvadraturo kroga, ko se v svoji človeški majhnosti in kleče zavedamo svoje neznatnosti v obličju časov in vekov. Ta ponižnost je kategorični imperativ za ljubitelja klasične kulture. Ker slednja zahteva poseben *dressing code*: stalno stremenje po lepem in dobrem ter eni sami gotovosti, globini. V tej se slehernik lahko izgubi, a bo prepričan, da je vredno tvegati (ali kot pravi Sapfo v enem izmed fragmentov: »Vse je treba tvegati, kajti«[6]).

Zagotovo torej klasična kultura v našem življenju ne bo uporabna, morda pa bo naredila naše življenje vrednejše in bolj pripravljeno za globino, ki jo zahteva. Kajti, kot nam pravi Platon skozi Sokratova usta, »življenja brez iskanja človeku ni vredno živeti«.[7]

Opombe

[1] Taki dve ustanovi sta med Slovenci v Italiji klasična smer liceja France Prešeren v Trstu in klasični licej Primoža Trubarja v Gorici.

[2] Italijanski šolski sistem po petletni »osnovni« šoli (prvostopenjska šola – od 6. do 11. leta starosti) ločuje še triletno »nižjo srednjo« šolo (drugostopenjska šola prve stopnje – od 11. do 14. leta) in nato »višjo srednjo« šolo (drugostopenjska šola druge stopnje – od 14. do 19. leta starosti; ob koncu je predvidena matura, ki odpre pot vpisu na fakulteto).

[3] Italijanski sistem ločuje drugostopenjske šole na licejske (klasični, znanstveni, jezikovni, humanistični licej ipd.) in tehniške smeri (tehniški zavod za turizem, informatiko, upravo, finance, marketing ipd.). Krajši statistični pregled zadnjih dveh let kaže, da je od vseh dijakov, ki so se vpisali na licejske smeri v šolskem letu 2022/23 (56 odstotkov), klasični licej izbralo 6,2 odstotka, v šolskem letu 2023/24 pa je od 57,1 odstotka vpisanih na licejske smeri klasični licej izbralo 5,8 odstotka. (Vir: https://www.ilsole24ore.com/art/iscrizioni-nuovo-anno-crescono-ancora-tecnici-571percento-sceglie-liceo-AE1F11dC; dostop: 29. 05. 2023.)

[4] **V 34**: *Hanc tibi, Fronto pater, genetrix Flaccilla, puellam / oscula commendo deliciasque meas, / parvola ne nigras horrescat Erotion umbras / oraque Tartarei prodigiosa canis. / Impletura fuit sextae modo frigora brumae, / vixisset totidem ni minus illa dies. / Inter tam veteres ludat lasciva patronos / et nomen blaeso garriat ore meum. / Mollia non rigidus caespes tegat ossa nec illi, / terra, gravis fueris: non fuit illa tibi.* (Sln. Tebi, oče Fronton in tebi, mati Flacila / izročam deklico to, moje veselje in zaklad, / da se drobna Erotion senčnih temin ne ustraši / in grozečega žrela peklenskega v Tartaru psa. / Pravkar bila je na tem, da šestič preide hlad zime, / če bi prav toliko dni lahko še na svetu živela. / Sredi zaščitnikov starih brezskrbno naj igrice vodi, / s svojimi otroškimi usti moje ime naj čeblja. / Njene še mehke kosti naj prst ne pokrije pretrdo, / in, zemlja, ne bodi ji težka, saj ona ni tebi bila. [Prev. D. Bandelj.])

[5] Etimologija te izjave izhaja iz Ciceronove interpretacije Sokratovega nauka v delu *Academica*, kjer pravi, da Sokrat *Ipse se nihil scire id unum sciat* (»sam [Sokrat] ve, da ničesar ne ve«).

[5] Etimologija te izjave izhaja iz Ciceronove interpretacije Sokratovega nauka v delu *Academica*, kjer pravi, da Sokrat *Ipse se nihil scire id unum sciat* (»sam [Sokrat] ve, da ničesar ne ve«).

[6] Gr. *ἀλλὰ πᾶν τόλματον, ἐπεὶ*

[7] Gr. *ὁ δὲ ἀνεξέταστος βίος οὐ βιωτὸς ἀνθρώπῳ.* (Platon: *Apologija*)

Jernej Leva

Esej o glasbi ob branju Cankarjevega Kurenta

Ko nas glasba popelje onkraj pokrajin vsakodnevne govorice, razumevanja in čutenja, postane simbol. Ne le simbol v strogo literarno-teoretskem smislu kot motiv z globljim pomenom, ki je še na poseben način povezan s temo in ga ni mogoče popolnoma razložiti, temveč kot čutno zaznavni izraz človekovega duha, njegovih globin, notranjega, očem nevidnega življenja. Je priprto okno v kamrico srca, kot jo opisuje eden največjih, ki so melodijo srca našega naroda ujeli v besede, Ivan Cankar. V njegovi pripovedi Kurent *je prav glasba ključ te kamrice, ki skriva v sebi trpljenje in hkrati upanje slovenskega človeka tistega časa. Literarni kritiki bodo morda v tej Cankarjevi zgodbi odkrili vpliv Nietzschejevega dela* Tako je govoril Zaratustra*, v katerem prerok Zaratustra prav tako zapoje in zapleše ter razkrije globljo resnico o človeku in o svetu. Toda Cankar je predvsem želel preko svojega* Kurenta *Slovencem razkriti svoj »peti evangelij«, da bi njegov narod skozi simbolnost glasbe odkril resnico o sebi, ki še danes odzvanja v nas.*

Ob srečanju z možicljem, ki mu ponuja karkoli, si Kurent zaželi gosli. Razcapan, od vseh zapuščen fant brez doma in prijateljev zahrepeni po glasbi, saj čuti, da njena moč lahko prebudi in odkrije z zemljo ter znojem prekrito veselje do sočloveka, naroda in domovine. Kurent si zaželi, kar je pred tem sam doživel v naravi:

Vasi in ljudi se je kurent ogibal; samota je bila njegovo cesarstvo. Gledal je, kako teče potok skozi polje, v senci belih vrb: poslušal je dolgo in natanko njihovo pesem in navsezadnje jo je razločil tako čisto, da je slišal besede in človeški glas. Poslušal je … to tiho pesem polja in njiv … vse bolj bučeča in vse bolj nedeljska je bila njih pesem, nego tista, ki so jo prepevale cerkvene orgle, kadar jih je gonil gluhi organist (str. 4).[1]

Kurent v naravi najde življenje iskrenosti in lepote, ki ga pred tem ni doživel v družini in med ljudmi; glasba le-teh se v primerjavi s pesmijo narave zdi zlagana in uborna. Narava ima v sebi prekipevajoče življenje pomladi in počitek zime, rodovitnost jeseni in poletno sonce, ki Kurentu, slovenskemu človeku, dajejo hrano ter ga živijo. Narodova usoda je bila v Kurentovem času nesrečna, življenje pa usahlo zaradi revščine, zatiranja naroda in tiste njegove drže, ki jo je Cankar označeval kot hlapčevsko. Glasba narave in Kurentovih gosli pa presega to vklenjenost človeka v suženjstvo, kateremu edini cilj je izpolnitev ukazov in golo preživetje. Glasba je tako življenje sámo, je praznik, veselje, odjek notranje sreče, same sebi smisel in cilj. Kurent se prvič zateče h glasbi, ko se zaljubi. Dekle, v očeh katere Kurent ponovno prepozna življenje, »ki mu na vsem božjem svetu ni enakega« (str. 5), je znanilka prisotnosti živega v na videz usahlem narodu. Ko Kurent preko njene lepote zahrepeni po tem življenju, ki ni samo biološka ohranitev, se mu to hrepenenje odstre kot tako temeljno bivanjsko, da ga zlitega ponovno doživlja

[1] Vsi citati v eseju so vzeti iz: Ivan Cankar, 1909: *Kurent, starodavna pripovedka*, Ljubljana, založil L. Schwenter.

ESEJ

v naravi: »Kurent je gledal v nebo in kakor je pelo na nebu, v gozdu in na polju, je pelo v njegovem srcu.« (str. 6) Glasba brez besed govori o notranji izpopolnitvi, po kateri Kurent še posebej zahrepeni ob veliki stiski in trpljenju. »Vesele in bistre so tvoje oči /…/ Pogleda človek vanje, pa sliši pesem, ki jo je takrat slišal, ko se mu je sanjalo, da je prečudno odrešen vseh svojih bridkosti /…/« (str. 6). Ko prejme gosli in začne hoditi in igrati po deželi, njegova glasba naenkrat začne delovati čudežno: »/…/ kakor je ukazal, tako so peli, kakor je godel, tako so plesali /…/« (str. 18) V glasbi je slovenski človek pristno svoj in ne tuj: Kurent ima neko pomembnost za vse svate in zbrane ljudi: kot otrok ni bil sposoben za pastirja, sedaj v glasbi postane pastir črede svatov, saj vsi plešejo na njegovo glasbo. Pesem družbeno in medosebno odtujenost za nekaj trenutkov pozabi in jo nadomesti s svojim lastnim svetom veselja, ki ne pozna stiske.

Glasba Kurentovih gosli je sladka, opojna kakor vino, vabi k plesu in veselju. Ko vstopi v sobo, kjer prepozna »/…/ ne duh[a] življenja, ampak duh[a] smrti« (str. 36), zagode; iz ust bledih in izmučenih ljudi izvabi krik: »Zagodi nam, Kurent, veselja nam daj!« Glasba je prihod življenja v kraj smrti; »[g]rešniki na smrt obsojeni so se preoblekli v razuzdane, pijane svate.« (str. 37) To novo veselje pa hkrati skriva v sebi novo bolečino, ker ni trajno, ampak se konča z naslednjim dnem, po noči pijanskega spanca, ki trpljenja ne odpravi, ampak za nekaj trenutkov zakrije. Tudi Kurentu žalost nikdar zares ne zapusti srca, nekakšna zamišljenost ga obdaja tudi sredi največjega veseljačenja. Morda je vedno bolj prepričan, da življenje, po katerem hrepeni, ni v polnosti dostopno na tem svetu. Vendar, ali Kurentova glasba želi in upa preveč? Ali po 1500 letih trpljenja narod v vinu in goslih išče veselje, ker ga drugje dobi le po kapljicah, ki jih je toliko, kolikor je zanje odbral lastne krvi in znoja? Kurent je taistim ljudem godel že izven hiše, v procesiji na smrt obsojenih grešnikov. Postavil se je na čelo procesije, ki potuje za glasbo, za veseljem, ki se vsaj za trenutek zdi neminljivo. V svoji glasbi postane povzdignjen; »[v]stopil je v hišo evangelist veselja.« (str. 36) Njegov evangelij je pozaba trpljenja, pa je tudi rešitev? Če ta pozaba suženjski hrbet vsaj za trenutek izravna za ples, ali nismo potlej že bližje odhodu na pot, procesiji in romanju, gibanju iz sedanje situacije v boljšo prihodnost? Rešitev ostane nekako skrita, saj Kurent ne razkrije, kako bo prišla in kakšna bo: njegova glasba narod spominja, da ta odrešitev obstaja. Spominja ga, da more nanjo upati, po njej še bolj hrepeneti in hoditi zanjo, plesati na njen takt, čeprav jo bo dosegel šele ob zahodu življenja, ki pa je hkrati vzhod novega upanja.

> Gologlav je bil in golorok, v lica bled in bolan; pod pazduho je tiščal harmoniko. Njegove oči so gledale žalostno in solza za solzo je kapala iz njih. Kamor je taka solza kanila, je vela trava ozelenela, so gozdovi zašumeli, so mrtve bajte čudežno oživele. (str. 77)

Ob branju zadnjih strani nas za trenutek lahko ustavi ta prizor. Če je do takrat v zgodbi vse oživljalo veselje gosli, je sedaj solza tista, ki daje življenje mrtvim hišam in naravi. Morda nas bo tudi danes iz naše mrtvosti iztrgalo oboje, veselje in žalost, v kolikor prideta iz srca, ki iz iste iskrene skrbi in ljubezni do človeka in domovine poje in joka. Takrat bo vsaka beseda, namenjena drugemu, najprej beseda razumevanja in sočutja, potem pa bo sčasoma postala glasba, ki lajša trpljenje; čeprav ga ne ukinja, vseeno prinaša v srce novo življenje.

Ddr. Igor Grdina

Zaliv, mesto in pisatelj[1]

II.

Trst je za Slovence mesto v zalivu *po Borisu Pahorju. Poprej je bil znan kot trgovska – tako grosistična kot »štacunarska« – Meka. Bržčas se je Levstikov Martin Krpan z Vrha od Svete Trojice tam enako uspešno zalagal z magnezijevim sulfatom (po domače: angleško soljo) kakor poznejši podaniki maršala Tita z vsem, kar so iz svoje kapitalistične prihodnosti hoteli imeti že v komunistični sedanjosti. Nekaj časa je Trst – po dveh Ivanih, Tavčarju in Cankarju – veljal tudi za slovenska pljuča.*

V živopisni pristaniški depandansi Dunaja ob severnem Jadranu je vsakdanjost neposredno pred prvo svetovno vojno vsaj za eno generacijo prehitevala tisto v njegovem zaledju. Nemara Trst zaradi razvojne nesinhroniziranosti z okolico v zavesti širšega prostora ni postal mesto pod kraško planoto, ki je s tolikšnim nelagodjem navdajala večino njegovih romanskih prebivalcev, da so si jo drznili vzeti na zanje le vizualno. Zgolj skrajna stiska jih je tu in tam pognala globlje v notranjost. Tako sta v Celju del mladosti preživela pisatelj Ettore Schmitz (ko še ni bil Italo Svevo) in skladatelj Ferruccio Busoni, katerih biografiji sta sicer neločljivo povezani s trgovskim emporijem habsburške monarhije. Družina prvega se je v fejaško mestece ob Savinji zatekla zaradi strahu pred kolero leta 1873 – in potem še 1876 –, starša drugega pa sta bila tako siromašna, da sta morala zase in za genialnega sina med majem in novembrom 1879 poiskati začasno zatočišče pri glasbi naklonjenim dobrotnikih na štajerskem jugu. Šele Scipio Slataper in Fabio Cusin sta Italijane v Trstu opozorila na možnost intelektualnega zaznavanja stvarnosti nad njim. Značilno pa je slednji – sicer najvplivnejši in zato tudi najbolj osovraženi *antizgodovinar* Apeninskega polotoka – v svoji tematizaciji nad Krasom in Zalivom vršečih raznovrstnih burij poudarjal, da teži k osvoboditvi od sanjarij in kolektivne psevdozavesti, ki se trudi slikati stvarnost v skladu s potrebami umirjajočega ravnovesja.

Boris Pahor in Trst sta v zavesti mnogih sinonima. Nekako tako – ali pa še bolj – kot Ivan Cankar in delavski Dunaj ter Drago Jančar in Maribor. Ali Lojze Kovačič in Basel. Ljubljana je na tak način povezana z Miro Mihelič ter v svojem komunističnem obdobju še z Jožetom Javorškom. Toda na popolno zlitost mesta in vodnika, ki bralca kot Vergilij – oziroma v Raju Beatrice – Danteja popelje skozi labirinte njegove peklensko-nebeške *Komedije*, je mogoče govoriti le v Pahorjevem primeru. V opusu osrednjega Tržačana slovenske literature *genius loci* ni niti najmanjše sledi zastrtosti s sencami samozaukazane drže ali skonstruirane poze, temveč je svojevrstna eksistencialna specialka. Zemeljska in zvezdna

[1] Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega projekta *Književna republika Borisa Pahorja* (J6-4619), ki ga financira ARRS (vodja: dr. Urška Perenič).

Pristanišče in Mol San Carlo leta 1909; vir: Wikipedija

karta, za katero se bralcu zdi, da bi bil brez nje izgubljen – četudi bi se oborožil z vsemi navigacijskimi aparati literarne teorije in kriticizma.

V epohi planetarne provincialnosti, ki je anestetski sad od dobe prvih imperijev razcvetajočih se nadvladovalnih konceptov globalizma, je pahorjanski amalgam človeka ter njegovega stvarnega in duhovnega domovanja redek. Je pa poživljajoč: ne opozarja samo na nekdanjost, ko so vse običajnosti in čudesa sveta imela svojo edinstveno barvo, vonj in okus, temveč se v prvi vrsti razkriva kot možnost sedanjosti, ki – utrujena od evokacij in imitacij ter njihovih ponovitev in variacij – išče neposrednost, avtentičnost in identitetno nepotvorjenost. Tako v prostoru kakor v času. Stika za rožo, ne za njenim imenom. Tako ali tako je dovolj skrivnosti zašifriranih tudi v samem cvetu: hieroglifi niso samo v pripovedih, ki ga ohranjajo v spominu tudi potem, ko oveni.

Alojz Rebula je nekoč ugotavljal, da imajo slovenski literarni ustvarjalci težave z mestom: v emocionalni in intelektualni spomin sočasnega in prihodnje rojenega bralstva trajno vgravirane strani njihovih opusov najbolj prepričljivo utripajo v ritmu praelementov. Avtorji, ki v planetarno književno republiko umeščajo prostor med panonsko in beneško ravnico, se počutijo na svojem, ko morejo izraziti moč narave. Mesto kot prostor civilizacije, v katerem se poraja večina konvencionalnih laži kulturnega človeštva, občutijo kot grožnjo. Ali vsaj kot sumljivost. Slej ko prej ga doživijo kot repliko Babilonskega stolpa.

Rebulova misel – kot praktično vse generalizacije – meri na idealni tip določenega pojava oziroma značilnosti; ne uresničuje se pri vsakem mikroskopskem pogledu, pri večini teleskopskih pa. In vsako videnje je tema v nizu variacij. Značilno je Cankar glasnik dunajsko kletno-pritličnih etaž predvsem v duhovnem prostoru, ki mu mejnike postavlja razprostranjenost nemškega jezika. V slovenskem mikrokozmosu pa je bohemski pisateljski proletarec znan kot graditelj tekstnega spomenika materi. Ženski, ki prenese več kot mitični Atlas in vsi ničejanski nadljudje – od prvega do zadnjega moški – skupaj. Zaznamujoči tek za vozom romana *Na klancu*, ki je usodo matere vnesel med arhetipe slovenske literarne klasike, se nikoli ne konča: ni večno vračanje istega, temveč zgostitev življenjske izkušnje v najpomenljivejši trenutek. In ta prav nič po naključju ni umeščen v »senco košatih bukev«, na kamenja, luž in blata prepoln kolovoz … Pa *visoški gospod*! Čeprav je bil Tavčar kot navidezno stoodstotni Anticankar

»poštirkan buržoa« in je smrt dojemal kot vrhunec življenja – torej nič drugače od promotorjev velikomestnega franciscejskojožefinskega *Jugendstila* –, je svojo umetnost prignal do vrhunca s *Cvetjem v jeseni*. Njegova najznamenitejša povest ne skriva odpora do mesta, kjer so ljudje v smeri sobivanja zmožni kvečjemu vljudnosti in izogibanja prepiru. In še eno nezgrešljivo znamenje: v Ljubljani umrli Tavčar – mali kralj slovenskega liberalizma – je hotel biti pokopan kot Visočan. Na deželi se lahko celo tragični prelomi in epohalni konci preobrazijo v tihe elegije.

Pahor pa s svojim Trstom nima težav. Ko se po razsulu italijanske kraljevine poleti 1943 odloča o tem, kje se bo upiral absolutnemu zlu, izbere rodno mesto. Kar ga v Trstu muči, ni pozitivnemu totalu zavezani *jaz*, ki se še temeljiteje kakor Kocbekov, Kovačičev, Javorškov, Jüngerjev, Hartlaubov, Kertészov, Gombrowiczev ali Herlingov razkriva v avtorskem dejanju in hkrati kot bistvena tema v njem porojenih tekstov, temveč *drugi*. Tisti, ki so 13. julija 1920 upepelili tržaški Narodni dom. In oni, ki so pisatelja pozimi 1944 spravili v hitlerjansko koncentracijsko taborišče. Ter nazadnje še samopašneži, ki so toliko in toliko let pozneje ne samo živeli, temveč tudi tovariševali in gospodovali na račun brezsramne izrabe njegovega angažmaja v dneh brezprimerno množičnih smrti posameznikov. Pahor enako dobro kot Sartre ve, da so pekel *drugi*, vendar se temu spoznanju, ki so ga porodile vsiljenosti časa in ne filozofsko »poniranje« med snope vektorjev eksistence, tudi zoperstavi. Predvsem z ljubeznijo, ki surovo bivanje preobraža v življenje – ali vsaj v njegovo možnost. Zato tudi ni čudno, da mu je bil med eksistencialisti, katerih veliko vplivanjsko poldne je sovpadlo s Pahorjevo uveljavitvijo, bližji Camus s koncepcijo upornega človeka. Tržaškemu pisatelju, čigar tenkočutno oko je znalo stvarnost olupiti vseh navideznosti, a je bilo hkrati sposobno v njej odkriti tudi perspektivnost vztrajanja – njegov opus, ki je orjaški spopad s pozabo, je v isti sapi pričevanjsko opozorilo in utiranje poti, katere zaris je svojevrstna Apelova črta –, ni bilo mogoče naročiti, kar so akcionistični pariški študentje februarja 1969 malone ukazali eksistencialističnemu specialistu splošne prakse: »Bodi jasen, bodi kratek!« Kar se je namenil izreči, je bilo kljub trpkosti zmerom vredno slišati. Brez rezov in prirejenih podnapisov.

Pahor se je z neravnodušnostjo, ki ni bila le zavrnitev klinične sterilnosti, temveč predvsem pristna življenjska zavzetost, izognil tudi terapevtskemu nihilizmu. Privlačna sila te plitvine, na kateri je v 19. stoletju nasedla intelektualno prodorna, vendar dejavnostno često letargična podonavsko-jadranska Evropa, je mnoge literarne ustvarjalce preobrazila v ekstenzivne opisovalce. Značilno se je tudi lepo število tržaških vitezov peresa zapisalo diagnostiki in patologiji. Pahorja pa to nikoli ni zadovoljevalo. Pisatelja si ni predstavljal kot registratorja. Njegov duhovni rentgen ni hotel beležiti zgolj obstoječega stanja.

Vse pogosteje se sliši, da so Borisa Pahorja Slovencem odkrili Francozi. A pariška izdaja *Nekropole*, ki je luč sveta ugledala leta 1990, je bila ključnega pomena le za njegov prodor pod reflektorje planetarne literarne scene; z bralci, ki so lahko segli po izvirniku, pa je pisatelj tedaj že imel stkane trdne vezi. Tudi eden Pahorjevih najuglednejših korespondentov – bodoči nobelovec Peter Handke – je vedel zanj precej prej, saj je iz salzburškega Mönchsberga na Kontovelsko reber

Razglednica Trsta iz Pahorjevega rojstnega leta, 1913; vir: Wikipedija

pri Trstu poslal pismo januarja 1985. Da je bilo slovensko, lahko začudi človeka, ki nič ne razume ne o njegovem avtorju ne o naslovniku.

Pahorja so že dolgo pred pariškim odkritjem prebirali tako njegovi lepovidski občudovalci kot mrkogledi zalezovalci – na čelu katerih je bil takrat, ko se mu je zaradi intervjuja z Edvardom Kocbekom onemogočil vstop v kraljestvo slepil samoupravnega totalitarizma, najglasnejši šef kakšne tajne policije (v planetarnem merilu). Prvi so si, medsebojno povezani v zaupniške krožke, posojali že zdavnaj razprodane izdaje njegovih knjig, drugi pa so jih poskušali ustrahovati, osamiti, kaznovati in onemogočiti. Pahor je bil pomemben tudi tedaj, ko je bilo narejeno vse, da bi se v slovenski javnosti ne pojavljal, tihotapljenje njegovega *Zaliva* čez jugoslovanske mejnike pa je vse do konca ohranjalo vsaj lahen priokus po britanskem komedijsko-trilrskem filmskem amalgamu *Sleeping Car to Trieste*.

Prostor med vzhodnoalpskimi vršaci in Jadranom se je – kot eden redkih na tleh stare celine – soočil s fašističnim, nacionalsocialističnim in komunističnim gospostvom. Pahor se je dejavno zoperstavil vsem trem. Pri tem pa treh velikih uničevalnih gosenic 20. stoletja ni enačil: vsaka od njih je vklepala prostost, davila resnicoljubnost in »eliminirala« ljudi, ki si jih je izbrala za sovražnike, na svoj način. In zaradi različnih razlogov. Fašizem je pisatelju poskušal preprečiti, da bi bil, za kar se je rodil in v kar se je kot uporni človek pod njegovim pritiskom izoblikoval. Nacionalni socializem se ga je trudil ugonobiti, a ker ga je pred tem želel izmozgati do zadnjega atoma moči, so se zanj kot bitje, ki se vedno ravna v skladu z lastno edinstvenostjo in se ne vdaja brezizjemnostni logiki stroja, odškrnila vrata v prihodnost. Komunizem, o katerem je odkritelj pogojnega refleksa Ivan Petrovič Pavlov decembra 1934 zapisal, da mu po svetu ni uspelo razsejati revolucije, temveč zgolj fašizem, pa je pisatelju hotel preprečiti samostojno poseganje v stvarnost – vendar je tudi v tem primeru dosegel nekaj drugega od načrtovanega. V podtalje odrivane besede vedno odmevajo globlje kakor tiste, ki se brez ovir širijo čez plan vsakdanjosti.

Pahorjeva publika in književna republika, ki so ju razpenjeni valovi in siloviti vrtinci 20. stoletja ne samo utrdili, temveč tudi razširili ter povezali s prebivalci Kocbekove galaksije in popotniki na Rebulovi cesti, na paradoksalen način pa tudi s prostodušneži na Javorškovem kolovozu, sta zaradi gravitacije opusa v njunem konstitutivnem jedru dialoški. Še več: sta mnogo(na)govorni. In vseskozi emancipacijski. Zato tudi ni presenetljivo, da je italijanski Trst, ki ga poosebljata Pahorjeva korespondenta Claudio Magris in Manlio Cecovini, v mnogočem prav z ustvarjalcem *Nekropole* odkril in vzel na znanje poprej v neštetih burjah med Krasom in Zalivom izbrisovanega in zanikovanega slovenskega.

Se nadaljuje …

Plutarh

Spisi o živalski psihologiji

Zbirka: **Neminljivi 20**
Izid: **junij 2023**
Izdala in založila: **Celjska Mohorjeva družba**
Prevedla: **dr. Barbara Zlobec**
Spremna beseda: **dr. Matej Hriberšek**
Uredil: **dr. Jernej Kusterle**

O tem, da imajo živali razum

1.

Odisej: Mislim, da sem to razumel in da si bom dobro zapomnil, Kirka. A rad bi te vprašal, če imaš med temi, ki si jih iz ljudi spremenila v volkove in leve, tudi kaj Grkov.

Kirka: Kar nekaj jih je, ljubi Odisej! Zakaj me sprašuješ?

Odisej: Pri Zevsu, ker menim, da bi pri Grkih dosegel veliko čast in slavo, če bi jih s tvojo dobroto in s tvojo pomočjo ponovno vrnil v človeško podobo, nato pa jih odpeljal nazaj domov. S tem bi preprečil, da bi se proti naravnim zakonom postarali v živalskih telesih, medtem ko bi do smrti živeli bedno in sramotno življenje.

Kirka: Ta človek je tako nespameten, da meni, da mora njegova častihlepnost imeti zle posledice ne samo zanj, ampak tudi za tiste, ki jih z njim nič ne druži.

Odisej: Mešaš in variš mi še en besedni kikeon, da bi me spremenila v žival takoj, ko bi ti verjel, da je sprememba iz živali v človeka zaznamovana z nesrečo.

Kirka: Mar nisi v svojo škodo že storil hujših neumnosti od teh, ti, ki si zavrnil življenje ob meni, življenje brez smrti in staranja? Zaradi njih sedaj hitiš **986** skozi nešteta zla k svoji umrljivi ženi – ki je, to ti zagotavljam, že postarana! – v prepričanju, da boš postal še bolj občudovan in še bolj slaven, kot si sedaj, a pri tem zasleduješ zgolj prazno dobrino in privid, ne pa resnice.

Odisej: Naj bo, kot praviš ti, Kirka! Je mar nujno, da se stalno prerekava o enem in istem? Osvobodi te može in mi jih prepusti, bodi jim naklonjena!

Kirka: Pri Hekati, stvar ni tako preprosta! To niso navadni ljudje. Pred preobrazbo jih moraš vprašati, ali si té sploh želijo: če bodo rekli, da ne, se z njimi spusti v razpravo, plemeniti prijatelj, in jih prepričaj! V primeru, da ti to ne uspe in da z argumenti zmagajo oni, se boš moral sprijazniti, da je bila odločitev, ki si jo bil sprejel zase in za svoje tovariše, napačna.

Odisej: Zakaj briješ norce iz mene, blažena? Kako bodo vendar oni govorili in poslušali, dokler pred menoj stojijo kot osli, prašiči in levi?

Kirka: Pogumno, najčastihlepnejši med ljudmi! Bom že storila tako, da te bodo razumeli in se bodo s teboj pogovarjali. Ali še bolje, izmed vseh bom izbrala enega, ki bo v pogovoru zastopal vse njih. Glej, pogovarjaj se s tem!

Odisej: Kako naj ga nagovorim, Kirka? Kdo je bil on, ko je bil še človek, kako so ga ljudje klicali?

Kirka: Kakšno vlogo sploh ima pri vajini razpravi, kako se imenuje in kdo je? Reci mu Gril, če se strinjaš. Jaz se bom umaknila, da ne boš dobil občutka, da se odreka svojim prepričanjem samo zaradi tega, da bi se mi prikupil.

2.

Gril: Pozdravljen, Odisej!

Odisej: Pri Zevsu, ti tudi, Gril!

Gril: Kaj me želiš vprašati?

Odisej: Vem, da ste se vsi rodili kot ljudje, in pomilujem vas vse, ki ste se znašli v tem položaju, brez razlike, vendar je naravno, da me zanima, koliko izmed vseh, ki ste zapadli v to nesrečo, je Grkov. Ravnokar sem Kirko prosil, naj vsem tistim, ki si to želijo, povrne prejšnjo podobo, jih osvobodi in jim dovoli oditi z menoj.

Gril: Nehaj, Odisej, in ne spregovori nobene besede več! Vsi mi te preziramo, tebe, ki so te po nepotrebnem označili za »premetenega«! Zdelo se je, da po razumu močno prekašaš ostale ljudi, a si se, ne da bi prej pretehtal smotrnost svoje odločitve, prestrašil prav tega – preobrazbe iz slabšega v boljše. Kot se otroci bojijo zdravnikovih zdravil in bežijo pred učenjem, kar jih iz bolnih in nevednih naredi zdrave in pametnejše, tako si ti iz strahu zavrnil metamorfozo v žival. Sedaj trepetaš in drgetaš ter se sam pogajaš s Kirko, da te ne bi naskrivaj spremenila v prašiča ali volka, nas pa, ki živimo v največjem izobilju, prepričuješ, naj skupaj s preobrazbo zapustimo tudi njo, ki nam jo je poklonila, ter ponovno v podobi ljudi, najnesrečnejših med živimi bitji, odplujemo s tabo.

Odisej: Zdi se mi, Gril, da ti tisti zvarek ni iznakazil samo zunanje podobe, ampak tudi pamet, saj te je napolnil z neumnimi in popolnoma spačenimi prepričanji. Ali pa te je začaral nekakšen užitek sobivanja s tem živalskim telesom?

Gril: Ne eno ne drugo, kralj Kefalenijcev. Če si resnično pripravljen bolj razpravljati kot pa obtoževati in zmerjati, te bom hitro prepričal, da mi, ki smo izkusili obe življenji, po pravici bolj ljubimo sedanje.

Odisej: Z veseljem sem ti pripravljen prisluhniti.

3.

Gril: Jaz pa prav tako z veseljem razpravljam. Začniva pri krepostih, kot so pravičnost, razum in pogum. Zanje prašiči opažamo, da jih imate ljudje za ključne, ko navajate drugačnost od živali. Nekoč sem te slišal, kako si Kirki pripovedoval o deželi Kiklopov, kjer zemlje nihče ne orje in vanjo ničesar ne zasaja, a je že po naravi tako rodovitna, da kar sama od sebe proizvede vse sadeže, in to v izobilju. Sedaj pa mi odgovori, najmodrejši med ljudmi, **987** mar to pokrajino ceniš bolj kot skalnato Itako, rediteljico koz, ki tistim, ki obdelujejo njeno zemljo, šele po težkem delu in hudih naporih obrodi majhne, pičle in ničvredne sadeže? Vprašanja ne vzemi preveč osebno in nanj odgovori, ne da bi zaradi ljubezni do rodnega otoka prikrival pravo resnico.

Odisej: Laž ni potrebna. Svojo domovino in svojo deželo sicer ljubim močneje, a hvalim in občudujem pa njihovo.

Gril: Torej lahko rečemo, da najpametnejši človek meni, da je potrebno hvaliti in ceniti eno, izbrati in ljubiti pa drugo. Mislim, da je tvoj odgovor veljaven tudi v primeru duše. Sklada se namreč s prepričanjem, da je popolnejša duša tista, ki brez vloženega truda in povsem spontano obrodi sadež oziroma v tem primeru krepost.

Odisej: Naj ti bo, tudi to sprejmem.

Gril: Torej se že strinjaš, da je živalska duša popolnejša in hkrati tudi sposobnejša za rojevanje kreposti. Brez ukazov in brez učenja kot neposejana in nezorana njiva poskrbi za spontano klitje in rast kreposti, ki je lastna vsaki živali.

Odisej: In katerih kreposti so deležne živali?

4.

Gril: Katerih sploh nimajo v večji meri kot najmodrejši med ljudmi? Vzemiva najprej za primer pogum. Ta tebe navdaja s ponosom, saj se očitno ne skrivaš, ko pa ti pravijo »neustrašen« in »rušilec mest«. A prav ti, bedni zločinec – ki si z zvijačami in spletkami opeharil ljudi, ki so poznali le preprost in plemenit način bojevanja ter so bili nevešči prevar in laži –, pripisuješ hudobiji krepost, ki hudobijo še najmanj dopušča. Vidiš pa, da se živali med seboj in z ljudmi borijo na odkrit in neizumetničen način ter da se branijo z očitnim in golim junaštvom, kar dokazuje njihov prirojeni pogum. Ne zaradi zastraševanja z zakoni in ne zaradi strahu pred obtožbo odpadništva, temveč zaradi naravnega nagnjenja se izogibajo porazu, vztrajajo do zadnjega in ohranjajo neukrotljivega duha. Poražene niso niti, ko so fizično premagane. Niti se ne predajo malodušju, ampak poginejo v boju. Moč številnih umirajočih živali se skupaj z ognjevitostjo umakne, se zbere v enem samem delu telesa in se postavi po robu ubijalcu ter drhti in se srdi, dokler kot plamen popolnoma ne ugasne in zamre. Nobenega moledovanja ni, nobene prošnje za usmiljenje in nobenega priznanja poraza. V naravi ni lev nikoli suženj levu ali konj konju, kot je zaradi bojazljivosti človek suženj človeku, ki s hlapčevsko pokorščino sprejme suženjstvo, ki je ime dobilo prav po strahopetnosti. Odrasle živali, ki jih ljudje ulovijo z mrežami in pastmi, odklanjajo hrano in se upirajo ženi – raje sprejmejo smrt, kakor da bi pristale na suženjstvo. Ptičke in mladiče drugih ulovljenih živali, ki so zaradi mladosti lahko vodljivi in blagi, ljudje poskušajo pridobiti in jih zapeljati z najrazličnejšim goljufivim dobrikanjem. Ko živalice okusijo užitke in način življenja proti naravi, s časom oslabijo ter sprejmejo tako imenovano udomačitev, ki ni nič drugega kot poženščenost živalske ognjevitosti. Iz povedanega je povsem jasno, da imajo živali že po naravi prirojeni pogum. Iskrenost, po drugi strani, je za ljudi celo proti naravi. To pač lahko najbolje doumeš, predragi Odisej, iz tega, kar sledi. Narava je živalim obeh spolov poklonila enako moč. Pri prenašanju truda v življenjsko potrebnih naporih in v boju za obrambo mladičev samice v ničemer ne zaostajajo za samci. Gotovo si slišal zgodbo o kromionski svinji, ki je, čeprav je bila samica, povzročila Tezeju veliko nevšečnosti. **988** Modrost sama po sebi ne bi koristila niti slavni Sfingi, ki je sedela na vrhu Fikiona ter pletla uganke, če ne bi z močjo in pogumom povsem nadvladala Kadmejcev.

Pripovedujejo, da sta se tam nekje skotili tudi tevmeška lisica, »pogubno bitje«, in kača, ki se je v Delfih z Apolonom borila za preročišče. Vaš kralj je od Sikionca prejel kobilo Ajto kot plačilo, da mu ni bilo treba v vojno – to je bila odlična odločitev, saj je vladar raje dobil lepo in tekmovalno kobilo kot pa strahopetnega moža. Tudi sam si pogosto videl, da panterice in levinje po pogumu in moči ne zaostajajo za samci, kot se to dogaja s tvojo ženo, ki, medtem ko se ti boriš, poseda doma pri ognjišču in ne odvrača – niti kolikor to delajo lastovke – tistih, ki napadajo njo in dom, pa čeprav je po rodu Špartanka. Nima smisla, da ti omenim še prebivalke Karije in Meonije. Že iz navedenih primerov je očitno, da moški po naravi niste pogumni, saj bi enako moč morale imeti tudi ženske. Pogum torej dokazujete pod prisilo zakonov, pri čemer pa ni niti prostovoljen niti hoten, ampak suženj družbenih norm, graj, tujih mnenj in zavajajočih besed. Naporov in nevarnosti ne premagujete, ker bi se jih lotevali s pogumom, ampak ker se bolj kot teh bojite drugih nevšečnosti. Tako tvoj tovariš, ki stopi prvi na ladjo, pograbi lažje veslo, pa ne zato, ker bi slednjega podcenjeval, ampak ker se težjega boji in se mu zato izmika. Prav tako tisti, ki se upira sovražniku, da bi se izognil trpinčenju in smrti, ter prenese udarec, da ne bi dobil še hujših ran, ne dokazuje poguma pred preizkušnjami, pred katerimi stoji, ampak bojazljivost pred nevarnostmi, ki se jim izogiba. Tako se pri vas pogum izkaže za preudarno strahopetnost, drznost pa za strah, ki je rezultat zavedanja, da lahko človek enemu zlu ubeži le, če sprejme drugega. Zakaj bi drugače – če že mislite, da po pogumu presegate živali – vaši pesniki tiste, ki se najbolj hrabro borijo proti sovražnikom, imenovali »volčjemiselni«, »levjesrčni« in »po moči podobni divjim merjascem«, medtem ko nihče od njih leva ne označi za »človekosrčnega« ali vepra za »po moči podobnega človeku«? Mislim, da kot – pretiravajoč s prispodobami – hitronogim pravijo »hitri kot veter« in lepotcem »bogovom podobni«, tako tudi tvorijo primerjave med ljudmi, ki se hrabro borijo, in živalskimi bitji, ki so pri tem najuspešnejša. Vzrok je prisoten v borilnem nagonu kot nekakšnem kaljenju ali ostrenju hrabrosti. Živali se ga v napadih poslužujejo v njegovi prvinski obliki, medtem ko je pri vas ljudeh pomešan z razumom, kot bi bilo vino mešano z vodo, ter pred nevarnostjo popusti in zamudi pravi trenutek. Nekateri posamezniki trdijo, da v boju hrabrost ni potrebna. Še več. Pogumu naj bi se bilo celo bolje odreči in se poslužiti treznega razuma. To je sicer res, če je cilj gotova rešitev, a vendar zelo sramotno, če sta za cilj določeni moč in obramba. Mar ni nesmiselno, da ljudje po eni strani obtožujete naravo, da vam ni opremila teles niti z bodicami, niti s čekani, niti z zakrivljenimi kremplji, po drugi strani pa odstranjujte in zatirate duševno orožje, ki vam ga je poklonila?

5.

Odisej: Presneto, Gril! Zdi se mi, da si postal izvrsten sofist, saj si se celo sedaj, ko govoriš prašičje, tako drzno lotil te tematike. A zakaj nisi takoj zatem prešel na obravnavo vzdržnosti?

Gril: Ker sem mislil, da boš prej ugovarjal temu, o čemer sem govoril. Tebi pa se že mudi poslušati o vzdržnosti, saj si poročen z izjemno asketsko žensko in misliš, da si tudi sam dokazal vzdržnost, ko si zavrnil ljubezenske užitke s Kirko. Vendar se pri samoobvladovanju v ničemer ne razlikuješ od živali.

Jože Pučnik v zgodovinskem spominu in spominu sodobnikov

Več avtorjev, uredil dr. Željko Oset

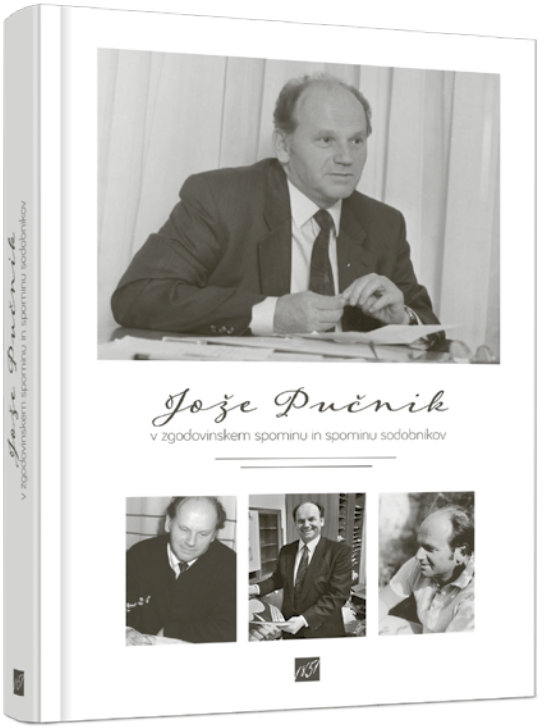
Izid: **junij 2023**
Izdala in založila: **Celjska Mohorjeva družba**
Uredila: **Saška Ocvirk**

Iz prispevka akad. dr. Milčka Komelja *Spomin na očeta slovenske države*

Jožeta Pučnika sem spoznal zaradi prijatelja Nika Grafenauerja. Ko sem bil na prireditvi v prostorih društva slovenskih pisateljev v podporo zaprti »četverici JBTZ«, me je pesnik prijazno pridržal, naj ostanem z njim, kajti bila sva soseda in sva se zato pogosto skupaj vračala domov.

Za veliko mizo se je potem kot na kakem konspirativnem sestanku zbrala ožja skupina ljudi iz kroga poznejših osamosvojiteljev, ki so pričeli presojati napet družbeni položaj. Med njimi se je nenadoma gromovito oglasil markanten mož, ki ga menda edinega nisem prepoznal, in z neverjetno odločnostjo glasno poudaril, da je zdaj nastopil edinstven zgodovinski čas, ko se lahko Slovenci končno osamosvojimo, da je pred nami velikanska odgovornost in da te zgodovinske priložnosti nikakor ne smemo zapraviti. K nujnosti državne osamosvojitve je spodbujal s tolikšnim prepričanjem, zavzetostjo in strastjo, da sem ga občutil kot ljudskega tribuna iz zgodovinskih knjig in me je od navdušenja kar oblil srh, kajti od nekdaj sem si želel, da bi bila Slovenija samostojna. Ko sem zatem Nika povprašal, kdo neki je ta mož, me je samo začudeno pogledal: »Kdo neki? Pučnik vendar!«

Takrat je bil tam navzoč tudi Josip Vidmar, ki je takim stališčem pritrjeval. Potem ko se je pred vojno zavzemal za slovenstvo in se po njej podredil novim časom, je nazadnje očitno celo on zaslutil priložnost, da se mu uresničijo stare slovenske sanje, in se jim je kot zaveden Slovenec predal povsem ne glede na to, kako prilagodljivo politično pamet je sicer imel. Nekoč ga je vpričo mene zgodovinar Fran Zwitter označil celo za političnega idiota. A je bil čustveno povsem navezan na slovenstvo z našim jezikom, za katerega se je vedno zavzemal, in je vsaj v nekem predavanju, ki sem ga bil poslušal, govoril o zgodovinski tragičnosti slovenskega naroda, in ne o našem zgodovinskem uspehu.

Zavezanost slovenski kulturi in jeziku, ki sta bila v Jugoslaviji vse bolj ogrožena, sem čutil tudi sam, tako kot tudi vsi tisti kulturni Slovenci, s katerimi sem se tedaj družil ali sem jih pobliže spoznaval in so se že pred tem pričeli najprej upirati t. i. skupnim jedrom, še posebej Janez Menart; z zadovoljstvom pa so leta 1989 sprejeli dopolnila k slovenski ustavi, ki so dajala prednost slovenskim zakonom nad jugoslovanskimi, kar so v en glas podpirali v anketi »Zlobčeve« revije Sodobnost, naslovljeni z vprašanjem, ali smo zdaj »bolj svobodni in manj varni«. Izstopalo je torej vprašanje svobode, ki pa naj bi ogrožala našo varnost. Spominjam se tudi, kako je Predrag Matvejević med nekim predavanjem Slovence dobesedno rotil, naj se zaradi mešanih zakonov v Jugoslaviji odpovemo želji po samostojnosti, a so mu navzoči, ki so se oglasili, dali jasno vedeti, da se zaradi njih zagotovo ne bomo žrtvovali.

Ob slutnji, da se obeta nekaj velikega, če že ne ob slutnji vzhajajoče slovenske vsenarodne enotnosti in napovedujoče se slovenske pomladi, sem se po tistem sestanku v hipu spomnil vsega, kar sem o Pučniku dotlej slišal ali prebral, in že ob tem mi je postalo jasno, da je bil za uresničitev takega poslanstva lahko tako pogumno pripravljen na vse žrtve samo človek s tako izjemno energijo, kot sem jo tistikrat zaslutil že iz njegovih besed za pisateljsko mizo. Usoda, kot jo je doživel, se mi je zdela neverjetna in pretresljiva in je kazala na moža neizmerne volje in neomajnega prepričanja, saj bi bila za običajnega človeka že kar neverjetna in tudi uničujoča. On pa se je, da bi pripomogel k uresničitvi slovenskih sanj, vrnil v domovino le malo pred tem, ko sem ga prvič videl, in se vključil v osvobodilno vrenje, ki ga je napovedovala tudi znamenita 57. številka *Nove revije*, v kateri je Pučnik sodeloval.

Odtlej sem ga prav tako pogosto videval predvsem v Grafenauerjevi bližini, zlasti na *Novi reviji* in na kakih sestankih, a največkrat na povsem neformalnih srečanjih, moj vtis o njem pa je ostajal nespremenjen. Takrat sem ga ob vsej njegovi odločnosti, iz katere je bil izklesan, spoznal tudi kot obzirnega ter skromnega, izrazito spoštljivega, nevsiljivega, ljubeznivega in prisrčno očetovskega, v srcu že kar milega, a vse prej kot sladkobnega in ob vsej čokatosti le navzven nekoliko robustnega in odrezavega moža, ki mu očitno v ničemer ni šlo za lastno veljavo, ampak le za suverenost Slovencev, in je bil že v osnovi očitno velik poštenjak in je za takega tudi veljal, namreč za čistega kot solza. Zanimal se je tudi za vse

ljudi okrog sebe in za umetnost in mi ob srečanjih običajno odzdravil z besedami: »Kako kaj umetnost?«, ki jim je kdaj celo dodal razumevajoče prijazen vzklik: »Brez umetnosti ni nič!«

Živo sem občutil tudi veliko spoštovanje, ki so ga do njega čutili prijatelji iz kroga *Nove revije*, še posebno Niko Grafenauer, ki je ljudem okrog sebe ničkolikokrat obnavljal njegovo usodo in postal dobesedno besen, ko so nekateri, sicer redki, najbrž že v okviru kakih političnih igric, pozneje pričeli komentirati, da se je med bivanjem v tujini odtujil in da zato ni najprimernejši za vlogo, ki si jo je naprtil ali so mu jo namenili. Takrat je Niko Pučnika vzneseno primerjal celo s Primožem Trubarjem, ki je prav tako moral pobegniti v tujino, da se je rešil, v svoj Nigdirdom, od koder se je ponovno vrnil kot odrešitelj, in ga upravičeno oznanjal za že kar tragično slovensko žrtveno in heroično osebnost, sam pa sem ga videl že malone kot Kristusa. V takih in tudi kakih drugih morebitnih pomislekih proti Pučniku je Niko videl pravo izprijenost, saj so povod za tovrstne neumestne zadržke povzročili ravno njegovi eksekutorji, ki so ga prisilili v izgon. S posebno spoštljivostjo in s ponosom mi je ob slehernem srečanju na ulici o njegovem pogumu in značaju zelo rad govoril tudi njegov starejši mladostni umetniški prijatelj in sošolec ter sodelavec skladatelj Igor Štuhec.

Mene pa je Pučnik navduševal, ker sem si vedno želel, da bi bila Slovenija samostojna. In samostojnost je lahko pravočasno dosegla, ker je na srečo vendar še ohranila dovolj enovito nacionalno substanco – ta izraz je rad uporabljal tudi pesnik Dane Zajc –, ki jo je bilo potrebno državno legitimirati s sklicevanjem na pravico do narodne samoodločbe. (Danes pa je ta docela nezavarovana, saj nacionalna pripadnost ni več zajeta niti v statistični popis prebivalstva v slovenski državi, da bi lahko sploh vedeli, koliko nas še je.) Izhodišče za nasprotovanje vojaškim oblastnikom, ki so najbrž ob podpori tedanje slovenske oblasti pred tem zaprli pogumno četverico, pa je bilo prav nasprotovanje uporabi tujega jezika v sodni zadevi na slovenskem ozemlju, ki so nam ga tudi sicer vse bolj vsiljevali, da bi tako zabrisovali našo narodno identiteto in jo postopoma podredili neobstoječi jugoslovanski.

V krogu *Nove revije* si je najbrž edino Niko Grafenauer, ki je Pučnika sprejemal s tolikšnim spoštovanjem, da si ga je že kar »podomačil«, vendarle jemal tudi pravico, da ga je v svoji otroški hudomušnosti tudi stalno prijateljsko dražil ali zbadal. Preden ga je ogovoril ali pohvalil, mu je namreč že kar praviloma oponesel, češ kaj boš ti, ki si sociolog. Pučnik je ta stalni uvodni očitek ali pomenljivo poudarjen pristavek, da je sociolog, potrpežljivo in z nasmehom mirno prenašal in samo enkrat samkrat sem doživel, da mu je bilo tega dovolj in je, sicer brez trohe sovražnosti, hlastno vzkipel in se ujezil nekako z besedami: »Pa kaj potem, če sem sociolog, in ne umetnik, kot si ti, saj vendar cenim umetnost in res ni potrebno, da me vedno tako zafrkavaš.« In je še poudaril, da gotovo ni take vrste sociolog, ki bi škodoval umetnosti. A se je ob Nikovem nasmehu takoj pomiril in te njegove stalne pripombe nikakor ni jemal za hudo.

Ta Grafenauerjev obvezni očitek o sociologu sem si razlagal s tem, da je v predstavah pesnikovega oziroma pesniškega okrožja za nekako najbolj zveličavnega veljal pesnik, ki je vizionar in živi po pesniško; o sociologih – a ne o Pučniku – pa je Grafenauer očitno že nasploh imel bolj slabo mnenje. Vsaj tako slabo mnenje o sociologih pa sem imel tudi sam in sem zato prijatelja več kot razumel.

Že v srednji šoli sem, čeprav nisem imel kake dnevnopolitične pameti, jasno razbral, kako so nam pri predmetu sociologija prali možgane, ko so na primer ob prikazovanju nepregledno zapletenega volilnega sistema pojasnjevali, da je od vseh najbolj demokratičen, ko pa je bilo očitno prav narobe, saj ni Tita nihče nikoli neposredno volil. In tudi pozneje sem sociologijo te vrste spoznaval predvsem kot prikrito utemeljevanje nekdanje režimske ideologije. To spoznanje pa je postalo med razmišljajočimi ljudmi očitno tudi širše sprejeto. Ko so med članstvo Slovenske akademije znanosti in umetnosti v zadnjih letih kar dvakrat zaman skušali izvoliti sociologa, ki je bil med Slovence vpeljal spremljanje javnega mnenja, zaradi česar naj bi veljal za pionirja empirične sociologije, je postalo namreč očitno že marsikomu tudi med akademiki jasno, da je šlo pri taki sociologiji v resnici za prikrito ne spremljanje, marveč ustvarjanje javnega mnenja in torej za politično manipuliranje z ljudmi. Tako manipuliranje pa se z dejavnostjo tovrstnih agencij že kaže tudi ob sedanjih prihajajočih državnih predsedniških volitvah, ko so ljudem že povsem na začetku, še preden se je kampanja sploh pričela, brez vsakega argumenta sugerirali, kdo od kandidatov ima največjo možnost in kdo, četudi je pametnejši, je le nezaželen obskurnež. Pučnik pa je bil tudi kot sociolog svobodomiseln demokrat, ki je lažnost in okrutnost poprejšnjega sistema dognal z lastnim umom in občutil na lastni koži in mu je zato nasprotoval s sleherno besedo in dejanjem.

Pučnika so, ne glede na to, ali je bil ali ni bil sociolog, imeli radi tudi pesniki, kakršen je bil Dane Zajc; da ne govorim o spoštovanju slikarja Janeza Bernika, ki je bil do nekdanjih oblastnikov vse bolj žolčen. V bistvu je bil politik gotovo tudi sociolog Pučnik, vendar ne kot pretkan manipulator, marveč kot nadvse pogumen in odkrit bojevnik za temeljne pravice slovenskega naroda, saj si je prizadeval za razkrinkanje sistema, ki je demokracijo zatiral in se je za demokratičnega s pomočjo režimskih sociologov samo izdajal. V tem svojem poslanstvu pa je ob vsej treznosti tudi on živel po pesniško in bil v premagovanju preprek ognjevit »politični pesnik«, ki ga je navdihovalo domoljubje, povezano z odločno zahtevo po nujnosti narodne svobode in vpeljavi zahodnoevropske demokracije.

Kot kritik zablod nekdanje družbe je bil tudi nadvse angažiran pri odmevni razstavi Temna stran meseca, katere pobudnik je bil Drago Jančar. To sem občutil, ko smo na nekaj prvih sejah sedeli skupaj z njim sodelavci pri razstavi na Slovenski matici in je svoje sodelovanje vzel več kot resno, neomajno prepričan o nujnosti, da se ljudem prikaže neusmiljena resnica. Posebno v časteh ga je imel tudi trnovski župnik Janez Pogačnik, ki je leta 1994 v svojem župnišču ustanovil t. i. Finžgarjev klub in v njem je predaval tudi Jože Pučnik. Govoril je o tem, kaj pomeni biti oporečnik; ob njem pa sta sodelovala tudi Niko Grafenauer in Peter Jambrek. S svojim razmišljanjem je očitno tako navdušil, da je moral predavati še naslednje leto. Pogačnik pa je pri Pučniku še posebno spoštoval njegov pogum, ki ga je vselej cenil kot posebno vrlino, saj je celo govoril, da življenje v strahu ni vredno življenja; sicer pa je v Grafenauerjevo okrožje prav on vpeljal Franceta Bučarja, ki je večkrat debatiral tudi s Pučnikom.

V zvezi s Pučnikovim odnosom do umetnosti se spominjam, kako me je ob kakem umetniku, ki smo ga predstavili v *Novi reviji*, včasih tudi kaj povprašal, predvsem pa tega, kako smo si šli z avtobusom z novorevijci v Rim ogledat mozaično poslikavo vatikanske kapele, kamor nas je povabil njen avtor Marko

Ivan Rupnik. Niko Grafenauer kot naš neuradni vodja se je tam posebej pohvalil z navzočnostjo Jožeta Pučnika, ki ga je ne glede na njegov uradni (ne)položaj izpostavljal kot najpomembnejšo legitimacijo naše državnosti, on pa je na to vedno reagiral nadvse skromno in celo v opazni zadregi.

Med vmesnim postankom v Perugii sta se Pučnik in Grafenauer spustila v globino etruščanskega vodnjaka, ki ga je potem pesnik med kazanjem fotografije s ponosom simbolično razlagal kot skupen spust v pekel, od koder sta se vrnila pod božje sonce na novo prerojena; med ogledom poslikave pa je Pučnik pokazal zelo veliko zanimanje zanjo in se je, poleg Nika seveda, z vprašanji umetniku, ki nam je mozaik razlagal, izrecno zanimal za kakšno posebnost in motivno podrobnost, torej tudi za teološke pomene. Zastavljal mu je zelo premišljena in lucidna vprašanja, ki so kazala na njegovo veliko pronicljivost, kulturno razgledanost in izobrazbo. Ko smo se po ogledu za nekaj časa razkropili, pa je bilo slovenskemu veleposlaniku v Vatikanu Karlu Bonuttiju, pri katerem sem se mimogrede oglasil, močno žal, da se ni mogel srečati še z občudovanim Pučnikom, ki je bil za vse demokratične Slovence po svetu velik pojem. Skupaj z uredniki in somišljeniki *Nove revije* je Pučnik obiskal tudi Zavod sv. Stanislava v Šentvidu in pokazal veliko zanimanje za vso tamkajšnjo bogato in tudi kulturno dejavnost; nekaterim profesorjem je še do danes najbolj ostala v spominu prav njegova navzočnost. Sodeloval pa je tudi na kakem simpoziju na Slovenski matici.

Ko je *Nova revija* priredila enodnevno ekskurzijo na Goli otok, so njeni udeleženci še dolgo pripovedovali, kako resnično je bil takrat Pučnik pretresen vse do dna svoje duše. In samo predstavljam si lahko, kaj vse je doživljal, ko je moral kot predsednik parlamentarne komisije za raziskovanje povojnih pobojev kot nekdanji zasliševanec povsem druge vrste zasliševati oziroma povpraševati nekdanje resnične zločince, ki so molče vztrajali v svoji zakrknjenosti; a je to počel ne iz maščevalnosti, ampak iz stremljenja, da bi prišla na dan vsa resnica, ki bi slovenski narod očistila, a se številni še zdaj borijo proti nji, očitno za ohranjanje nekdanje ideologije, ki je tolikerim očitno že v šoli oprala glavo. Spominjam pa se tudi razočaranja demokratičnih ljudi, ker Pučnik ni bil izvoljen za državnega predsednika, in tega, kako so tisti, ki so se povzpeli v poprejšnjem režimu in se bali vsakršnih sprememb, ljudi strašili z njegovim domnevnim revanšizmom, trgali plakate ter že v njegovem priimku »etimološko« odkrivali puč.

Pravzaprav skoraj vedno, razen na Slovenski matici, v Pogačnikovem Finžgarjevem klubu in še kje, sem se znašel v bližini Jožeta Pučnika po »zaslugi« Nika Grafenauerja, tako kot tudi s številnimi drugimi osebnostmi, najbolj zaslužnimi za slovensko osamosvojitev; seveda ne zato, ker bi s svojo dejavnostjo mednje kakor koli sodil, marveč le zato, ker me je Niko Grafenauer običajno prijateljsko pridržal ali pa me je želel imeti ob sebi, ker sem pesnika tudi kdaj na kaj spomnil ali v družbi opozoril na kako njegovo pogumno izjavo, s čimer se on sam niti ne bi želel pohvaliti; zato me je večkrat etiketiral kar kot svojo živo pričo, da ne rečem kot podaljšek njegovega spomina. Tako sem bil priča, kako so se hodili h Grafenauerju pogovarjat tako rekoč vsi pomembni osamosvojiteljski politiki ali vojščaki, Pučnik pa je bil organski, nepogrešljiv del Grafenauerjevega intelektualnega in »bojevniškega« sestava in gotovo najvišja mera za njegovo etično verodostojnost.

Dddr. Mira Delavec Touhami

Dehteče spominčice ljubezni

Izid: **julij 2023**
Izdala in založila: **Celjska Mohorjeva družba**
Uredila: **Meta Lenart Perger**

2

Mati jo je klicala in iskala. Izginila je za vogalom gradu in hodila po ozki poti mimo znamenja proti gozdu. Taščice in siničice so skozi bukov gozd skušale preglasiti druga drugo. Vonj opojnih pomladnih cvetov je dramil čutila. Svojo notranjo moč za pisanje je črpala iz čistega tolmuna matere narave.

Morala se je učiti za izpite, ki jih je opravljala v Kranju, in njena spričevala so bila zapisana z odliko. Rada se je učila. Vse jo je zanimalo, še najbolj tuji jeziki in zgodovina. Znanje ji je bila tista energija, ki je napajala njeno vedoželjno mlado srce. In življenje na gradu Turn je teklo po ustaljeni poti. Zdelo se je, da njene smeri ne more spremeniti nič in nihče.

Spomnim se, ko je tistega dne prišla s sprehoda od potoka Bistrice. Čakala sem jo pri lipah. Tekla je in njen obraz je žarel v soju pomladanskega sonca. Že dolgo je nisem videla tako vesele. Uzrla sem njene roke in v njih se je skrivalo pismo. Dvakrat zapečateno. Zardela je. Spogledali sva se. Takoj sem vedela, da ni pismo njenega učitelja, preddvorskega kaplana Lovra Pintarja, ampak pismo nekoga, ki je pred dvema meseca povsem spremenil ritem njenega srca. V njej se je naselila sreča, čeprav se je je včasih tudi bala. Ni še čutila, ali je resnična, ni razumela, kako dolgo bo trajala. Preplavljal jo je strah. Zajedal se je v vse pore njenega življenja in nikoli ni razumela, zakaj se je prikradel vedno v najbolj pomembnih trenutkih njenega življenja. Skrivnostno in previdno je odprla čudovito pismo.

Ljuba Josipina!

Moje drago!

Kako iznenada mi je danas Vaše premilo pismice došlo!

Tužen sim se okrog vseučilišča sprehajal in sim moje želje – na sredo odvernival, pa evo ga pismonoša, morebiti ima kaj za mene, in res – o sladka istina! Ah mila moja Josipina! Kako sim jaz vendar neskončno srečen! Vtoplen sim v večne občutke ljubezni – ah neumerjoče ljubezni – ki jo le Bog sam s svojimi izvoljenimi zamore v serce vliti! Kako tesno mi je vse, kadar od Vas listek dobim – premalo mi je vselej serce, da bi moglo vse to občutiti, kar Vaša mila duša na kartico izliva. Enmalo berem in berem, pa kar se mi vse pred očmi zaberne – in na Vaši strani sim in vidim, kaj da vi delate – kako da pridno bratca učite, kako da sladko prepevate, kako se z milo majko pogovarjata, kako da za ljubo Slovenijo spisujete, kako da ste v telesu vendar le zgol duša – ah mi neskončno draga – moja voditeljka – moje vse!

Ne morem Vam želje izreči, kako da bi že vendar Vas rad zopet vidil! Ah, je pač hudo, kaj ne Josipina, tak dalječ, ločen biti, tolaživa se, kmalu pride Božič – to mi bode Božič! Takrat si hočeva duše prav izliti ena v drugo, takrat vse omeniti, kako da hočeva za Slavo in za večnost neutrudljivo delati. Zato mi ne zamerite, mila Josipinka, če zdaj kar poverhano le ogovorim Vaše prav prav izverstne povesti.

Ah hvala Vam, velika hvala za poslano povestico Veroniko. Neizrečeno lepo je pisana. Kaka krasnost, kaka sladičica jezika, kako lepa sostava – kak čut – ki jo navdaja in oživljuje! Rad bi kaj napčniga najdel in Vam tudi razkril, da bi Vam pokazal kako da morate Vi z menoj delati o predsodkih mojih preurjenih pesem – pak ni mogoče – in to mi je še ljubše! Da pa se vaše premilo serce še bolj iz dna občutenja svojiga izliti zamore, bi bilo tudi morebiti prav, ne le samo zgodovinske, temveč lastne občutke postaviti, o zimi, o spomladi itd. O stvarjenju – o dušnih delih, o slavjanskimu namenu, o izdajavnosti, strašni pregrehi, o Slovenkah in njih nalogi, o naši prihodnosti, o slogi, o ljubezni itd. razkriti – ah saj vam je tak mili jezik – da milejšiga nisem bral in slišal.

Ah Josipina! Kaka nada ste Vi! In ja – al smem vas svojo imenovati! Ali to smem in sim neskončno srečen, in le mislim na naji prihodnost, vtopujem dušo v sladki pričnosti in se skušam z Vami vzdigovati v večnost! Eno grenko solzico ste mi vendar tudi v slakim toku poslali – ah premila majka Vaša so bolni! Pa saj ne zlo? Bog ne daj tega!!! Ah, da bi mogel jaz pomagati!

Povejte jim s svojim prav serčnim voščilam, da bi se kmalu prav prav popolnoma ozdravili – tudi moje neskončno počešenje in ljubezen – kakor jo otrok občuti do svoje matere! Serčna zahvala jim, da so Vam name pozdravljanje naročili – serčna zahvala!

Mila Josipina! Stiskam vkupaj pisanje, kar je mogoče, pak bo vendar kmalu prepolno, in ostalo mi bo še tolikanj za povedati v sercu. Pisali ste mi, da ste bili na eni veselici v Krajnju; to mene prav veseli; radujte se življenja; da Vam bi Bogek le prav veliko veselja dal! Pa pišite mi tudi, da ne želite veliko v množico iti – ah Josipina, tako je tudi meni! Ak sim sam v mislih pri Vas – vedno pri Vas – in če od Vas pisemce dobim – tak sim naj bolj srečen – le eniga – in kaj bi mi lažje bilo! Ah – tolikanj veselja, kakor mi Vi napravljate – ne morem lahko prenesti – sam! Priložene dobite nekatere pesmice; »Večni dar«, morebiti boljše »Večniga dar«, se mi je iz vzhičeniga serca danas izlila, ko sim Vaše pismice dobil.

Josipina! Milo sodite, pak vendar odkrito, Vi ne veste, kak sim srečen, da Vam smem pesmice pošiljati – ah Vam – ki ste njih porodnica, kar bodo svetu pričale! Mila Josipina! Kako Vas ljubim!!!

Ne zamerite, da bom pisemce na »milo majko« napisal – to bi Vam in majki morebiti ljubše in morebiti zavoljo nečutniga sveta pametnejše bilo. Pišete o tem – kaj in kak?

Draga moja! Nikar drugače tikat, kakor zadnič nikar ne naredite! Ah pišite mi kaj – pozdravite mi svoja ljuba bratca in milega prijatelja Lovreta!

Bodite prav zdravi in ohranite v sercu svojiga uvek zvestiga Lovreta!

Čustev do njega se je bala. Ni vedela, kaj bo rekla mati na vse to, čeprav je bila prepričana, da ji sreče ne bo odrekla. Materi ni bilo lahko, zato ji življenja s svojimi mladimi odločitvami ni želela oteževati. Vedela pa je, da bo proti žena strica Alojza v Preddvoru. Marija je bila stroga meščanka, ki je rada govorila nemško in se kazala v visoki družbi. Kako se tudi ne bi, ko pa je bil že njen oče Luka Brunich uspešen trgovec in je z Josipininim dedkom Martinom Urbančičem sklepal dobre poslovne poteze. Brunich si je tako kupil grad Dvor v Preddvoru, Urbančič pa grad Turn ob vasi Potoče. Martin Urbančič je leta 1788 z Luko Brunichem, lastnikom

gospostva Dvor, kupil tudi podržavljeno cerkveno imetje sv. Petra v Naklem, sv. Siksta v Predosljah in sv. Tomaža v Britofu. Martin je bil upravitelj gospostva Brdo pri Zoisu in se je 25. novembra 1783 v Velesovem poročil s Konstanco Dietrich, hčerko Franca Ksaverja Dietricha, lastnika gospostva Strmol v Cerkljah na Gorenjskem. Tako kot Josipinina mati, je tudi njena babica Konstanca zelo mlada postala vdova in je morala skrbeti za celotno gospostvo sama. Pogum in ljubezen do slovenstva sta bili rodbini Urbančič položeni že v zibelko.

Še enkrat je prebrala pismo. Vdanost, srčnost, ljubezen. So to iskrena čustva, ali le igra zaljubljenih? Nisem ji znala svetovati, nisem ji znala odgovoriti. Srce čuti eno, pamet govori drugo. Naj sledi srcu, saj je ne bo nikoli izdalo. V svoji preprostosti je upala, da so še ljudje, ki bodo razumeli njene dobre misli in iskreno srce. A vsakič znova je spoznala, da je le želja, tista majhna skromna želja, vse drugo je vprašanje, veliko vprašanje. Hrepenenje po boljšem in lepšem svetu, ki bo ljudi navdajalo z veseljem. Namesto tega jo na poti skozi trg spremljajo žalostni in utrujeni obrazi. Oči iščejo miru na kamnitih poteh, ki slepo sledijo izgubljeni črti umetnika. Tam je le telo, vklenjeno in zaprto samo vase. Zakaj človek ne posluša svoje duše? Zakaj sledi izdanemu trenutnemu vzgibu, ki ga pušča osamelega v odtujeni množici?

Rada je bila sama, v svoji samoti ni bila osamljena. Človeka samota napolnjuje s tišino udarcev lastnih mislih. Če jim ne daš poti, te bodo podrle na tla in zaprle v ječo lastne življenjske ujetosti. Kako dobro je biti včasih ujet sam s seboj, s srečo, ki je drugim v materialnem poželenju nerazumljiva. Živeti na travniku svoje biti, nabirati rože čistih in jasnih misli, vonjati sladkobnost kapljic življenjske vode, poslušati utripanje srčnih udarcev, ki so postajali čedalje glasnejši …

Častitljivi gospod!

Hvala, lepa serčna hvala za pismice in pesmice, ne morem vam povedati, kako neizrečeno veselje ste mi z njimi naredili. Vaše pesmice, ktere so nam dolge večere v naj prijetniši spremenile, ktere sim do zdaj s takim veseljem poslušala in brala, bodem zanaprej še veliko raji prebirala, ker sim jih iz rok njeniga pisatelja sprejela. Če jih večkrat slišim, večkrat berem, raji jih imam. Trem rožicam naredila napev, pervo delo nenavajene zložiteljice, ki spričuje, da dobra volja ni zadosti k dobrimu delu.

Pošiljam vam tudi povest »Očetova kletev«, ktero vam za majhno pokušnico pošiljam, prosi, da bi jo prizanesljivo sodili, saj je le pokušnica delo Slovenke, ktera si hoče neutrudljivo prizadevati, enkrat kaj boljiga v milim svojim jeziku pisati.

In če se v sred ptujih ljudi na krasan domek svoj spomnite, če se spomnite svojih prijatlov, prosim vas, ne pozabite zraven svoje rojakinje Josipine Urbančičeve.

Kanilo ni črnilo, padla je solza. Napojila je bel nepopisan list z majhnimi razpršenimi kapljicami, ki so hitele in nosile s seboj bolečino že dolgo odložene srčne žalosti in hrepenenja. Tolažila sem jo v njeni sreče, a ona je iskala besede poguma zame. Vedno je bila najboljša prijateljica. Že samo z besedno milino me je znala v trenutku pomiriti in mi vliti tistega upanja, za katerega sem mislila, da že dolgo ne obstaja več, da ga ni nikoli bilo ali vsaj zame ni obstajalo. Ko je vstopila v prostor, je z njo vstopilo vse, kar si iskal. Nič čudnega, nič nenavadnega, da je to začutil tudi Lovro Toman.

Dragi rojak,

s tresujočo roko ali z neizrečenim sladkim občutkom začnem danas te verstice pisati – ali saj vam imajo ravno te verstice moje čutenje povedati, saj vam imajo moje srce razkriti. Zakaj moje serce le za vas bije in vse strune v njem mi le vedno vedno v sladki harmoniji pravijo: da vas ljubim.

Hvalim nezapopadljivo večno previdnost, da vas je v naše kraje pripeljala, da mi je tisti občut v globočino serca položila, ki je vaš občutek, da mi je dala vaše žlahtno serce spoznati, da mi je dala vas ljubiti. Hvalim, neskončno serčno hvalim tistega, ki je vam in meni neskončno dobrotljivi oče, da mi je dal v vaših pesmicah, v zerkalicah vaše duše, žlahtno vaše serce spoznati. Zakaj, ti zamore take uzvišane, take neizrečeno krasne misli v svojem sercu roditi, kakor jih v vaših pesmicah najdem, temu blago, žlahtno serce v persih bije – to spoznam in vas ljubim.

Srečno, neskončno srečno me ti občutek naredi, in prepričana sim, da mi je predraga moja majka gotovo te sreče odrekla ne bode. Saj nam je ona tako neizrečeno dobra, saj nas ljubi, saj svojo srečo le v sreči svojih otrok iše. Gotovo bode mi ona dovolila, tisti občutek z vam, predragi rojak, deljiti, ki je zares jedina »spranjca« v noči tega sicer ah neskončno revniga življenja. Časek ti teče, ko čisto zlato!

Bodite prav zdravi in srečni in razveselite kmalo, ah prav prav kmalo s pismicom svojo Josipino.

Na Turnu, 18. listopada 1850

Mati Jožefina je imela polne roke dela z raznimi tožbami zaradi zemljiške odveze. Opravki so jo prehitevali. Ni vedela, kako naj vse spravi v en dan. Čas je dihal za vrat tudi preddvorskemu kaplanu Lovru Pintarju. V sadovnjaku je želel še zadnjič preveriti svoje drevesne sadike, preden bi jih zakril beli sneg. Zraven je pisal nov molitvenik, saj je lanski Nebeške iskrice za je mladost pa tudi odrašene ljudi že pošel in je bil v pripravi že osmi natisk.

Sedaj piše molitvenik Sv. angelj varh ali vodnik pridnih otrok v nebesa. Poleg tega mora do nedelje dokončati svojo pridigo. Ravno včeraj sta ga srečali Tavčarjeva Mina iz Mač in Potrkanova Micka iz Nove vasi.

»Bodgaj gospod Pintar. Boste u nedelo spet mel ta dobro pridgo pər maš?«

»Ja, tako kakor zmiraj, ob desetih.«

»No, pol vəm pa kər povem, da bova jest pa moj Janez u nedelo dvakrat pər maš. Ob sedməh in ob desetəh,« je potrdila Micka.

»Tuko nam je ušeč, de počas, krepko in mogočən govorite! Pa vse vas zastopmo! Prejšno nedelo ste mel dobro pridgo!« je dodala Mina.

»Bohlonej! Govoril sem o svetem zakonu, pa sem vam rekel: ›Ko se ženi, hodi od gore do gore in išče bogate neveste, nazadnje pa: dota se izmota, štor pa ostane.‹«

»Sej, zato je pa Janez tuko veseu, da ma mene. Ko se je ženu, ni blo cajta, de bə okrog hodu.«

»No, moj ga še dons nima,« je dodala Kapovčeva Neža, ki se jim je pridružila. Radovedna, kot je bila, jo je zanimalo: »Praujo, de boste zidal nov farouž?«

»Bo kar držalo. Kaplanijo imam sedaj nad hlevom. Izba je ozka, en kosten, ena postla in konec. Fajmošter je rekel, da lahko naredim načrte in drugo leto začnemo zidati.«

»Da bi le blo, gospod Pintar. Pa sej vəm bomo tud pomagal,« je podprla kaplana Mina.

»Zdej pa z Bogam, deu čaka!« so se poslovile in, vsaka s svojo košaro na glavi, odšle proti domu.

Pintar se je napotil v svojo izbo, kjer je pisal Jožefini Urbančič na Turn. V njem je bil kritičen tudi do Tomana, ki si je vsako kritiko vzel preveč k srcu:

Milostljiva gospa!

Ker vem, da mi do ponedeljka popoldne ne bo mogoče v vaši kratkočasni družbi in v družbi vaših malčkov biti in se z vami prav po domače kaj pogovarjati, se ne morem zaderžati, da bi vam čutopolniga pisma svojiga miliga pobratima brati ne poslal. Enmalo naglo je sicer pisano, pa mislim, da ga boste že prebrali. Veseli me, da sim zvedel, kaj da misli, želi in dela in kako se ima. Podoben je moj pobratim človeku, ki vidi v daljčini svojo srečo sijati, pa se boji, strašno boji, da bi mu je kaj ne zatemnilo. Božček je. Pa ena sama besedica je, ki ga zamore naenkrat tako srečniga storiti, da mu ni para pod milim soncem. Oj malo spanjca je ta sladka besedica. Oj prekrasna misel. Ne morem se od nje ločiti. Kritika zastran povestice mu je mende v peresu ostala. Čutila so ga preveč prevzela.

Lej, lej, lej, ravno zdaj je bilo še vse vedro in ko zdaj skoz okno pogledam, gre sneg kakor bi rokovnjače tergal in burja z repom vije, kakor bi ji kdo na glavo stopil. Kar mene zadene, sem danes malo manj hripav. Jutro bom mende vender le spet evangeli obračal.

Pa derel se ne bom, da se bom vam in sebi smilil in vas bodo ušesa skelele od preljubkih glasov, ki se bojo iz hripaviga gerla tergali. Potrpite. Prizanesite.

Danes sva pri pogrebu z očetom šamoštram – žalostna mu majka – tako krakala, da so neki vsi vrabci iz Predvora zbežali – srečna ajda! Pri tej pribožnosti vam moram še povedati, da so Ljubljančani, ta nemškuterska soderga, Ambroža za svojiga župana izvolili in da je Ambrož po volitvi izrekel, da jim bo zastonj županoval, da ne bo kdo mislil, da ga samo pridnost do županstva žene. Tudi prav. Predvorska gospoda slišati, da je Ambrož izvoljen, se jima začnejo hlače tresti. Sreča, da so na hlačnikih visele, sicer jima bi bile gotovo za pete drsnile. E … je bil neki že ves bled. Vse je mislilo, da bo u medlevce padel. Pa glejte čudno moč, en kimpež pohlevne robe mu namesto Hofmanovih kapljic pod nos pomole in medlevci so preč. Jaz si Ambroža nisim ne želel, pa se ga tudi nič ne bojim. Kaj če on meni, ki nisem v Ljubljani? Naj je že perutničast ali pa marogast angelj, to nam deželanom ne dela veliko sivih las.

Ne zamerite mojih čenč. Danas sim dobr e volje. Zvečer grem Edvarda dražiti. Pozdravite prav lepo svojo drago hčerko, pervo Slavjanko na celem širokem svetu, veselje vsakiga praciga slavjana. Blagor vam, da vam je Bog tako hčerko dal!

Upam, da bo ta gospodična kdaj vam neskončno veselje in čast, majki Slavi pa naj lepši rožica in kinč. Oh vse bi jo rad naučil, kar ji je treba, da bi bila kdaj prav izverstna slavjanska pisateljica in slava in veselje in kinč in vse ubogi Slovenii. Da bi bila zercalice in uzor vsim gospodičnam od merzle Kamčatke do barkonosne Jadre.

Pozdravite pa tudi svoja ljuba sinka, ki mislim, da bosta tudi kdaj svoje dušne moči v prid mile domovine, v svojo slavo in vaše veselje obračala. Da ste mi zdravi in veseli.

Vaš iskreni častitelj in prijatelj Lovro

V Predvoru, 16. listopada 1850

Daniela Dvořáková

Pod kraljičinim žezlom

Ulrik Celjski in Elizabeta Luksemburška (1437–1442)

Prevajalec: **dr. Andrej Rozman**
Izid: **avgust 2023**
Izdala in založila: **Celjska Mohorjeva družba**
Uredila: **Saška Ocvirk**

Ulrik Celjski se je rodil leta 1406 kot sin Friderika Celjskega in Elizabete Frankopanske. Elizabeta je bila hči Štefana, grofa s Krka, Modruše ter Senja, in matere Katarine iz Carrare, ki je bila italijanske krvi, njen oče je bil vladar Padove. Za zakon Ulrikovih staršev se je dogovoril Herman II. Poroka je bila del Hermanove premišljene poročne politike, s katero je hotel razširiti moč in vpliv Celjskih. Herman II. ni bil le bogato obdarjen s sposobnostmi, marveč tudi s potomstvom, zato je lahko uspešno širil rodbinsko poročno politiko. Skupaj z nezakonskim sinom je imel sedem otrok, štiri sinove in tri hčere. Načrte mu je prekrižala zaporedna smrt štirih njegovih otrok. Še posebej ga je prizadela izguba ljubljenega sina Hermana, v katerega je polagal velike upe. Leta 1426 je tragično umrl po padcu s konja. Tako je očetu Hermanu ostal – poleg dveh hčera, Barbare in Ane – samo en zakonski sin, Friderik, ki pa mu je povzročal največ težav. Friderik je leta 1422 najverjetneje naročil umor svoje žene, Ulrikove matere, da bi se lahko oženil z mlado ljubico Veroniko Deseniško. Zaradi tega dejanja je oče pobesnel. Neenakovredna poroka z nepomembno plemiško hčerjo je škodovala njegovim večletnim prizadevanjem za rast in politični vpliv celjske dinastije. Mezaliančna poroka, ki je bila sklenjena proti volji očeta, je bila za Hermana Celjskega neodpustljiva žalitev. Družinsko dramo je Herman dokončal z umorom Veronike, svojega sina pa je vrgel v ječo. Čeprav sta oče in sin pozneje spor zgladila, njunih odnosov ni bilo več mogoče obnoviti. Friderik Veronikine smrti ni nikoli prebolel, umaknil se je v ozadje, Herman II. pa je začel vse svoje upe polagati v vnuka Ulrika.

Ulrik Celjski je bil v času materine smrti star šestnajst let. Kdove kako je dojemal vse tragične dogodke, ki so prizadeli družino: nasilna materina smrt, očetova neizpolnjena ljubezen in ječa ter strašna jeza starega očeta. Zelo verjetno je fanta vzgajal prav stari oče. Prva omemba Ulrika je iz marca leta1426. Florentinski odposlanci, ki so se udeležili državnega zbora na Dunaju, so zapisali, da se je zasedanja 15. marca udeležil »mladi grof Celjski«. Čeprav je odposlanec z besedo »mladi« označil tudi Hermanovega sina, petdesetletnega Friderika, čigar udeležba na dunajskem zboru je malo verjetna, ker je takrat še okreval od resnih zdravstvenih posledic zapora, pozneje pa ga politika niti ni več zanimala. Posvečal se je vodenju rodbinskih posesti in se držal v ozadju. Herman II. je svojemu vnuku posvečal

veliko pozornosti in denarja, vsekakor pa si je tudi prizadeval, da bi se mladenič aktivneje angažiral v politiki. Del njegove priprave za vstop na politično sceno nista bila le prisotnost na zasedanjih državnih zborov in bivanje na kraljevskem dvoru, ampak tudi veličastno viteško potovanje, za katero je Ulriku denar posodil oče, pa tudi sam kralj po posredovanju žene, Ulrikove tete, kraljice Barbare.

Absolviranje nekaterih velikih romanj v srednjem veku ni bilo samo stvar družbene omike, marveč tudi izobraževanje pripadnikov pomembnih aristokratskih rodbin. Poleg tega so imela romanja tudi politični značaj, z njimi so želeli navezati diplomatske odnose in pustiti odličen vtis na pomembnih vladarskih dvorih. V Ulrikovem primeru je lahko šlo tudi za drugačno motivacijo. Ni izključeno, da je šlo za spokorno romanje, na katero ga je poslal oče, ali morda stari oče, ker sta imela oba obremenjeno vest zaradi tragičnih družinskih dogodkov. Verjetno se je Ulrik na romanje odpravil tudi za rešitev duše tragično preminule matere. Že leta 1428 je kartuziji Pleterje podaril vas Brašljevica, ki jo je prejel kot dediščino po pokojni materi. Samostan je ustanovil Herman II. in Ulrikova dodatna donacija samostanu je bila lahko povezana z uvedbo anniversarija, torej zadušnice ob obletnici materine smrti.

Konec leta 1429 so postali načrti za viteško potovanje, povezano z romanjem v Santiago de Compostela, realni, Ulrik pa je začel zbirati denar. Prvega novembra leta 1429 si je od očeta za viteško potovanje (Rittersraus) izposodil velikansko vsoto, dvaintrideset tisoč zlatnikov, za kar je očetu zastavil vse svoje po materi podedovane posesti. Obljubil je, da bo denar vrnil do goda sv. Mihaela (29. septembra) naslednje leto. Razmeroma visoko vsoto, pet tisoč zlatnikov, je Ulriku plačala kraljica Barbara. To vsoto je Ulriku dolgoval Sigismund, poravnala pa jo je Barbara. Potrdilo, da je Ulrik od Barbare denar prejel, sta izstavila njegov oče in tudi stari oče na gradu Krapina 3. februarja 1430.

In tako se je leta 1430 štiriindvajsetletni Ulrik v spremstvu šestdesetih vitezov odpravil na svoje veliko potovanje. Zanimivo, da se je istega leta na romanje odpravil tudi njegov oče Friderik. Tudi to lahko potrdi misel o spokornem romanju. Friderik se je odločil za krajšo in manj naporno pot v Rim, h grobu apostolov, medtem ko se je njegov sin odpravil precej dlje. Odločil se je – verjetno tudi zaradi prigovarjanja starega očeta – za napornejše in dražje romanje v Santiago de Compostela, kjer je pokopan sv. Jakob Veliki. Povedati moramo, da je bilo tudi Friderikovo romanje v Rim enako drago kot Ulrikovo svetojakobsko. Na poti domov je grofa Friderika zajel mejni grof iz Ferrare. Iz ujetništva ga je izpustil šele po posredovanju njegovega svaka Henrika iz Gorice, ki je za Friderika plačal odkupnino dvaintrideset tisoč zlatnikov.

Ulrikovo potovanje se je končalo brez večjih zapletov. Zanimivo, da o tako pomembnem potovanju Kronika Celjskih molči. Na srečo nam je poročilo o tem pustil kronist španske Kronike kastiljskih kraljev. Od njega izvemo, da je Ulrik potoval v spremstvu šestdesetih vitezov in se marca 1430 ustavil na dvoru Alfonza Aragonskega. Od tam se je odpravil na dvor kastiljskega kralja Juana II. V obeh primerih je Ulrik zavrnil razkošna darila, s katerimi so ga hoteli gostitelji počastiti. To je pojasnil z zaobljubo, ki jo je še pred odhodom sprejel doma, da ne bo od nobenega vladarja na svetu sprejel darila. Edino, kar je pri vladarjih prosil in bil pripravljen sprejeti, so bile insignije njihovih viteških redov. Nesprejemanje daril na viteškem potovanju je bilo del bontona visoke aristokracije. Ko je nekaj desetletij pozneje romal v Compostelo češki plemič Lev z Rožmitálu, je ponujena darila prav tako zavrnil. Burgundskemu vojvodi, ki je visokemu popotniku

ponujal drage kamne, oblačila, okrašena z dragulji, oblačila z biseri in druge zaklade, češ naj vzame, kar hoče, mu je češki aristokrat odgovoril: »Obvaruj me Bog, da bi kaj sprejel! S svojimi družiniki nisem prišel sprejemat darov, na pot sem se odpravil, da bi pokazal viteški pogum, z Božjo pomočjo bom potovanje tudi končal. Denar in bogastvo je mogoče zlahka pridobiti, vendar je le dober ugled večen. Za ohranjanje ugleda sem si vse življenje prizadeval in z Božjo voljo ga bom odnesel v grob.«

Da Ulrik Celjski ni sprejemal dragocenih daril, ampak je prosil za sprejem v viteške redove posameznih vladarjev, je sreča tudi za nas zgodovinarje. Samo tako lahko poznamo imena vsaj nekaterih članov Ulrikovega spremstva. Aragonski kralj Alfonz V. je 21. marca 1430 izdal slavnostno listino, s katero je Ulrika in trinajst imenovanih članov njegovega spremstva sprejel v Red lilije in vrča (tudi Red vrča in grifona). Med člani spremstva je bil Johannes Ungnad, poznejši svetovalec cesarja Friderika III., ali grof Franz iz Krbave, pripadnik rodbine Frankopanov.

Velikonočne praznike je grof Ulrik s svojim spremstvom preživel na dvoru kastiljskega kralja Juana II. v Amuscu. Tudi tu so ga sprejeli z najvišjimi častmi. Grof Celjski je spet zavrnil vse darove, v tem primeru konje, mule, brokatne obleke in druge dragocenosti, prosil je samo za insignije reda zase in za svoje štiri viteze. Kralj je naročil izdelavo znakov iz čistega zlata in jih podaril Ulriku.

Kastiljski kralj je Ulrika v Amuscu, oddaljenem približno štiristo kilometrov od Santiaga, gostil dvajset dni, nato se je Celjan s svojim spremstvom odpravil proti cilju svojega romanja. O njegovem potovanju nimamo nobenih podatkov. Lahko pa ga rekonstruiramo iz več pričevanj tistega časa. Srednjeveški romarji so menili, da ležita Santiago in rt Finisterre, od Santiaga oddaljen dva dni ježe, na koncu sveta, latinsko finis terrae. Nemški romarji so to preimenovali v finsterer Stern, temna zvezda. Tako se je pojavila napačna, čeprav v srednjem veku zelo razširjena etimologija imena Compostela, ki naj bi izviralo iz latinske zveze Campus stellae (polje zvezde, torej polje, kjer se je pojavila zvezda). Bolj izobraženi pisci so se zavedali, da temna zvezda nima s Compostelo nič skupnega, vendar pa niso zavračali predstave o koncu sveta: od rta Finis terrae po njihovem mnenju ni ostalo nič drugega kot samo voda, katere konca ni bilo mogoče nikoli doseči. O podobnem romanju v Compostelo sicer pripoveduje češki plemič Šašek iz Bířkova, ki je opisal potovanje svojega gospoda Leva iz Rožmitála po zahodni Evropi. Na dolgo pot iz Prage vse do »konca sveta« (torej v Compostelo) se je Lev iz Rožmitála odpravil novembra 1465, domov pa se je vrnil leta 1467. Še posebej naporen je bil zadnji del poti po prečkanju kastiljsko-portugalske meje, ker so se morali popotniki v neznosni vročini povzpeti v gore. Gospod Šašek je pripoved o trpljenju na poti še dramatiziral z opisom nevarnih živali, ki so tam prežale nanje, svoje opise pa podkrepil še s fantazijskimi vložki. V gorah je bilo po njegovem pričevanju veliko nevarnih kač, škorpijonov in kuščarjev. Kače, kratke in debele, so bile okriljene, tako da so bile podobne netopirjem. Podobno kot netopirji so tudi letale, zasledovale so ljudi in živino ter jih grizle s kljukastimi trnji, ki so jih imele na glavi. Tamkajšnji škorpijoni, piše Šašek, so bili veliki kot lovski psi, kuščarji pa so bili malo manjši kot mačke, celo glave so imeli podobne mačjim. Zaradi varnosti so morali gore tako premagovati v največji vročini, ko je bila golazen skrita. Vsak je moral imeti pri sebi terjak. Kdor ga namreč po strupenem ugrizu ne bi takoj použil, ne bi imel nobene možnosti za preživetje, četudi bi si vso tkivo, ki je bilo z ugrizom

zastrupljeno, izrezal. Prečenje gora v nečloveški vročini je bilo najtežji del poti, v nadaljevanju pa so izmenjaje potovali z ladjo po krajevnih rekah ali na konjih po kopnem. Ob tem so občudovali drevesa, bogato obtežena z limonami, pomarančami, granatnimi jabolki, mandlji in smokvami. Popotniki so se na poti srečali tudi s portugalskim kraljem. Ponovila se je znana situacija z obdaritvijo: češki gospod je vse dragocenosti zavrnil, portugalskega kralja pa prosil le za dva črnca. Kralj se je njegovi prošnji zakrohotal: »To, kar prosiš, nima nobene vrednosti. Prosi za kaj večjega in vrednejšega, kot sta črnca! Če si pa ju že tako želiš, sprejmi od mene še tretje darilo, opico. V tvoji domovini verjetno nimate črncev in opic, če si jih tako želiš in jim daješ prednost pred vsemi stvarmi.«

Prošnja gospoda Leva, ki jo je Šašek zapisal, je žalostno pričevanje o času, ko je tudi v Evropi cvetela trgovina s sužnji. Portugalski kralj je povedal, da njegov brat nadzoruje afriška območja, od koder organizira vojaške odprave za lov na sužnje. Letno jih v kraljevino menda pripelje več kot sto tisoč obeh spolov, ne glede na starost. »In vse, ki jih sem pripeljejo, potem prodajo kot živino. Ker je tu takšna navada, da na trge s črnci prihajajo ljudje iz drugih dežel in jih kupujejo. Kralj ima od prodaje sužnjev večjo korist kot od davkov celotnega kraljestva. Če pa lastnik sužnja krsti, ga ne sme prodati, ampak ga mora obdržati.«

Iz Brage, kjer so češki romarji srečali portugalskega kralja, je bilo do Santiaga komaj trideset milj. Spet so prečkali mejo z Galicijo (Španija). Na poti so se ustavili v španskem mestu Padrón. Še danes je to mesto zadnja postaja do Santiaga po portugalski cesti. V tem kraju so romarji preživeli težke trenutke. Na hribu nad mestom je stala cerkev in pri njej votlina z zelo ozko odprtino. Po izročilu je tam pridigal sv. Jakob, ki je vedno zbežal v votlino, kadar so ga hoteli neverniki med pridigo kamenjati. Kdor je stopil v votlino, je dobil velike odpustke, potrjene od papeža. Gospod Šašek in nekateri njegovi družabniki so to naredili in večini je uspelo priti tudi iz votline. En član spremstva pa se je v ozki luknji, skozi katero so se spuščali v votlino, zagozdil. Verjetno ni mogel niti dihati in njegovi prijatelji so ga – bledega in pomodrelega – komaj rešili. Po tem dogodku je gospod Lev resigniral nad odpustki in na podobno pustolovščino ni več pomislil.

Na poti v Santiago so gospod Lev in njegovi spremljevalci doživeli še veliko nevarnih pustolovščin, nazadnje pa so srečno prišli v cerkev sv. Jakoba v Santiagu in lahko pokleknili pri grobu apostola Jakoba Velikega. Dovolimo, naj gospod Šašek še enkrat spregovori kot očividec. Kar je videl on, je nedvomno videl tudi grof Ulrik Celjski: »Najprej so nam pokazali grob, v katerem je pokopan sveti Jakob in ki je postavljen prav na oltarju. Na oltarju smo lahko videli tudi meč, s katerim so Jakoba obglavili, meč visi na železni verigi. /.../ Potem so nam pokazali palico, na katero se je svetnik opiral na svojih poteh po svetu, palica je s svincem zalita in pritrjena k oltarju. Romarji so si iz nje rezali treske, tako da bi jo lahko popolnoma raznosili, če ne bi papež pravočasno poskrbel za to, da so jo zalili s svincem. Romarji lahko na njeni spodnji strani vidijo samo železni žebelj in tega se lahko tudi dotaknejo.« V cerkvi, ki jo je Šašek opisal kot temno in mračno, so romarji lahko videli tudi veliko drugih relikvij, katerih število bomo zamolčali.

Češki romarji so šli tudi k »Temni zvezdi«, torej na rt Finis terrae, od tam pa so se odpravili proti domu. Svoj cilj, konec sveta, so dosegli in napočil je čas za vrnitev: »Naprej ni nič drugega, kot voda in široko morje, katerega meje ne pozna nihče razen sam Bog«, je še zapisal gospod Šašek.

Dr. Bogdan Kolar

Kapucin p. dr. Metod Benedik – osemdesetletnik

Foto: osebni arhiv avtorja

»Imel sem srečo, da sem študiral zgodovino Cerkve na odlični fakulteti pri odličnih profesorjih – na rimski Gregoriani. Pri našem študiju je bilo vedno vodilo spoznavati Cerkev takšno, kakršna je, ne takšne, kakršno bi si želeli, da bi bila. Za preteklost res lahko rečemo, da imamo izrazite zgodovinopisne primere, ko so Cerkev skušali slikati v najlepših podobah, ko so želeli prebarvati ali zamolčati tisto, kar je bilo slabega. Tega danes ne najdete več. Vsi zgodovinarji, cerkveni pri tem nismo nikakršne izjeme, smo dolžni težiti k objektivnosti, kolikor jo je pač mogoče doseči,« je pred desetletjem in pol zatrdil p. dr. Metod Benedik, član slovenske kapucinske skupnosti in dolgoletni učitelj zgodovine Cerkve na Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani, ki julija dopolnjuje osem desetletij življenja.

Prof. Benedik se je rodil 30. julija 1943 v Stražišču pri Kranju v družini sedmih otrok. Njegov najstarejši brat Marko je postal duhovnik ljubljanske nadškofije in je bil dolga leta župnik v Kranjski Gori in Ratečah. Po osnovni šoli v domačem kraju je postal gojenec kapucinskega semenišča v Osijeku in tam leta 1962 maturiral. Dve leti pred tem je v Vipavskem Križu vstopil v kapucinsko skupnost sv. Frančiška Asiškega, s katero je bila družina tesno povezana. Po petem letniku teološkega študija na Teološki fakulteti v Ljubljani, na Petrovo leta 1968, je prejel mašniško posvečenje. Po diplomi na Teološki fakulteti v Ljubljani leta 1969 je študij nadaljeval na univerzi Gregoriana v Rimu (1969–1973) in tam dosegel naslov doktorja cerkvene zgodovine. Še isto leto je po vrnitvi v Ljubljano postal honorarni predavatelj predmeta Zgodovina Cerkve na Teološki fakulteti.

Bil je izvoljen v naziv docenta (1976), izrednega (1985) in rednega profesorja (1990). Vsi bodoči teologi, ki so se na ljubljansko Teološko fakulteto vpisali med letoma 1973 in 2012 so bili njegovi študentje. Predaval je redne predmete s področja zgodovine Cerkve, ki so bili vključeni v več programov, in nudil izbirne predmete z izbranimi in zanimivimi temami. Pripravil je več univerzitetnih učbenikov in bil mentor številnih diplomskih in magistrskih del ter disertacij. Poleg rednega pedagoškega dela je bil prof. Benedik aktiven v delovnih telesih fakultete in po letu 1992 tudi Univerze v Ljubljani. Dva mandata je bil prodekan fakultete (1978–1980, 1980–1982) in dva mandata njen dekan (1990–1994). Od leta 1973 do 2009 je bil predstojnik Katedre za zgodovino Cerkve in Inštituta za zgodovino Cerkve (1990–2009). Skupaj s sodelavci s fakultete je izvedel vse postopke, da je bila ob podpori vodstva Univerze v Ljubljani leta 1992 Teološka fakulteta ponovno sprejeta med njene članice. Pred tem je sodeloval pri pripravi zakonodaje, ki je priznala javno veljavo spričeval, ki sta jih dotlej izdali srednji

verski šoli v Vipavi in Želimljem ter Teološka fakulteta z oddelkom v Mariboru. Za opravljeno delo pri urejanju pravnega statusa fakultete in šolstva nasploh mu je Univerza v Ljubljani leta 2001 podelila zlato plaketo in pred desetimi leti še naziv zaslužnega profesorja.

Kot odgovorni in nato glavni urednik publikacije *Acta Ecclesiastica Sloveniae* je poskrbel, da je v zbirki izšla vrsta pomembnih dokumentov za zgodovino Cerkve na Slovenskem. Zasnoval in vodil je zbirko *Redovništvo na Slovenskem*. Dolga leta je bil član uredništva *Bogoslovnega vestnika*. Objavil je vrsto znanstvenih in strokovnih monografij, izvirnih in preglednih znanstvenih razprav ter sodeloval na številnih znanstvenih srečanjih, večji del v mednarodnem prostoru. Prevedel je več strokovnih besedil, ki so postala dobrodošli pripomočki pri študiju na fakulteti. Leta 2016 je pri Celjski Mohorjevi družbi izdal obsežen pregled *Krščanstvo na Slovenskem v luči virov*.

Prof. Benedik je član Mednarodne mariološke akademije, Evropskega središča za študij meniških redov in kongregacij ter Združenja učiteljev zgodovine Cerkve v nemškem govornem področju. Razvil je tesno sodelovanje s teološkimi fakultetami v Avstriji in Nemčiji, kjer je bil pogost predavatelj, poročevalec v habilitacijskih postopkih in član raznih delovnih teles. Prof. Benedik je bil med voditelji in organizatorji delovanja Slovenske teološke akademije v Rimu, ki je od 1981 do 2008 pripravljala odmevne mednarodne simpozije in nato redno izdajala zbornike po skupnim naslovom *Simpoziji v Rimu*.

V letih delovanja v Škofji Loki je prevzel skrb za urejanje samostana in posebej knjižnice p. Romualda Marušiča, v kateri je najprej uredil starejši del gradiva in nato še mlajšega. Poskrbel je za novo postavitev kapucinske knjižnice in stalne razstave o škofjeloškem pasijonu. Sad večletnega dela je bila knjiga *Kapucinski samostan s cerkvijo Sv. Ane Škofja Loka*. Po preselitvi v celjski samostan je ob skrbi za obnovo samostana in ureditev knjižnice za praznovanje 400-letnice posvetitve cerkve objavil monografijo *Kapucinski samostan s cerkvijo sv. Cecilije Celje* (2015).

Prof. Benedik je svojo raziskovalno pozornost namenjal predvsem vprašanjem cerkvene zgodovine poznega srednjega in začetka novega veka. Zanimala ga je zgodovina redov, med temi zlasti kapucinskega reda na Slovenskem, reformacija in obdobje katoliške prenove. V mednarodnem prostoru je predstavljal prispevek slovenskih protestantskih avtorjev, ugledne osebnosti iz slovenske narodne in cerkvene zgodovine ter monografska vprašanja slovenskega kulturnega in cerkvenega prostora. Da bi poznavanje cerkvene zgodovine vstopalo med najširše plasti bralcev in pri tem pomagalo pri popularizaciji zgodovinskega védenja, je bil sodelavec številnih strokovnih in poljudnih glasil, radijskih in televizijskih postaj, diskutant na okroglih mizah in odprtih interdisciplinarnih forumih. Je dober opazovalec in analitik razmer na Slovenskem in s svojimi prispevki bogatí slovenski dnevni tisk. Kot dobremu poznavalcu dogajanja na Slovenskem so mu slovenski škofje pred desetimi leti zaupali nalogo postulatorja za mučence 20. stoletja.

Zaslužnemu profesorju Metodu Benediku želimo, da bi v globoki povezanosti s koreninami naše narodne skupnosti in vere ter ob zaupanju v Božjo pomoč še naprej pomagal graditi našo prihodnost in pogumno odkrival bogastvo svetosti članov slovenskega cerkvenega občestva.

Branko Zadnik
Izpovedi samote
Samozaložba, 2023

Tone Partljič

Pesniška zbirka pokojnega jezerskega župnika

Ob lanskem božiču se je na Jezerskem v 69. letu starosti ustavilo srce priljubljenega župnika Braneta Zadnika. Bil je »božji pastir«, kot se pogosto reče, v župniji Ljubljana – Polje in v Kranju, od poletja 1994 dalje pa v Podutiku, kjer je kot župnik vodil gradnjo pastoralnega centra in nove, atraktivne cerkve sv. Rešnjega telesa. Zaradi znakov izgorelosti in vzporedne bolezni je bil primoran odvreči težko breme delovanja velikega pastoralnega centra in cerkve. Pot ga je vodila v župnijo Sv. Vida nad Cerknico. Tudi tam se je z vso vnemo lotil pastoralnega, gospodarskega in kulturnega dela v fari sredi notranjskih gozdov in bil nadvse priljubljen v bližnji in daljni okolici. Tja me je leta 2010 povsem nepričakovano, ne da bi se prej osebno poznala, povabil za govornika na proslavi slovenskega kulturnega praznika. Kasneje je deloval kot župnik v Gorjah pri Bledu. Deset let kasneje, ko je že deloval na Jezerskem, me je zopet nepričakovano povabil, tokrat na kulturno druženje v okviru misijona kot govornika o domoljubju. Kmalu po tem mi je pisal, ali mi »sme« poslati v oceno svoje pesmi. Seveda nisem mogel odkloniti, četudi sem ga opozoril, da si kot prozaist in zlasti komediograf nisem ravno »na ti« s poezijo. V pismu, ki ga je kasneje priložil pesmim, mi je rekel, da ga pred menoj ni »sram« in da naj ne gledam na pesmi s predsodkom, da jih napisal duhovnik. Prebral sem jih in mu takoj sporočil, da so vsekakor vredne, da jih objavi. Prijatelj Leon Zakrajšek, slikar in ilustrator kasnejše zbirke, je nekje rekel, da mu je Brane napisal, da je dobil »dovoljenje« za izdajo od »visoke literarne avtoritete«. Začudil sem se ob njegovi nesamozavesti. Rekel mi je, da bo zbirka izšla v samozaložbi, a je ob koncu leta 2022 omenjal tudi sponzorje. Ko je decembra minil še božič, sem poklical jezersko župnišče in osupel izvedel, da se mu je 23. decembra ustavilo srce. Izvedel pa sem tudi, da se je njegov naslednik, gospod župnik Pavle Juhant, z ilustratorjem Zakrajškom, ki je potem skrbel tudi za natis v Kranju, in prijatelji uredniki odločil Branetovo željo izpolniti. Tako smo zbirko pesmi, ki nosi značilen naslov *Izpovedi samote*, pred številnim občinstvom v cerkvi sv. Ožbolta na Jezerskem predstavili že 1. aprila letos. Na začetku junija je bila predstavitev knjige še v Podutiku v pastoralnem domu, kjer je Brane pustil toliko ljubezni, vere in življenjske energije …

Pa spregovorimo še o sami zbirki, ki obsega šestintrideset pesmi. Njegova želja, naj ob branju ne mislim na to, da je duhovnik, je bila seveda nerealna,

saj so v prvem sklopu z naslovom Pot tvoje volje vendarle naslovi, kot denimo Molitev, Stvarjenje, Greh, Odpuščanje, Zahvaljen bodi, Božična in Cvetna nedelja, ki že sami kažejo na avtorjev poslanstvo. Seveda tudi tem pesmim ne moremo reči samo »cerkvene« ali »katoliške«; so sicer versko obarvane, a kot osebno-izpovedne na svoj način odpirajo pesnikov dialog z Bogom. Ob njih sem takoj pomislil na Gregorčiča, Meška, tudi Franceta Vodnika … Njegov dialog z Bogom se včasih konča z občutkom samote, kakor na primer v pesmi Božična.

Drugi sklop hvaležnih, čustvenih in tudi tesnobnih pesmi nosi skupen naslov Pot k materi, kjer v eni od njih, V obupu, začutimo enega od demonov, ki so ga mučili: *Če se nikoli več ne vrnem … / zaupam ti, da me je strah; / prelomil se je čas / in ojenica…* Petnajst pesmi, ki ji sledijo, nosi nadnaslov *Z mojega travnika*. Med njimi je nekaj vedrih, skoraj idiličnih, tudi skoraj mimobežno ljubezenskih, kot na primer Pletenica, Zemlja, Domovina … Zaboli pesem Sam, ki samo še poudari osnovno boleče pesnikovo razpoloženje. Občutek grenke samote se ponovi spet v verzih Kako se pesem rodi, kjer sklene drugo kitico tako: */…/ sveta se rodi vrstica, / ko si zvečer čisto sam / in si nalil še čašico pelina*.

Zdi se mi, da je meril na cerkveno institucionalno in tudi uradniško dejavnost, ki ga je na hitro pošiljala iz fare v faro, ko mi je enkrat rekel, da ima vsaka škofija svoj »prometni urad«, ki razporeja duhovnike; morda je koga motila tudi njegova priljubljenost v sleherni fari ali celo poezija; to mi je prišlo na misel ob zadnji natisnjeni pesmi z naslovom Zadnja: *Zato končam to pisarijo. / da bo nejevoljnim zadoščeno*.

Nekoliko preroška je bila tudi njegova izjava, ki mi jo je rekel ob slovesu (v živo sva se srečala le dvakrat), ko sem ga vprašal, kako se počuti na Jezerskem, in ki jo je, kot pravijo, izrekel večkrat: »Tu, v objemu gorskih vršacev, hočem dočakati končno srečanje z Bogom.« Usoda ga je uslišala.

Posthumna Zadnikova zbirka *Izpovedi samote* je vsekakor vredna, da jo vzamemo v roke.

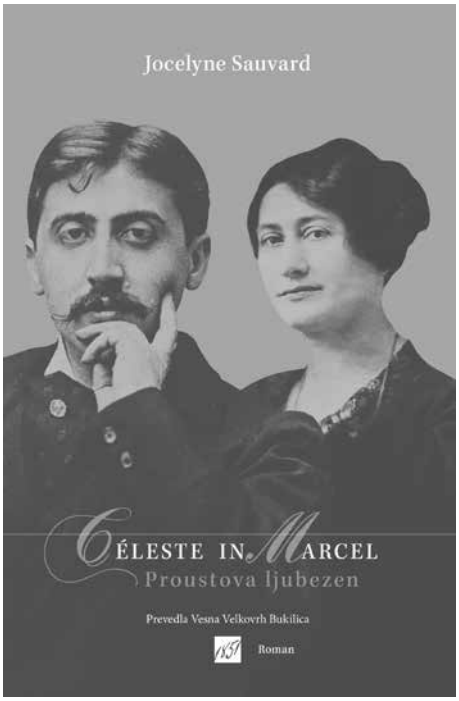
Jocelyne Sauvard: Céleste in Marcel: Proustova ljubezen
Prevod: Vesna Velkovrh Bukilica
Celjska Mohorjeva družba, 2023
266 strani

Eva Ule

»Moji dnevi so noči. Drugega življenja nimam.«

Ob 100. obletnici smrti Marcela Prousta je pri Celjski Mohorjevi založbi v prevodu Vesne Velkovrh Bukilica izšlo delo *Céleste in Marcel: Proustova ljubezen* biografinje, romanopiske, dramatičarke in literarne kritičarke Jocelyne Sauvard. Biografski romani so dandanes zelo priljubljeni, saj s svojo fikcijskostjo obljubljajo zanimivo branje, hkrati pa zagotavljajo verodostojnost biografskih dejstev, četudi so slednja zavoljo zgodbe nekoliko predrugačena. Toda ob pisatelju, kakršen je Proust, se poraja vprašanje, ali je biografski roman sploh potreben. Mar ni njegov celoten opus pisanje nekakšnega življenja, ki je lahko celo bolj resnično od resnice same?

Céleste in Marcel je zgodba o zasebnem življenju in ustvarjanju enega največjih literatov svetovne književnosti, Marcela

Prousta, ki je svoja poslednja leta preživljal s svojo pomočnico in zaupnico Céleste Albaret. Roman popisuje navade in življenjski slog dvojice, ki je simbiotično sobivala v Parizu vse do 18. novembra 1922, ko je Proust pri 51. letih umrl zaradi pljučnice in pljučnega abscesa. Ne le, da je zanj predano in materinsko skrbela kot zaposlena hišna oskrbnica in tajnica, pomagala mu je tudi pri pisanju ter postala njegova najbližja prijateljica, ki ga je poznala bolje kot kdorkoli – ali kakor v romanu izreče Proustov glas: »Le vi boste vedeli, kdo je bil Marcelček, vaš prijatelj.«

Največje vprašanje romana odpre prav razmerje med naslovnima likoma. Vseskozi ni jasno, ali njuno razmerje skriva tudi podtone romantično-erotične naklonjenosti. Céleste je bila namreč Proustu skoraj kot mama – namesto njega je hodila po raznih opravkih, kuhala mu je, ugodila je vsaki njegovi muhi in potrebi, za njegovo zdravje pa jo je skrbelo bolj kot njega samega. Od nje je bil odvisen in tega se je dobro zavedala: »A kaj bo z njim, če bo sam? Saj si še kave ne bi znal pripraviti. Oditi – nemogoče.« Zato se v tem odnosu tudi ni počutila utesnjeno. »Z Marcelom je živela ›pravo življenje‹, edino, ki ga je zares vredno živeti. Drugo, drugačno življenje je bilo preveč navadno. Manjkalo mu je skrivnostnosti.« Navedene povedi so zelo povedne, zlasti če upoštevamo dejstvo, da je bila Céleste poročena z Odilonom, Proustovim taksistom, ki se je v času njenega službovanja boril na fronti. Naklonjenost in predanost pa vsekakor nista bili enostranski. A vse kaže, da je bila Proustova ljubezen do Céleste izključno platonska, čeprav se ji je v pogovoru o partnerskih odnosih izpovedal z besedami: »Morala bi biti taka, ki bi me razumela in me sprejela z vsemi mojimi papirji, knjigami, manijami. Na svetu poznam le eno tako, s katero bi se bil lahko oženil, eno samcato. Vas, Céleste.« Morda nekoliko paradoksalno, a vse to lahko osmislimo s Proustovim prepričanjem, da je človek po svoji naravi protisloven, v sebi združuje različne, pogosto nasprotujoče si, silnice. V skladu s tem ni razlikoval med heteroseksualno in homoseksualno ljubeznijo, čeprav je lastno homoseksualnost javno prikrival. To je počel celo pred Céleste, ki je lahko zgolj ugibala, kakšno je njegovo razmerje z Reynaldom Hahnom, ob čemer jo je navdajal tudi občutek ljubosumja. Če so Proustova čustva do konca romana, pa tudi njegovega življenja, ostala prikrita, Céleste prizna, da ga je ljubila, zato tudi ljubosumje ob laskavih opisih drugih žensk in hrepenenju po moških ne preseneča.

Kot je značilno za Proustov leposlovni opus, je tudi čas romana Jocelyne Sauvard absoluten, subjektiven, nikakor pa ne moremo govoriti o t. i. toku misli. Roman je napisan precej bolj oprijemljivo, zgodba pa časovno jasno

zamejena v obdobje med letoma 1918 in 1922. Občutje obdobja *Belle Époque* avtorica uspe pričarati z nadrobnimi opisi (mikro)lokacij, ljudi in (kulturnega) dogajanja, slikovitost romanesknega Pariza pa se zaradi spretnosti in bogatega besednega zaklada prevajalke ohrani tudi v slovenskem jeziku. Prav tovrstni ekskurzi pa utemeljujejo Proustovo hrepenenje po življenju in doživetjih, ki so bila zaradi njegove bolezni okrnjena. Branje razgibata tudi menjavanje premega in odvisnega govora ter spreminjanje tipa pripovedovalca. Glavnino zgodbe namreč pripoveduje tretjeosebni pripovedovalec, mestoma pa prvoosebna pripovedovalka, ki izpoveduje svoje občudovanje Marcela Prousta.

Zaradi osebnih lastnih imen v naslovu knjige sem v sami pripovedi pričakovala večjo mero intimnosti – morda bolj osebno izpoved ženske, ki je zadnja leta podpirala literarnega genija in mu je ostajala zvesta vse do smrti. Vse to je v zgodbi sicer prisotno, a zaradi prevlade odmaknjenega tretjeosebnega pripovedovalca ostaja hladno, posledično pa izgublja prepričljivost, ki bi v bralcu vzbudila empatijo, in nenazadnje občutek tragičnosti ob izgubi Célestine vélike ljubezni.

Biografsko-fikcijski roman *Céleste in Marcel* oriše odnos med naslovnima likoma, sočasno pa z izredno natančnostjo beleži prelomne dogodke avtorjevega življenja, ustvarjanja, doživljanja kritike, dopisovanj, prijateljevanj in sploh njegova *modus vivendi* in *operandi*. Kljub temu da sem od romana o intimnem odnosu pričakovala več osebnosti in izpovednosti, gre – ne glede na vse – za delo, ki je zvesto biografskim dejstvom in oboževalcem Prousta lahko ponudi še drugačen pogled na literatova poslednja leta. Vseeno pa lahko Prousta še vedno najbolje spoznamo z branjem njegovih avtorskih del. Še en razlog več, da (zopet) posežemo po romanesknem ciklu *V iskanju izgubljenega časa*, ki je bil v prevodu Radojke Vrančič lani ponatisnjen pri založbi Beletrina, ali pa po nefikcijskem delu Céleste Albaret z naslovom *Gospod Proust*.

Jože Felc
Dopuščanje in odpuščanje po Cedronu
Psihiatrov križev pot
Založba Bogataj, 2023
110 strani

Ifigenija Simonović

Prošnja, da bi zmogel – vse to si ti

Naslov knjige esejev Jožeta Felca vsebuje besede osebne molitve, ki je postavljena na sam začetek: Za dopuščanje in odpuščanje sta potrebna ljubezen in zaupanje.
Mati dobrotljiva,
ker zaupaš, dopuščaš,
ker ljubiš, odpuščaš.

Cedron, biblična reka, ki še vedno teče, reka, ki včasih presahne,

včasih dere kot hudournik, reka, ki jo je prestopil Kristus, reka, ki je še dandanes kraj za počitek romarjev ob pokopališču v Jeruzalemu. Kraj za premišljevanje v miru in tišini, ko je bilo vse že dopuščeno in je ostal samo še čas za odpuščanje. Tak kraj je primarij Jože Felc nujno potreboval. Zaradi neozdravljive bolezni je bil desetletja tako rekoč ujetnik v majhni sobi. Ob težkem delu z najtežje ozdravljivimi bolniki ne bi zmogel pomagati nositi križa vsem, ki so prihajali k njemu po pomoč. Moral je upati, da tudi zanj nekje obstaja Cedron. Zmogel je, ker je bil globoko veren.

Jože Felc je bil psihiater, esejist, pisatelj, pesnik, urednik psihiatrične revije *Vice versa* in literarne revije *Kaplje* ter več desetletij primarij bolnišnice v Idriji. Med bolniki ni delal razlik, naj so bili revni, bogati, izobraženi ali ne, nasilni morilci ali brezvoljni, mrtvo živi. Vsem ni mogel pomagati, a mnogim zagotovo je. Cenjen je bil tudi kot mentor mnogim psihiatrom in zdravnikom, mnogim pesnikom mecen in zgled.

Jože Felc v pričujoči zbirki piše o posameznih pacientih, hkrati pa tudi o sebi kot o zdravniku in človeku, o svojih občutkih, ki jih je moral sproti uravnotežati, da je lahko ravnal v dobro pacienta. Vsakič je skušal priti do dna vzrokov in razumeti posledice pacientovih težav ali dejanj.

Dopuščanje in odpuščanje po Cedronu je zbirka kratkih esejev iz primarijeve osebne beležke. Piše o metodah zdravljenja, ki niso bile vedno uspešne ali pravilne. Piše v imenu »dušeslovca«, v tretji osebi, kakor da tudi v najbolj osebnem premišljevanju skuša biti objektiven. Zaveda se lastne krhkosti. Zaveda se skrhanosti svojih pacientov.

Bralcu, ki ima srečo, da se zaenkrat še ni znašel na previsu, od koder lahko samo še pada, bo knjiga pokazala srhljivo stran življenja: »Predno prispeš do previsa, ki obeta postanek, saj ni nobene poti naprej, se zaveš. Plezarija je težka, nemogoča. Čarovnija se ne izteče, obsediš in iz sebe izveš, da ti je ta trenutek podarjen in vzet. Si ti in nisi. O tem razmišljaš, predno prideš čisto pod previs« (str. 29).

Zbirka esejev je sestavljena iz dveh sklopov, ki so na videz naključno razporejeni po knjigi. Med »realistične« eseje, ki so dnevniške narave, so uvrščena lirična simbolistična razmišljanja o življenju kot dosmrtni poti, polni trpljenja in bolečine. Ti eseji so poetične molitve, njegova najbolj osebna izpoved. Naslovljene so kot postaje Križevega pota: Padec, Sreča žalostno mater, Simon iz Cirene, Spregovori jeruzalemskim ženam, Tretji padec, Kalvarija, Trinajsti postanek in Štirinajsta postaja. Z esejistično zapisano molitvijo se sooča s smrtjo, ki je bila zaradi bolezni v njegovem življenju nenehno prisotna. »Umiram, vame leze belo ovešena pošast. Vsa nedolžna, vsa lepa in odpuščajoča. Te strašne ure se zatekam k tebi z vprašanjem, ali naj se ji predam in klonem pred njo, misleč nate. Ali jo vodi tvoj namen. Povej mi. Te ure rabim tvoj glas. Sem toliko zemeljski, da mi ni dano šepetati očetu. Sram me je posvetovati se z njim« (str. 89).

Knjigo Jožeta Felca je uredila dr. Alenka Höfferle, njegova sopotnica. Njeno zaključno besedilo dopolnjuje začetno avtorjevo molitev. Ljubezen, zaupanje, etičnost, predanost, požrtvovalnost in globoka vera.

V uvodu je Janez Bizjak orisal življenje dr. Felca in do neke mere tudi čas njegove generacije. V knjigo so vključene reprodukcije slik na temo postaj Križevega pota akademske slikarke Jane Vizjak.

Ifigenija Simonović

Petje, pesniki in strahovi

Jurjevanja sem se udeležila v Domu upokojencev v Idriji. Povabili so me na »vseslovensko petje s srci«. V telovadnici se je nagnetlo najmanj sto ljudi. Otroci iz treh vrtcev in osnovne šole, harmonika, kitara, pa ženski pevski zbor. Pela sem kot krokar! Začudilo me je, kako so otročki obmirovali ob žalostnih ljudskih pesmih. *Lipa zelenela je*, na primer. Pomislila sem, da jim primanjkujejo mir, nežnost, otožnost. Ni jih treba neprestano priganjati, da skačejo in ropotajo. Mogoče bi jim prijala filmska glasba Urbana Kodra ali Jožeta Privška. Starejši so peli vsak po svojih močeh. Zdelo se mi je, da prav petje zadnje presahne.

Spomnila sem se, kako sem Veseljku pela, ko je umiral. Samo z glasom sem ga lahko še božala in tolažila. In ko je jemalo njega, je slabel tudi moj glas.

Hodim v gledališče in na koncerte, a tu ne morem pisati o vsem. Ta mesec sem videla nepozabno, res izjemno in vrhunsko predstavo: Mladinsko gledališče, Duncan Macmillan, *Ljudje, kraji, stvari*. Glavno vlogo je mojstrsko oblikovala Janja Majzelj. Nihanje razpoloženja, umetnost pretvarjanja, prikrivanja, laganja kot samozaščite. Zasvojenost, terapija, posameznik, družina, družba – nad vsem ljubezen. Prav nič sladka. Ljubezen kot cement, brez katerega nič ne more ne stati ne obstati. Imeti notranjo moč, da premagaš vse, kar te kliče na stranpot. Odločiti se za ja, za nov začetek, reči ne ne-ju. Imam pesem na to temo, slučajno: *NE NE – Tudi v izrekanju kratkih besed, / ene same, le dveh, tudi če sta enaki, / je pomembna melodija izrekanja. / Takt, taktnost. / Dotakni se. / Ja ja*

Svakinja, Rusinja po rodu, me je opozorila na roman ruskega pisatelja Arkadija Vainerja (1931–2005) *Zanka in kamen v zeleni travi*. Avtor je bil policist, a v tem romanu opisuje Stalinov teror, zlasti preganjanje Judov. Besede iz naslova so vzete iz pravil Vehmičega sodišča (*Vehmic court*). To sodišče je moralo biti nekaj strašnega, sodniki so bili anonimni, vse se je

Foto: osebni arhiv avtorice prispevka

dogajalo v zakulisju, Nemčija, Weimar … Vainer je bil v Rusiji znan in cenjen po kriminalkah, pisal je skupaj z bratom Georgijem, na ducate knjig, filme so snemali po njegovih predlogah, a ta roman je napisal v sedemdesetih letih, zavedajoč se, da bi si z njim prislužil gulag. Roman je lahko izšel šele leta 1991, v času Gorbačova. Zdaj ga menda ljudje berejo skrivaj. Ena od anekdot v romanu je na primer o Judinji, ki ne more diplomirati, ker obravnava ukrajinsko-judovskega pesnika Hayima Nahmana Bialika (1873–1934), ki je pisal v hebrejščini in judovskem jeziku, in velja za izraelskega nacionalnega pesnika (Judovski Puškin). Kolega dekletu ponudi, da bi disertacijo odkupil. Plača ji kosilo. In kaj bo naredil z disertacijo? Zamenjal bo pesmi in ime pesnika in diplomiral sam. Ko dekle to sprevidi, emigrira v Izrael.

Srh gre po meni. Žal ne znam rusko.

V reviji The Fortnightly review, ki jo prebiram po spletu, sem naletela na študijo Davida Stromberga *Ubijanje intelektualcev/To Kill the Intellectual,* ki naj bi izšla v petih nadaljevanjih. To bi prevajala! V aprilski številki, v tretjem delu, napoveduje zapis o Luisu Adamiču. Med intelektualci dvajsetega stoletja omenja na primer Chagalla, Adorna, Cvetajevo, Musila, Manna, Zweiga, tudi Orwella. Zanima me, kako bo med intelektualce takega kalibra vpletel Adamiča. Zavedela sem se, da njegovih del še nisem brala. Mogoče je čas za nov razmislek o njem kot o ameriškem in slovenskem pisatelju. Vsega menda vendarle ni kriv Tito, ki je Adamiča lepo sprejel in izrabil, kakor sem razbrala iz nekega starega dokumentarnega filma.

Bila sem v Riminiju na srečanju italijanskih in mediteranskih klubov Inner Wheel, klasična piramidna organizacija, sto let star mednarodni dobrodelni klub, ki so ga ustanovile žene Rotarijcev v Angliji. Me, ljubljanska druščina, se že trideset let posvečamo varovancem Doma Malči Beličeve, pomagamo pri izdelavi igrač za slepe in slabovidne otroke in seveda podpiramo delo slovenskih Rotary klubov. V Rimini so prišle predstavnice dveh albanskih, nekaj hrvaških in italijanskih klubov.

Pripravili so dve predavanji. S profesorico umetnostne zgodovine Clementino Rizzardi iz Bologne sem se v vsem strinjala, saj je dokazovala povezanost dežel ob Sredozemskem morju od bizantinske preko rimske, srednjeveške in beneške kulture. Cerkve, palače … Profesor iz Padove,

Egidio Ivetic, potomec istrskih izseljencev po drugi svetovni vojni, pa me je vrgel iz tira. V prvem delu je govoril o vplivu italijanske kulture na zahodno obalo Sredozemskega morja. Zanj je Italija očitno obstajala že od Egipta dalje. Pokazal je zemljevid, na katerem je bilo zarisano ozemlje, ki je spadalo pod fašistično Italijo. Nenadoma je povedal, da ne predava samo kot zgodovinar, temveč tudi kot aktivist. Pokazal je zemljevid Mediteranske zveze. Od Avstrije je odkrhnil Tirolsko, Sloveniji ves Kras, Hrvaški celo Istro, potem pa je z rdečo označil polovico Hrvaške, polovico Bosne, polovico Črne gore, tri četrt Albanije, na drugi strani pa vso Italijo od juga do severa po zahodni strani Apeninov. Rima se sicer ni dotikal. Predavanje je končal s trditvijo, da je ta predlog predstavil v Bruslju in da je doživel odobravanje. Ko sem bila na vrsti, da nekaj povem, sem se obregnila ob dejstvo, da imamo Slovenci samo dobrih trideset kilometrov obale. Ne vem, ali me je razumel. Ker je bila tema srečanja »postavljanje mostov«, sem povedala, da sta slovenski in italijanski predsednik naredila lep most, ko sta se držala za roke, in da bo lep most zgrajen, ko bosta obe Gorici skupaj Evropski mesti kulture. Potem sem se raje ustavila, da ne bi tudi jaz postala aktivistka. Bila bi proti reorganizaciji Evrope, saj smo se šele osamosvojili!

Pa še nekaj mi ne gre v račun zadnje čase. Debate na temo ukinitve muzeja slovenske osamosvojitve v Državnem zboru. Skrajni čas je, da muzej začne nastajati, bi rekla! Našel se je nekdo, ki je rekel, da je v učbeniku novejše zgodovine za četrti razred gimnazije zato manj strani posvečenih osamosvojitvi kot nastanku Jugoslavije leta 1945, ker ni mogoče primerjati štiriletne NOB z desetdnevno vojno za osamosvojitev. Saj se ni vse razpletlo v desetih dneh! Tudi v štirih letih ne! Nekdo je rekel, da je nesmiselno imeti muzej za stvari, ki jih lahko najdemo na spletu. Že soba jim je šla v nos! Kje pa naj zbirka začne nastajati? V prvi sobi menda! Za kasneje je bil načrtovan prizidek. Muzej enkrat bo, zagotovo. Razstava *Temna stran meseca* je bila temeljna. Mimi Malenšek je leta 1960 napisala roman s tem naslovom. Imamo pač temen temelj države (1998, Muzej novejše zgodovine). Dokumentov in stvari je več kot za eno vrečko, dovolj za ducate žakljev.

Kako pa se je končalo z odločbo Ministrstva za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, ki dovoljuje poseg v populacijo divjega prašiča v času izven določene lovne dobe? Obvešča me lovski starešina, ki je tudi kmet. Svinje mu preorjejo njivo, tudi strelja jih. A vse lepo in prav. Od zdaj naprej naj bi lovci ne le smeli, temveč morali ubijati dve leti stare svinje tudi v času, ko imajo mladiče. To je pa nemoralno!

In bila sem priča traktorjem v Ljubljani. Spoštujem kmete, razumem njihove zahteve. Prav okrog 1. maja na Gorenjskem pobiramo kamenje z njiv, leto za letom. Rada bi videla, kako bi to počeli ministri s kravatami. In čudno se mi je zdelo, ko so se ljudje zmrdovali nad tem, da kmetom ni bilo prav, ker jih je prišla popisovat policija – češ da so morali vnaprej prešteti traktorje. Kdo je pa šel popisovat lastnike koles?

Zakaj se razburjam?
Ker me je strah.

Ifigenija Simonović

Harmonična tihožitja Zorke L-Weiss

V okviru Koroških kulturnih dnevov smo si poleg desetih prireditev lahko v Galeriji Družina v Ljubljani ogledali razstavo slik Zorke L-Weiss, koroške Slovenke, ki je bila učiteljica likovne vzgoje na gimnaziji v Celovcu, ob prelomu v novo stoletje pa se je posvetila slikarstvu. Razstavi je dala naslov *Soočanja* in vanjo vključila slike iz različnih obdobij.

Naj opazujemo z oddaljenega satelita ali skozi nešteta stebelca trav, skozi listnate krošnje proti nebu, z daljnogledom ali z mikroskopom – z vseh zornih kotov se nam razkriva lepota naravnega reda. Vse je prav, vse obstaja, ne glede na našo prevzetno prisotnost. Mir, hvaležnost, skromnost, nežnost in dobrota – to so prvi vtisi z razstave. Morda tudi želja po pišu vetra ali nežnem zvoku harfe. Morda bi prijal počasen japonski čajni obred.

Slikarka ustvarja z natančno izrisanimi črtami različnih barv in debelin, ki postanejo tudi monokrome ploskve. Niza jih, križa, nagiba v ritmu tišine in molka. Pomislim na klasično risanje ali na jedkanice mojstrov 17. stoletja, pa tudi na mnoge minimaliste novejšega časa, zlasti na Paula Kleea in Pieta Mondarina. Galerija Družina je lani ob dnevih koroške kulture gostila koroškega slikarja in pesnika Gustava Januša, samotarskega vidca, ki izraža občutje ali miselno stanje z nacufanimi barvnimi ploskvami. Tržaški Slovenec Sandi Renko, ki je bil gost na Slikarskem tednu v Svečah, pa z barvnimi črtami na papirju, ki je geometrično valovit, ustvarja monotona in hkrati presunljiva stanja spokojnosti. Podobno vzdušje. Gre za umik iz mestnega vrveža in napetosti vsakdanjih dogodkov, ki nam prikrivajo bistvo eksistence. Spet pomislim na to, da so določene slike pač »lepe«, namenjene osrečujočemu čudenju, druge pa »grde«, namenjene ozaveščanju bolečine, groze, strahu. Ta delitev seveda ni v zvezi z Lepoto, ki ni v narekovaju.

Ob slikah Zorke L-Weiss sem pomislila tudi na tkanje, prepletanje, pletenje, nizanje, na značilne načine ženske ustvarjalnosti. Tekstura in barva platna ni vedno prekrita, kar ohranja prosojno svežino slike. Ko pa gre za barvno ploskev, ta ni sestavljena iz črt ali vidnih potez čopiča, temveč platno prekriva kot monotona melodija.

Slike Zorke L-Weiss niso komentarji apokaliptičnosti človekovega poseganja v naravo. Njene črte niso ostre zareze, ne kričijo, temveč šelestijo. Ploskve so mirno položene, nepremične. Menjajo samo barvo. Zdi se, da je slikarka iz narave izločila človeka. Izstopila je tudi sama. Ni bila izgnana, odšla je iz ljubezni in spoštovanja. Vabi k popolni čuječnosti. Ne sme posegati v naravo. Sme samo beležiti stanja in spreminjanja. Nobena črta ali ploskev ni močnejša od katere koli druge. Zimska sivina, sestavljena

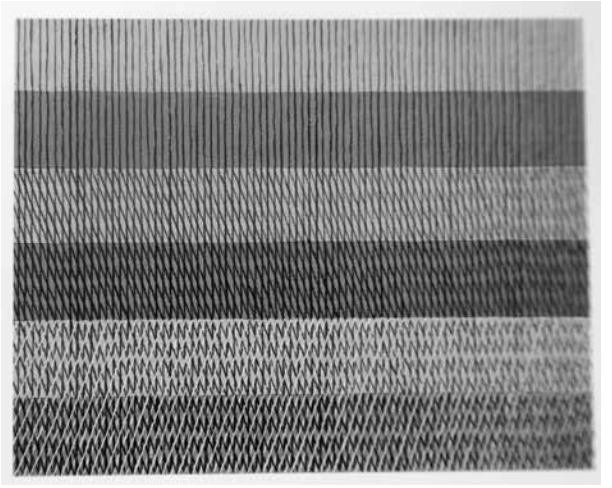

Foto: osebni arhiv avtorice prispevka

iz bledih oker in modrine, pomladno zelena, preden zažari od prekipevajoče radosti. Zemeljsko rdeča, ki se ohlaja v zlatem jesenskem soncu. Hlad in toplina, bližina in oddaljenost, tišina in šumenje, senca in ožarjenost – vse soobstaja v harmoničnem tihožitju. Slike dajejo občutek, da je svet lep, če smo ga le pripravljeni videti v vsej, tudi najbolj prikriti krasoti.

Slike Zorke L-Weiss bi bile lahko talne ali zidne preproge, morda zavese, celo obleke, ogrinjala. Lahko so miniaturne broške. Vedno so samo izsek slutenega prostranstva, torej celote, v katero lahko samo verjamemo, saj je zaobjeti ni mogoče.

Kristian Koželj

Pol stoletja v vzvratnem ogledalu

Slikar, likovni teoretik, filozof in aktualni predsednik Upravnega odbora Prešernovega sklada, ki je bil tik pred izidom tokratne številke *Zvona* izvoljen tudi za rednega člana Slovenske akademije znanosti in umetnosti, dr. Jožef Muhovič, se je ob odhodu v pokoj od svoje štiridesetletne profesorske kariere prvič poslovil s predavanjem v Narodni galeriji 18. januarja 2023. Ker je bila takrat galerija premajhna za vse, zanimanje pa je po navdušenih odzivih prič januarskega dogodka le naraščalo, se je profesor Muhovič odločil, da se poslovi še enkrat, skorajda natanko dva meseca kasneje, 16. marca, v Klubu Cankarjevega doma. Čeprav prostor premore 250 sedišč, je bil tudi tokrat napolnjen tako rekoč do zadnjega kotička. Obiskovalci so hoteli s profesorjem podoživeti petdesetletno obdobje in kariero, ki je nedvomno trajno in neizbrisno obogatila slovenski in tudi širši prostor.

V dobro uro in pol dolgem predavanju je profesor Muhovič očrtal svoje skorajda petdesetletno karierno popotovanje na Akademiji za likovno umetnost in oblikovanje, na kateri si je med prvim vstopom skozi njena vrata na sprejemne izpite in upokojitvijo zgradil bleščečo kariero, tako v ustvarjalnem kot pedagoškem

smislu. Pri tem se ni pozabil zahvaliti prav vsem, ki so ga spremljali, zaznamovali in izoblikovali, od kolegov akademikov do tehničnega osebja akademije z znamenito čistilko Ančko na čelu ter seveda študentk in študentov vseh generacij, ob katerih je rasel in se kalil.

Dr. Jožef Muhovič

Predavanje je bilo v svojem pretežnem delu poklon likovni teoriji in tudi subtilna apologija le-te. Prav z likovno teorijo si je profesor Muhovič prislužil akademsko reputacijo; posvetil ji je večji delež svoje kariere, čeprav je ob znanstvenem in pedagoškem delu tudi kontinuirano slikal in razstavljal. Ne skriva, da ima do nje odnos, ki je, podobno kot ljubezensko razmerje, prežet z erosom: »Kjer je v igri *eros*, pa, pravi Peter Sloterdijk, vselej živi teoretska kultura, v kateri se spoznavajoči fenomenom ne približuje kot gospodar in vedež, ampak kot nekdo, ki z njimi *živi, jih čuti in spoznava iz prve roke*. Sam sem se jim na tak način skušal približevati tako takrat, kadar sem nanje naletel med slikanjem, kot takrat, kadar sem o njih reflektirano razmišljal.«[1]

Ta intimni odnos je vzkalil v tretjem letniku študija, ko se je s prihodom profesorja Milana Butine likovna teorija tudi formalno pridružila akademskemu kurikulumu. Vse življenje je rasel ob njej ter se poglabljal vanjo. Že kot študentu je bilo profesorju Muhoviču dano spoznanje, na katerem je temeljila njegova ustvarjalna in akademska pot: »Namreč to, da umetnik ljubi svoje omejitve, saj se prav v tem, da zna ustvarjati znotraj njih, izkazuje njegova najvišja kreativna potenca. Slikarju je prav, da je platno ploskovito in omejeno, kiparju je všeč, da je glina mehka in nima barve. Skratka: skozi te refleksije smo spoznavali, da je nemogoče biti umetnik in se ne meniti za meje in zakone, saj je umetnost najzgovornejši primer čiste volje. Volja pa je vedno dejanje odločitve in s tem samomejitve. Kadar nekaj izbereš, zavrneš vse drugo.«

Ko je za središče svojega zanimanja izbral likovno teorijo in njeno epistemiko, je v 3. letniku študija vpisal tudi vzporedni študij filozofije, iz katere je, ob dveh specialkah (magisterijih) na likovni akademiji, kasneje tudi doktoriral.

Po zaključenem študiju se je, natanko desetletje po prvem vstopu na likovno akademijo, tam zaposlil kot asistent za likovno umetnost. Po hitrem odhodu profesorja Butine na drugo institucijo je po sili razmer prevzel njegove predmete in v naslednjih 39 letih postal eden njenih najuglednejših profesorjev. Močno je vplival na generacije študentov, med katerimi je bil, sodeč po odzivih, izjemno priljubljen, čeprav je od njih vedno pričakoval toliko, kot jim je dajal – veliko. O njegovem statusu med študenti pričujejo tudi izseki iz študentskih anket, ki jih je vključil v predavanje: »Predavanja prof. Muhoviča so mi najljubša. Všeč mi je, kako natančne so razlage /…/; temeljito predava tako v širino kakor v globino.« »*A very well-spoken teacher, with a lot of knowledge to offer*

[1] Vsi citati so vzeti iz prepisa predavanja profesorja Muhoviča.

to his students.« »Pozabila sem se vam zahvaliti za izredno zanimiva predavanja 1. semestra, pogrešala jih bom.« »Nekateri daljši stavki oziroma razlage so bile težko razumljive zaradi hitrega govora in uporabe mnogo učenih besed.« »Uporablja preveč konzervativnih metafor, na primer moški, ženska ipd.«

V času svoje pedagoške prakse, za katero sam priznava, da »spada med najbolj kompleksna in včasih tudi med najbolj usodna medčloveška razmerja,« je doživel radikalno spremembo odnosa do likovne teorije. Če ji v času njegovega študija ne profesorji ne študentje niso bili posebej naklonjeni in je veljalo, da je dober teoretik slab praktik, je v zadnjih dveh desetletjih v tem odnosu prišlo do bistvene premene: »Profesorji in študentje so teoriji zelo naklonjeni. Vsak od njih bi paralelno s statusom praktika rad imel tudi avreolo teoretika.«

Čeprav je premena za profesorja likovne teorije na prvi pogled lahko privlačna, pa, kot ugotavlja v nadaljevanju profesor Muhovič, temu ni nujno tako: »Le da so predstave o tem, kaj je teorija v zvezi z likovno umetnostjo, še posebej kaj je *likovna teorija*, močno konfuzne, kar pa, vsaj zdi se tako, nikogar pretirano ne moti. Teorija je pač teorija, brez pridevnika, tako rekoč *unisex*. V njej pa nastopajo zelo različne sestavine. V prvi vrsti take, ki teoretizirajo fenomene na ravni izraznih vsebin. V tem pogledu so popularne poljudne okrajšave kotirajočih sodobnih filozofij in filozofskih konceptov. Veliko manj pa je teorije, ki obravnava fenomene na ravni informiranja vsebin, kar je tudi razumljivo, saj postmoderna v svojem centru nima forme ampak naracijo. Sam sem se ves čas zavedal, da so teoretski modeli sredstva, s katerimi teorija ›lovi‹ živo ustvarjalnost. Še bolj pa sem se zavedal tega, da živa ustvarjalnost ni tu zato, da bi potrjevala teoretske modele. Teorija umetnostnega sistema danes pretirava, ko skuša verjeti, da so relevantna oziroma ›umetniška‹ samo tista dela, ki jih more sama umestiti med svoje koordinate. Saj praksa na dolgi rok vselej znova dokazuje, da umetniki niso tvorci gradiva za postuliranje in dokazovanje teoretskih modelov, ampak da to, kar res izvirnega najdejo v umetnostnem prostoru, praviloma leži v ›mrtvem kotu‹ že izdelanih teorij. In takim avtohtonim delom je treba slediti v njihovo, ne pa v lastno teoretsko realnost.«

Postmoderno tendenco je kritično zaznaval tudi v svoji umetniški praksi, v kateri se je »tudi sam večkrat spraševal, kako je prišlo do tega, da biti slikar v mojem času, to je pod vrhom starega in na pragu novega tisočletja, pomeni biti bolj izurjen v ›pripovedovanju zgodb‹ kot v ›pripovedovanju‹ form, v institucionalizirani predrznosti bolj kakor v likovni izvirnosti, v oblikotvorni permisivnosti bolj kot v slikarskem pogumu in svežini? Kako je prišlo do tega, da slikarji danes ne prenesemo niti za hip več *absolutne manjšinskosti*, čeprav se v njej kdaj pa kdaj nujno znajde vsak izvirni ustvarjalec? In kako je prišlo do tega, da lahko nekoga razglasimo za velikega slikarja, čeprav ni nikoli naslikal ničesar omembe vrednega?«

Profesor Muhovič do teh pojavov vzpostavlja odločno distanco, kakor tudi do pojmovanja umetnosti kot večnega prevrata in hipertrofirane »veličine« v današnji umetnosti ob hkratni anoreksičnosti form: »Skratka: umetnost je po svoji naravi konstruktivna, kot pravi Igor Strawinsky v svoji *Glasbeni poetiki*. In ima prav. Človek v umetnosti ni ustvarjen za podiranje, ampak za gradnjo, preseganje in novogradnjo. Njegovo srce ima druge razsežnosti kot so štiri stene

domačega stanovanja ali štiri stene dnevne politike. Človeško srce zahteva življenjske razloge po meri svoje presežnosti. Sanja, da bi se razdalo prek svojih moči in dlje od sebe. Umetniki imajo to ›v krvi.‹«

Prav zaostajanje forme je bilo v ciklih *Prepadi navzgor, Vox clamante* in *Fidelio* najprivlačnejše za njegovo ustvarjalnost: »Z njimi se vadim v potrpežljivosti, vedoč da relevantne forme ne prikličejo dogodki in vsebine direktno, ampak njihove duhovne posledice, ko v nas nastopijo. Inspirira me Rilkejeva misel, da si *moramo vse vidno tako globoko vtisniti vase, da njegovo bistvo nazadnje vstane v nas*. Če gledaš stran, ne prideš do bistva. Slikarstvo po moje kaže, kako je za nas videti objektivni svet, če svoj subjektivni pogled nanj likovno objektiviramo.«

Za izhodišče razmisleka o svoji likovni praksi je profesor Muhovič vzel misel Czesława Miłosza, ki se sprašuje, »kako je prišlo do tega, da biti pesnik v dvajsetem stoletju pomeni biti izurjen v vsakršnem pesimizmu, sarkazmu, bridkosti in dvomu?« *Kasneje ugotavlja, da* »citiranje Miłosza ni varno početje, ker pogosto problematizira navade, ki so danes sprejete kot nekaj samoumevnega. To nadte zlahka prikliče očitek, da si reakcionar. Vendar se mi zdi, da to ni problem. V času, ko javna sfera – mediji, fakultete, kultura in Netflix – drsi v progresivistično smer, biti konservativec pravzaprav ni tako slabo. Morda je v tem celo nekaj svežega. Konservativizem gleda na preteklost s spoštovanjem in občudovanjem, saj je že morala biti uspešna, če smo z njeno pomočjo prišli, kamor smo prišli. Tudi konservativizem podpira spremembe, a morajo biti te počasne in premišljene.«

V nadaljevanju predavanja je profesor Muhovič preletel svoj doprinos k inovacijam na področju likovnoteoretske epistemologije, ki so se manifestirale v številnih znanstvenih člankih in monografijah, kulminirale pa v *Leksikonu likovne teorije*, ki je nastajal 20 let in leta 2015 izšel pri Celjski Mohorjevi družbi.

V očrtu pedagoškega dela pa je bilo mogoče zaznati, da je profesor Muhovič kot svoje prvo vodilo dosledno zasledoval načelo, misel Louisa Lavella, s katero uvaja pregled pedagoške prakse: »Največje dobro, ki ga moremo napraviti drugim, ni to, da jim damo svoje bogastvo, temveč, da jim odkrijemo njihovo.«

Predavanju je sledil še »zaključni izpit« za profesorja, kot ga je šaljivo predstavil izpraševalec, profesor Črtomir Frelih. V fascinatnem pogovoru, ki je sledil, sta se poglobila v nekatera ključna literarnoteoretska vprašanja in njihovi manifestaciji v sedanjosti. Dialog je bil silovit izbruh lucidnosti in enciklopedičnega znanja obeh sogovorcev, ki je odprl povsem novo dimenzijo Muhovičevega predavanja.

Pol stoletja, strnjenega v dve uri, v poslušalca, posebej tistega, ki so mu globine likovne umetnosti neznane, zareže in ga presune. In ko odideš domov, še dolgo, zares dolgo kontempliraš verze Huga Mujice, s katerimi se je profesor Muhovič odločil podpisati pod kariero brez primere:

Zareže v noč.
Strela.
In v razpoki ugasne.
Ta noč je skrivnost.
Ta rana, ki smo.[2]

[2] Prevedel Brane Senegačnik.

Bralkam in bralcem Zvona ter vsem državljankam in državljanom
želimo ponosno praznovanje dneva državnosti!
Uredništvo Zvona in Celjske Mohorjeve družbe

Kaj je ostalo

Kaj je ostalo
po vseh teh letih
od vseh teh let?

Kaj je ostalo
po vseh teh oranjih,
kopanjih, ravnanjih,
setvah in žetvah ...

Kaj je ostalo
po vseh teh trpljenjih,
znojenjih, hlepenjih,
sanjah in upanjih ...

Kaj je ostalo
od hiš in domov,
ki so se kakor ugreznile
v zemljo?

Kaj je ostalo
od nas na tej zemlji?
Kaj je ostalo
od zemlje v nas? –

Ostalo je seme.
Seme resnice
za jutrišnji čas.

Tone Kuntner